

УДК 338.48 (477) (075.8)

ББК 65.43 (4 УКР) Я 73

А.49

*Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського
державного інституту економіки і управління. Протокол № 10/12 від 29
листопада 2012 р.*

Рецензенти:

Барановський Микола Олександрович, доктор географічних наук, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету

Коваль Петро Федорович, кандидат економічних наук, завідувач кафедри туризму Чернігівського державного інституту економіки і управління

Алешугіна Н.О., Зеленська О.О. Туристичні ресурси України: конспект лекцій [навч. посіб.] / Н.О.Алешугіна, О.О.Зеленська. – Ніжин: ТПК “Орхідея” ФОП Лук’яненко, 2013р. - 243 с.
ISBN 978-966-2185-30-0

У навчальному посібнику подано конспект лекцій з курсу “Туристичні ресурси України”. 10 тем послідовно розкривають основні поняття, що стосуються туристичних ресурсів, теоретичні засади рекреаційно-туристичного ресурсокористування та оцінки туристичних ресурсів. Подано загальну характеристику природних, природно-антропогенних та антропогенних туристичних ресурсів України. Розглядаються туристичні ресурси туристичних районів та адміністративних областей України.

Рекомендується викладачам та студентам туристичних спеціальностей географічних, історичних, економічних факультетів вищих навчальних закладів, фахівцям сфери туризму.

УДК 338.48 (477) (075.8)

ББК 65.43 (4 УКР) Я 73

ISBN 978-966-2185-30-0

© Алешугіна Н.О., Зеленська О.О. 2013

ЗМІСТ

Передмова.....

Тема 1. Рекреаційно-туристичні ресурси: сутність поняття та класифікація.....

- 1.1. Поняття про рекреаційно-туристичний потенціал території, рекреаційно-туристичні ресурси та ресурси розвитку туризму й рекреації.....
- 1.2. Рекреаційно-туристичні умови та ресурси.....
- 1.3. Класифікація рекреаційно-туристичних ресурсів.....

Тема 2. Поняття про рекреаційно-туристичне ресурсокористування.....

- 2.1. Роль рекреаційно-туристичного ресурсокористування в сучасному житті.....
- 2.2. Основні суб'єкти, цілі та функції рекреаційно-туристичного ресурсокористування.....
- 2.3. Поняття про основні етапи циклу рекреаційно-туристичного ресурсокористування.....
- 2.4. Особливості використання рекреаційних територій.....

Тема 3. Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів.....

- 3.1. Проблеми проведення оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів та її значення.....
- 3.2. Концепції та види оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів.....
- 3.3. Підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, процедура оцінювання.....
- 3.4. Особливості оцінки окремих видів рекреаційно-туристичних ресурсів.....

Тема 4. Загальна характеристика природних рекреаційно-туристичних ресурсів України.....

- 4.1. Рельєф як умова та ресурс розвитку туризму та рекреації.....
- 4.2. Кліматичні рекреаційно-туристичні ресурси України.....
- 4.3. Водні та бальнеологічні рекреаційно-туристичні ресурси.....
- 4.4. Біотичні ресурси.....

Тема 5. Загальна характеристика природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України.....

- 5.1. Загальна характеристика об'єктів природно-заповідного фонду України.....
 - 5.1.1. Поняття про об'єкти природно-заповідного фонду

України.....	
5.1.2. Природні та біосферні заповідники.....	
5.1.3. Національні природні парки.....	
5.1.4. Регіональні ландшафтні парки.....	
5.1.5. Інші об'єкти природно-заповідного фонду.....	
5.2. Особливості, призначення та поширення гідропарків, лісо- та лугопарків.....	
5.3. Географія підземних порожнин антропогенного походження.....	
5.4. Роль водосховищ у забезпеченні рекреаційних потреб населення України.....	

Тема 6. Загальна характеристика антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України.....

6.1. Археологічні ресурси України: особливості, поширення, характеристика основних об'єктів.....	
6.2. Географія та специфіка архітектурно-історичних рекреаційно- туристичних ресурсів.....	
6.3. Особливості біосоціальних ресурсів.....	
6.4. Подійні туристичні ресурси України.....	
6.5. Етнокультурні туристичні ресурси.....	
6.6. Музеї України.....	
6.7. Розважальні ресурси.....	

Тема 7. Рекреаційно-туристичні ресурси півдня України.....

7.1. Кримський рекреаційно-туристичний район.....	
7.2. Причорноморський рекреаційно-туристичний район.....	
7.3. Приазовський рекреаційно-туристичний район.....	

Тема 8. Рекреаційно-туристичні ресурси заходу України.....

8.1. Карпатський рекреаційно-туристичний район.....	
8.2. Подільський рекреаційно-туристичний район.....	

Тема 9. Рекреаційно-туристичні ресурси півночі України.....

9.1. Волинський рекреаційно-туристичний район.....	
9.2. Столичний рекреаційно-туристичний район.....	

Тема 10. Рекреаційно-туристичні ресурси сходу України.....

10.1. Слобожанський рекреаційно-туристичний район.....	
10.2. Придніпровський рекреаційно-туристичний район.....	
10.3. Донецький рекреаційно-туристичний район.....	

ПЕРЕДМОВА

В наш час туризм, безсумнівно, є однією зі сфер суспільної діяльності, що переживають значний підйом. Якщо у 1950 році у світі було зареєстровано біля 25 млн. туристів, то у 2006 році вже понад 800 млн., а у 2010 р. у світі подорожувало 939,5 млн. осіб. Серед факторів, що роблять можливими близькі та далекі поїздки, дослідники називають і розвиток різноманітних видів транспорту, і збільшення доходів та вільного часу споживачів, і підвищення культурного рівня населення та зростання його духовних потреб, і т.ін. Але для того, щоб змусити людей витратити свій час і гроші та долати, під час, величезні відстані, місця, куди вони прагнуть потрапити, повинні володіти певними об'єктами чи явищами природного або антропогенного походження, здатними задовольнити їх потреби у відпочинку, реабілітації, набутті нового досвіду і вражень і т.д. – рекреаційно-туристичними ресурсами. Відтак, ресурсна орієнтація туризму є яскраво вираженою.

Наразі його масовий розвиток пов'язується з наявністю морських узбережь з комфортними погодно-кліматичними умовами, або гірських чи приозерних ландшафтів, або мінеральними та термальними водами, лікувальними грязями, або пам'ятками історії та культури. Проте з появою нових видів туризму до числа туристичних ресурсів відносяться все нові й нові об'єкти природного та соціально-культурного середовища: мангрові зарослі, прірви, ущелини, водоспади, колишні військові об'єкти, підземелля, сільські території, мисливські угіддя, болота і т.ін.

Ресурсна база рекреаційно-туристичної діяльності дедалі розширюється за рахунок залучення нових територій та нових об'єктів. Проте, обсяги рекреаційно-туристичних потреб подекуди перевищують існуючі ресурсні можливості їх задоволення, внаслідок чого рекреаційно-туристичні ресурси швидко виснажуються. До того ж природні та антропогенні об'єкти або території, на яких вони розташовані, не зважаючи на їх рекреаційно-туристичні властивості, можуть використовуватися для розвитку інших галузей та сфер економіки, не пов'язаних з відпочинком та проведенням дозвілля. Деградація та зникнення рекреаційно-туристичних ресурсів ставить під загрозу існування видів діяльності, які

базуються на їх використанні.

Тому серед різноманітних наукових галузей та навчальних дисциплін, що займаються вивченням проблем туризму та рекреації, чільне місце належить галузям та дисциплінам, які досліджують базис їх розвитку – рекреаційно-туристичні ресурси¹.

Необхідність дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів України та її регіонів обумовлюється наступними аспектами: проголошенням туризму одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури (Закон України “Про туризм”); необґрунтованими територіальними диспропорціями в умовах і рівнях рекреаційно-туристичного обслуговування українського населення та виявленням в окремих регіонах невикористаних можливостей щодо забезпечення пропорційного розвитку рекреаційно-туристичного господарства країни; неефективним використанням рекреаційних ресурсів; загостренням рекреаційних потреб населення; необхідністю збереження та відновлення ресурсної бази розвитку туризму та рекреації в країні і т.д.

Об’єктом вивчення навчальної дисципліни “Туристичні ресурси України” є рекреаційно-туристичне середовище України, яке формується в результаті взаємодії природи та суспільства внаслідок рекреаційно-туристичного освоєння простору.

Предметом – є рекреаційно-туристичні властивості (можливості) основних компонентів природного та соціально-культурного середовища України, на основі яких формується сукупність її природних, природно-антропогенних та антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів.

Оскільки рекреаційно-туристичні властивості мають різноманітні компоненти як природного, так і соціально-культурного середовища, неоднорідно розповсюджені у просторі, “Туристичні ресурси України” є комплексною географічною навчальною дисципліною, яка використовує інформацію із різних галузей знань і поєднує елементи туризмознавства, рекреаології,

¹ Автор притримується точки зору, що “рекреація” і “туризм” – споріднені, але не тотожні поняття, що перетинаються. Зокрема, вони включають подібні види занять, але туризм пов’язується з необхідністю виїзду за межі місця постійного проживання. Ресурсами ж, на яких базуються дані види занять, можуть користуватися як приїжджі (туристи), так і місцеве населення (рекреанти), тому розділення їх сукупності на суто туристичні та суто рекреаційні недоцільне.

курортології, ресурсознавства, історії, краєзнавства, культурології, фізичної та суспільної географії, екології тощо.

Мета курсу – оволодіння теоретико-методологічними основами дослідження рекреаційного потенціалу територій як передумови розвитку рекреаційної діяльності; озброєння знаннями з основ рекреаційного природокористування; ознайомлення з рекреаційно-ресурсним потенціалом регіонів України; формування умінь і практичних навичок застосування різноманітних методів оцінки рекреаційно-ресурсного потенціалу країни та її регіонів.

Функціями дисципліни виступають:

- навчальна – полягає у вивченні студентами сукупності відомостей, які є необхідною частиною підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери;
- виробнича – використання отриманих знань у професійній діяльності в процесі створення нового турпродукту та надання туристичних послуг;
- економічна – обґрунтування задіяння рекреаційно-туристичних ресурсів у процесі подальшого освоєння рекреаційно-туристичного простору України та розвитку туристичної індустрії;
- світоглядна – формування системи поглядів та переконань щодо проблем використання, відновлення та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів, розширення кругозору студентів;
- виховна – виховання патріотизму, почуття гордості за власну Батьківщину та народ, бережного ставлення до його природної та історичної спадщини;
- екологічна – формування відповідального ставлення до природних рекреаційно-туристичних ресурсів як невід’ємної частини екосистем, порушення якої може призвести до незворотних наслідків;
- ресурсоохоронна – усвідомлення високого ступеня залежності розвитку туризму та рекреації від наявності та стану рекреаційно-туристичних ресурсів, їх крихкості та вразливості, а також необхідності раціонального ресурсокористування.

Пропонований посібник містить у собі теоретичні відомості про рекреаційно-туристичний потенціал, рекреаційно-туристичні

ресурси, їх класифікацію, рекреаційно-туристичне ресурсокористування та напрямки його раціоналізації, сутність оцінки, підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів та основні критерії, за якими оцінюються різні їх види, загальну характеристику різноманітності, багатства, розповсюдження та стану природних, природно-антропогенних та антропогенних видів рекреаційно-туристичних ресурсів України, більш докладний їх аналіз по рекреаційно-туристичним районам та адміністративним областям.

Видання побудовано у вигляді конспекту лекцій, у якому згідно тем, передбачених програмою дисципліни, розглядається певне коло питань. Інформація, на яку слід звернути особливу увагу, виділена жирним шрифтом, курсивом або підкреслена. У кінці кожної теми пропонується перелік літературних джерел, присвячених проблемам, що розглядалися. Такий формат допоможе організувати роботу студентів з підготовки до семінарських та практичних занять, іспиту. Додатки в кінці посібника виступають не лише у якості ілюстративного матеріалу, але можуть бути використані у процесі виконання практичних завдань.

Автори будуть вдячні за зауваження та побажання щодо покращення змісту посібника, які просимо надсилати за адресами:

aleshugina@rambler.ru

elena_zelenska_5@ukr.net

Тема 1. Рекреаційно-туристичні ресурси: сутність поняття та класифікація.

План:

1. Поняття про рекреаційно-туристичний потенціал території, рекреаційно-туристичні ресурси та ресурси розвитку туризму й рекреації.
2. Рекреаційно-туристичні умови та ресурси.
3. Класифікація рекреаційно-туристичних ресурсів.

1. Розглядаючи можливості розвитку туризму та рекреації на певній території, ми оперуємо поняттям “рекреаційно-туристичний потенціал”, яке є дещо ширшим, ніж поняття “рекреаційно-туристичні ресурси”. Це пов'язано з тим, що для розвитку рекреації та туризму недостатньо мати у своєму розпорядженні морські узбережжя з комфортними погоднокліматичними умовами, гори, ліси чи озера, родовища мінеральних та термальних вод і лікувальних грязей, міста та села з пам'ятки історії та культури. Хоча наявність ресурсів і є основоположним чинником, можливості розвитку туризму та рекреації ними не обмежуються.

Рекреаційно-туристичний потенціал території – сукупність її природних та суспільно-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, її іміджу, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму.

Рекреаційно-туристичний потенціал території визначають:

- по-перше, **за природними складовими**, що становлять природно-екологічний базис його розвитку. Вони розглядаються за особливостями рельєфу, ступенем насиченості геологічними ресурсами, що мають рекреаційне значення, комфортністю погоднокліматичних умов, наявністю гідрологічних рекреаційних ресурсів, різноманітністю біологічних ресурсів території, привабливістю ландшафтів, екологічним станом;

- по-друге, **за соціально-історичною значимістю**, сформованою багатьма поколіннями людей, що залишили на конкретній території сліди своєї діяльності у вигляді різних типів поселень, пам'яток матеріальної та духовної культури;

- по-третє, **за трудовим потенціалом**, який характеризується чисельністю, структурою та якістю робочої сили відповідно до рівня кваліфікації та освіти працівників;

- по-четверте, **за виробничим потенціалом**, який визначає господарське середовище функціонування рекреаційного господарства, характеризує кількісну та якісну забезпеченість об'єктами інфраструктури загального користування, а також матеріально-технічну забезпеченість самої галузі.

- **за іміджем** території.

Таким чином, з п'ятох елементів, за якими визначається придатність або непридатність території для розвитку туризму, чотири мають ресурсний характер, а п'ятий (імідж) являє собою образ туристично-рекреаційної привабливості території, сформований у свідомості потенційних туристів. Значна частина цього образу формується за рахунок рекреаційно-туристичних ресурсів, якими володіє територія.

Слід розрізнати поняття “рекреаційно-туристичні ресурси” та “ресурси розвитку рекреації і туризму”.

Під **рекреаційно-туристичними ресурсами** розуміються **об'єкти, явища чи процеси природного, антропогенного чи змішаного походження, властивості яких можуть безпосередньо задовольнити потреби людей у відпочинку та змістовному проведенні дозвілля**. Особливою рисою рекреаційно-туристичних ресурсів є здатність змушувати людей, які хочуть залучитися до їх використання з метою відпочинку, долати певні відстані. Довжина цієї відстані прямо пропорційно залежить від цінності самих ресурсів, стану інфраструктури туристичного та загального користування та іміджу місця призначення.

Не всі природні об'єкти та об'єкти антропогенного походження можуть використовуватись в якості ресурсів для розвитку рекреації і туризму. Для того, щоб примусити людей долати певні відстані з метою залучення до їх користування, вони повинні мати наступні **властивості**:

- **лікувально-оздоровчу значимість** (джерела мінеральних вод, лікувальних грязей, сприятливий клімат);
- **унікальність** (зона відчуження ЧАЕС, музей писанки у Коломиї);

- **історичну, духовну та художню цінність** (Золоті ворота у Києві, будинки арх. Городецького, Спаський собор у Чернігові);
- **оригінальність** (фестиваль “Країна мрій у Києві”, музей архітектури та побуту під відкритим небом у Пирогово та Переяслав-Хмельницькому);
- **естетичну привабливість** (будинки центральних частин великих міст, дендропарки, ботанічні сади) [1].

Дуже часто один і той же ресурс має декілька або всі із зазначених властивостей (Софійський собор у Києві, біосферний заповідник “Асканія -Нова”...). Чим більше вираженою є та чи інша властивість, тим вищим є статус об’єкта, що нею володіє, і тим більше туристів він приваблює. При цьому, вищевказані властивості доповнюються:

- **багаторазовістю використання** при дотриманні норм раціонального природокористування і проведення заходів із рекультивациі та благоустрою;
- **універсальністю**, оскільки один і той же ресурс можна використовувати для організації різних видів туризму;
- **масовістю, інформативністю і доступністю**, які впливають на обсяги туристичних потоків та зосередження туристичної інфраструктури.

Самі по собі території, що мають цікаві природні та антропогенні об’єкти не стають автоматично рекреаційними. Це відбувається лише за наявності відповідних потреб та можливостей освоєння їх рекреаційним господарством. Найбільші труднощі виникають при освоєнні природних рекреаційних ресурсів, тому необхідно мати на увазі **три види їх комфортності [2]:**

- **функціональну** – ступінь сприятливості властивостей природних геосистем для проведення рекреації; з г.Еверест можна побачити унікальний пейзаж, але цей ресурс не має функціональної комфортності, оскільки небагатьом вдається підкорити цю найвищу вершину світу;

- **часову** – максимальний по тривалості період з комфортними рекреаційним умовами; часова комфортність подовжує термін експлуатації ресурсів. Найбільш інтенсивно використовуються природні рекреаційні ресурси теплих

кліматичних поясів. Зміна пір року або сезонів зменшує часову комфортність.

- **територіальну** – оптимальну за розмірами ділянку земної поверхні зі сприятливими для рекреаційної діяльності властивостями природних геосистем; на маленькій за розмірами території, які б унікальні ресурси вона не мала, не можливо повноцінно задовольнити потреби у відпочинку. Чим більша територія з рекреаційними ресурсами, тим краще.

Ресурси розвитку рекреації і туризму - об'єкти антропогенного походження та їх властивості, засоби, наявність яких робить можливою організацію процесу задоволення потреб людей у відпочинку та змістовному проведенні дозвілля. Вони включають у себе матеріально-технічну базу, трудові, управлінські ресурси, транспорт, комунікації, фінансові, інформаційні, інноваційні та інші ресурси.

2. Ведучи мову про організацію туризму, ми усвідомлюємо, що для цього необхідні певні умови та ресурси. Ці поняття не є тотожними.

Під рекреаційно-туристичними **умовами** розуміються тіла і сили природи, суспільні об'єкти, процеси, явища, які за певного рівня розвитку продуктивних сил є істотними для розвитку рекреаційної діяльності.

Рекреаційно-туристичні **ресурси** - тіла і сили природи, суспільні об'єкти, процеси, явища, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення рекреаційно-туристичних потреб людини.

Виходячи з вищезазначених визначень, робимо висновок, що принципова відмінність між рекреаційно-туристичними умовами і ресурсами полягає в тому, що перші розглядаються як сукупність властивостей, які полегшують або ускладнюють (роблять неможливим) розвиток рекреаційної діяльності, а другі беруть участь у процесі задоволення рекреаційних потреб [6].

Разом з тим, чіткої межі між умовами і ресурсами немає. Наприклад, кліматичні особливості території можуть розглядатись як умови і як ресурси для розвитку різних видів туризму. Для оздоровчо-лікувального – це, безперечно, ресурс, який задіюється в рекреаційний процес при організації кліматичних курортів. Для культурно-пізнавального туризму

клімат тієї чи іншої території не є об'єктом туристичного інтересу і лише робить комфортним або ускладнює перебування в місці призначення, обумовлюючи масовість або сезонність попиту, а також впливає на особливості облаштування внутрішнього простору рекреаційних закладів (опалення, кондиціонування і т.ін.), створює додаткові труднощі або полегшує роботу менеджерів туристичної індустрії, екскурсководів, гідів, аніматорів та іншого персоналу.

3. Теплий клімат, цікаві події, традиційні промисли і ремесла, об'єкти ПЗФ, моря, палацово-паркові комплекси – це все об'єкти, що викликають інтерес туристів і використовуються для задоволення їх рекреаційних потреб. Їх різноманітність викликає необхідність їх класифікації. До класифікації туристичних ресурсів застосовують наступні підходи [3]:

1) **діяльнісний** (за характером використання у туризмі):

- туристичні ресурси, наявність яких об'єктивна і не залежить від людської діяльності (моря, природні печери, гори, клімат, річки, озера і т.д.);
- туристичні ресурси, створені людською працею (водосховища, штучні печери, ботанічні сади, зоопарки, архітектурні пам'ятки, культурно-етнографічні ресурси і т.ін.);
- туристична інфраструктура (готелі, транспорт, ресторани, екскурсійні бюро).

2) **атрактивний** (за мірою та формою залучення до туристичної діяльності):

- першорядні об'єкти показу (у Києві – Софійський собор, Михайлівський золотoverхий монастир, Майдан Незалежності, Маріїнський палац; у Чернігові – Дитинець з Преображенським та Борисо-Глібським соборами, Колегіумом, Катерининська церква);
- другорядні об'єкти показу (у Києві – Покровський монастир, гідропарк, у Чернігові - палац урочистих подій, Червона площа).

3) **ціннісний підхід**:

- турресурси світового значення (історичний центр Львова, Софійський собор та Києво-Печерська лавра у Києві, Хотинська фортеця);
- турресурси національного значення (г. Говерла,

- Чернеча гора, садиба Тарновських у Качанівці, о.Хортиця);
- туристичні ресурси регіонального значення (Голубі озера поблизу Чернігова, луна-парк у Чернігові);
 - рекреаційні ресурси місцевого значення (невеликі сільські ставки, озера, місцеві краєзнавчі музеї).

4) **еколого-економічний підхід:**

- блага, споживання яких не залежить від людської діяльності (сонячне проміння, клімат);
- туристичні блага, споживання яких залежить від екологічного стану територій та природоохоронної діяльності (стан води, повітря, рослинного покриву);
- турсресурси постійного моніторингу і вкладання праці та капіталу на їх відновлення (ті, що потребують відновлення, реставрації: архітектурні, інфраструктура);
- турсресурси цільового призначення, створені задля поживлення туристичної діяльності (аквапарки).

5) **сутнісний** (за предметною сутністю ресурсу), згідно якого рекреаційно-туристичні ресурси поділяються на:

- природні;
- природно-антропогенні;
- антропогенні (рис.1.1).

Природні рекреаційно-туристичні ресурси - об'єкти та явища натурального походження, залучені у сферу рекреації та туризму.

До природно-географічних відносяться: орографічні (рельєф), спелеоресурси, кліматичні, гідрологічні (річки, водоспади, озера; моря, океани), бальнеологічні (мінеральні джерела, лікувальні грязі), ландшафтні ресурси, фауністичні, рослинні ресурси, природні уніками.

Рельєф, як сукупність нерівностей земної поверхні, що виникають на межі літосфери, атмосфери та гідросфери, може прямо чи опосередковано залучатись до рекреаційно-туристичної діяльності: виступати необхідним ресурсом для організації активних видів відпочинку, додавати привабливості доквіллю, окремі об'єкти можуть мати екскурсійне значення (цікаві форми рельєфу: валуни, карстові прояви, кратери вулканів, геологічні відслонення).

Клімат може виступати в якості необхідної умови організації рекреаційної діяльності, а також безпосередньо

використовуватись як ресурс для лікування деяких захворювань.

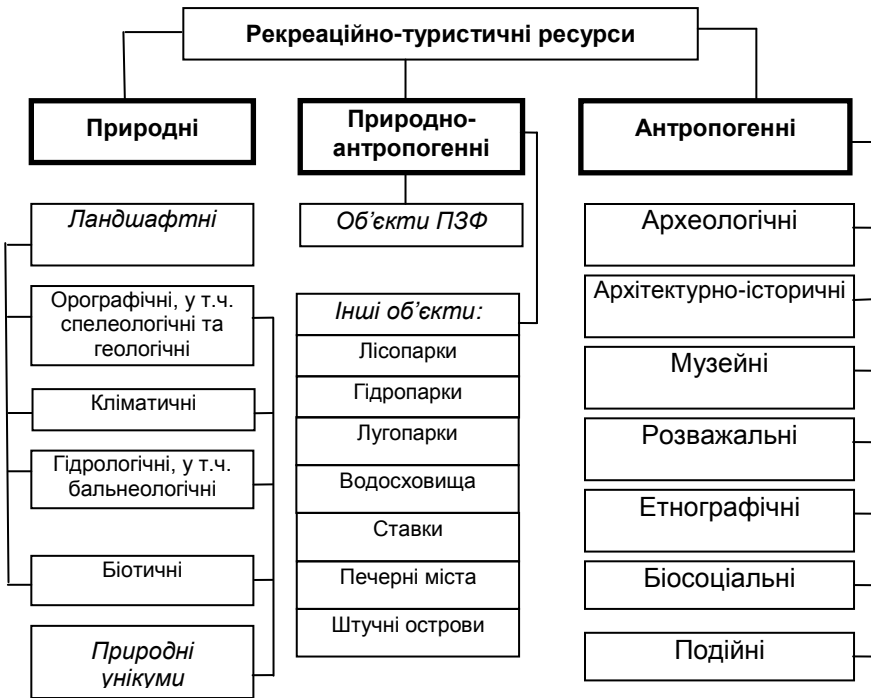

Рис. 1.1. Структура рекреаційно-туристичних ресурсів

Гідроресурси (моря, річки, озера, водоспади, бальнеологічні ресурси) є ресурсом для організації пляжного туризму, активних видів відпочинку, додають привабливості ландшафту, можуть використовуватись в якості екскурсійних об'єктів та лікувальних засобів.

Біотичні ресурси (рослинний і тваринний світ) мають велике значення для організації відпочинку. Разом з рельєфом, гідроресурсами, кліматом формують образ території та додають привабливості ландшафтам, створюють особливий мікроклімат, використовуються для організації промисельних видів туризму та

завдяки наявності фітонцидів (летких речовин, що мають бактерицидні властивості) та лікарських властивостей окремих видів рослин та тварин - в якості лікувального ресурсу.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси – об'єкти, що формуються на стику природних та антропогенних комплексів, та задіюються в організації рекреаційно-туристичної діяльності.

Найбільш поширеним прикладом природно-антропогенних ресурсів є об'єкти природо-заповідного фонду: окремі функціональні зони природних та біосферних заповідників, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи загальнодержавного та місцевого значення – природного походження; а також ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, – антропогенного походження. Окрім цього, прикладами природно-антропогенних рекреаційних ресурсів можуть бути штучні форми рельєфу, штучні печери, штучні острови, водосховища, канали, ставки, лісопарки, гідропарки, лугопарки та інші об'єкти природно-антропогенного походження.

Антропогенні (суспільно-історичні) рекреаційно-туристичні ресурси - об'єкти та явища, що виникли внаслідок діяльності людини, залучені у сферу рекреації та туризму.

На відміну від природних ресурсів у більшості випадків об'єктивно мають значно менший життєвий цикл. Статус суспільно-історичних ресурсів та їх життєздатність суттєво залежать від соціально-політичної ситуації [4]. Наприклад, за часів СРСР досить широкою була пропозиція екскурсій по місцям, де проходили ті чи інші події громадянської або Великої вітчизняної воєн. З розпадом держави ресурси, на яких базувалось проведення екскурсій частково, а то й повністю втратили минуле значення. Натомість, з'явилися туристичні дестинації іншого ідеологічного спрямування: меморіал пам'яті героїв Крут, меморіали пам'яті жертв Голодомору, музеї-кріівки УПА і т.ін.

До складу суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів входять:

- **археологічні** (городища та руїни давніх поселень, кургани,

- могильники, капища і т.ін.);
- **архітектурно-історичні** (пам'ятки громадської архітектури, пам'ятки військової архітектури, пам'ятки садово-паркового мистецтва, пам'ятки сакральної архітектури, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятки);
- **музейні** (краєзнавчі, історичні, літературні, меморіальні, етнографічні, художні, кінематографічні, науково-технічні та інші)*;
- **розважальні** (тематичні парки, театри, концертні зали, дельфінарії, казино тощо)**;
- **етнографічні** (народна архітектура, ремесла, традиційні заняття, предмети декоративно-ужиткового мистецтва, одяг, кухня, фольклор, мова, традиції, вірування, обряди);
- **біосоціальні** (пов'язані з життєвими циклами, знаковими подіями з життя видатних людей: перебування, народження, смерть, діяльність, загибель);
- **подійні** (політичні, культурні, екологічні, військові, економічні події, що відбувалися, відбуваються або будуть відбуватися на певній території) ресурси.

При цьому останні три групи можуть мати матеріальне підтвердження у вигляді архітектурних пам'яток, назв площ та вулиць міст та сіл, музейних зібрань, руїн, надгробків і т.п., або відомості про них зберігаються лише в усній народній творчості, історіографічних джерелах, краєзнавчих матеріалах тощо.

Деякі дослідники виділяють **інфраструктурні ресурси**, до яких відноситься географічне положення, екологічний стан, населення, соціальна інфраструктура та транспорт (рис.1.2). Ми розглядаємо їх як **ресурси розвитку рекреації і туризму**.

О.О.Бейдик виділяє ще 2 специфічні групи рекреаційних ресурсів (рис. 1.3). Це наскрізні або трансресурсні об'єкти, до яких відносяться гомогенні та парарекреаційні ресурси, та об'єкти рангу суперточка-тур [4].

* окремі музеї та предмети музейних зібрань можуть входити в інші групи суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів. Але їх різноманітність та значення в організації туристично-екскурсійної діяльності спонукає розглядати їх як окрему групу ресурсів.

** дані об'єкти можуть претендувати на роль туристично-рекреаційних ресурсів, оскільки безпосередньо задіяні в процесі задоволення потреб у організації дозвілля та виступають причиною вибору туристами того чи іншого пункту призначення.

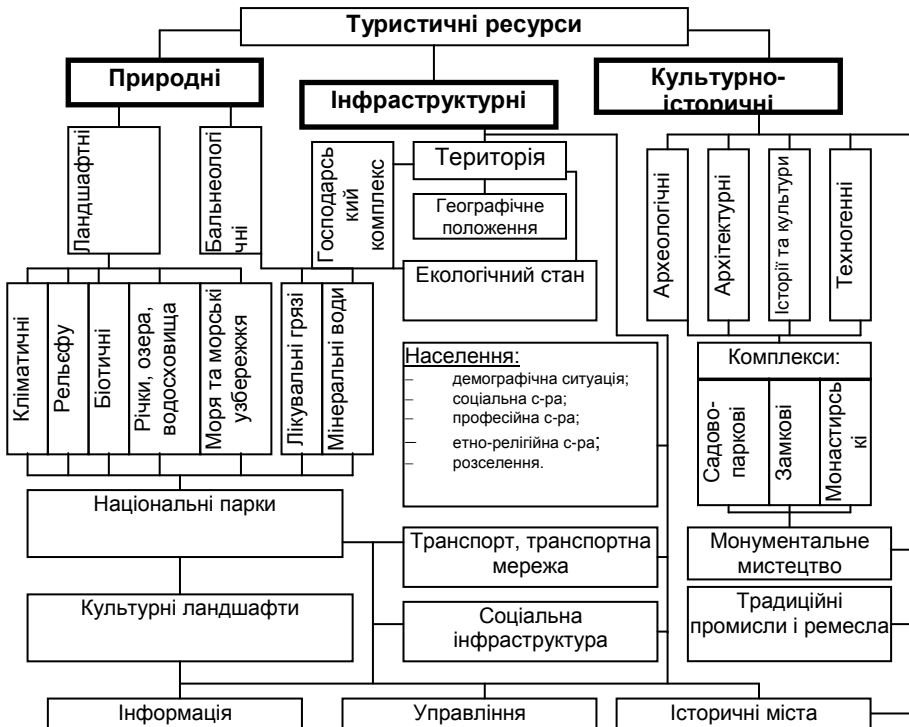

Рис.1.2 Структура туристичних ресурсів (за О.О.Любіцевою)

Гомогенні рекреаційно-туристичні ресурси - соціальні та природні об'єкти, явища, події, походження яких тісно пов'язане як з територією України (де вони розташовані або відбувались), так і з територією тієї зарубіжної країни, в межах якої даний об'єкт, явище, подія первісно виникла [4].

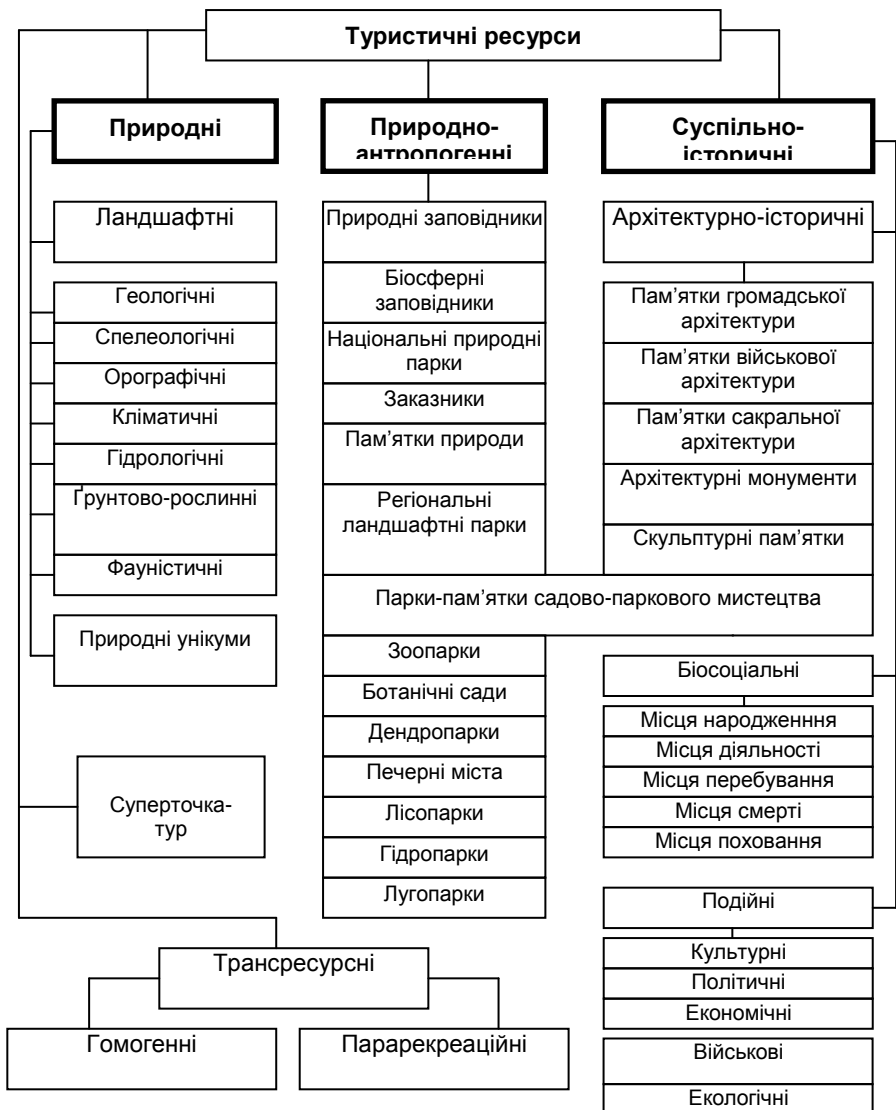

Рис.1.3 Структура туристичних ресурсів (за О.О.Бейдиком)

У певному розумінні слова гомогенні ресурси це ресурси

«подвійного громадянства». Наприклад, церква, де вінчався Бальзак, місця перебування в Україні Пушкіна, Чехова, Міцкевича та ін.

Парарекреаційні ресурси - об'єкти, явища природного, природно-антропогенного, суспільно-історичного, біосоціального, подійного походження, які ні юридично, ні фактично не залучені до туристичної індустрії, але характеризуються певним пізнавально-туристським потенціалом [4] (зруйновані або перепрофільовані сакральні споруди, історичні кладовища або окремі поховання, цікаві об'єкти природи, історичні комунікації, окремі інженерні споруди або їх елементи, суспільні події тощо).

Наприклад, до числа найцінніших парарекреаційних об'єктів, що збереглися, слід віднести маєток в с.Печера Тульчинського району Вінницької області, пов'язаний з іменем В.В.Городецького, залишки обсерваторії імені Пілсудського на г.Піп-Іван в Івано-Франківській області).

Специфічною складовою парарекреаційних ресурсів є об'єкти, зібрання, колекції, які мають надзвичайно велику цінність для світової культури, але місцезнаходження яких невідоме (наприклад, Бурштинова кімната; бібліотека Ярослава Мудрого; коштовності, викрадені Наполеоном, але не вивезені з Росії; золото гетьмана Павла Полуботка та інші; цілком ймовірно, що деякі з цих скарбів знаходяться на території України) [4].

Суперточка-тур - точкова територія, що поєднує унікальні природні та суспільні ресурси, займає домінуючу висоту і характеризується суттєвою соціально-історичною значимістю подій, що відбувалися. Для неї характерне високе пейзажне різноманіття та сполучення природних компонентів, атрактивність ландшафту. Відмінність суперточки-тур від традиційного оглядового майданчика полягає в наявності потужного суспільно-історичного та природного актуалу - квінтесенції рекреаційно-туристських ресурсів, які є знаковими для даної країни, її народу [4]. Об'єкти рангу суперточка-тур характеризуються не тільки унікальною історико-культурною цінністю (що наближає їх до об'єктів всесвітнього надбання, якщо вони не відносяться до останнього), а й домінуючим положенням у межах навколишнього простору, тобто видатними формами рельєфу, які самі можуть виступати як орографічні рекреаційні ресурси. На території України 5 об'єктів рангу суперточка-тур:

дзвіниця Успенського собору Києво-Печерської лаври, Маріїнський парк з панорамою Дніпра, Національний історико-культурний заповідник “Кам’янець”, Чернеча гора у Каневі, а також г.Говерла.

Існують і інші сутнісні класифікації туристичних ресурсів (рис.1.4).

Рис. 1.4 Структура туристичних ресурсів (за І.В.Смалем)

Використана та рекомендована література

1. Мироненко Н.С., Твердохлебов І.Т. Рекреаційна географія. [Монографія] / Н.С.Мироненко, І.Т.Твердохлебов. – М.: Изд. МГУ, 1981. – 208 с.
2. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: [Навч. посіб.] / І.В.Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
3. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України [Навч. посіб.] / О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.

5. Стафійчук В.І. Рекреалогія: [Навч. посіб.] / В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
6. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія [Навч. посіб.] / Н.В.Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 311 с.
7. Масляк П.О. Рекреаційна географія: [Навч. посіб.] / П.О.Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
8. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму: [Навч. посіб.] / І.В.Смаль. – Ніжин: Видавництво НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.
9. Безруков Ю. Рекреаційні ресурси і курортологія [Навч.посіб.]. / Ю.Безруков. – Симферополь, 1998. – 110 с.
10. Ігнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал території. Географічний аналіз і синтез. [Монографія] / Н.Г.Ігнатенко, В.П.Руденко – Л.: Вища школа, 1986. – 164 с.
11. Драпушко Р.Г. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку: [монографія] / Р.Г.Драпушко. — К. : Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. — 152с.
12. Тімець О.В., Совгіра С.В. Основи рекреаційної географії. Природа, ресурсний потенціал регіонів [Навч. посіб.] / О.В. Тімець, С.В.Совгіра. — К. : Науковий світ, 2005. — 254с.

Тема 2. Поняття про рекреаційно-туристичне ресурсокористування

План:

1. Роль рекреаційно-туристичного ресурсокористування в сучасному житті
2. Основні суб'єкти, цілі та функції рекреаційно-туристичного ресурсокористування
3. Поняття про основні етапи циклу рекреаційно-туристичного ресурсокористування.
4. Особливості використання рекреаційних територій.

1. Згідно основного постулату економіки, кількість ресурсів в світі обмежена, тому перевага у їх використанні надається тим видам діяльності, які спроможні забезпечити більший економічний ефект. Значення рекреації та туризму в розвитку економіки багатьох країн світу, у тому числі й України, дедалі зростає, відтак, зростає інтенсивність рекреаційного ресурсокористування. В сучасному світі рекреаційна діяльність – потужний конкурент у використанні ресурсів (природних, людський, матеріальних...).

Перерахуємо **основні фактори, що підвищують роль рекреаційно-туристичного природокористування:**

1. Науково-технічна революція та її наслідки [1]:

- ускладнення виробництва в цілому і його окремих технологічних процесів, різке зростання в ньому значення робочої сили;
- підвищення вимог до робітника: рівня його загальної освіти і професійної підготовки, кваліфікації, фізичного стану і здатності швидко адаптуватися до мінливих умов виробництва;
- піднесення рівня рекреаційних потреб працівників, ускладненням їх структури, що пов'язано як із необхідністю нормального відновлення працездатності, так і з підвищенням культурного рівня суспільства;
- поступове скорочення фізичних і відносне збільшення розумових і нервово-психічних затрат праці в міру зростання її складності і напруженості (поділ праці і її спеціалізація, конвеєризація, поділ операцій і їх монотонність викликають нервову втому, яку зняти набагато важче, ніж втому від

фізичних навантажень. В міру зростання цін на новітні машини, обладнання зростає вартість виробленої продукції. Отже, підвищується можливий збиток у випадку прорахунків і помилок, що визначає високу відповідальність кожного працівника і накладає на нього додаткові нервово-психічні навантаження. Тому значно підвищуються вимоги не тільки до фізичної форми робочої сили і її стійкості до нервово-психічних навантажень, але і до своєчасного відновлення здатності до праці для забезпечення безперебійного і ефективного виробничого процесу).

2. Погіршення стану здоров'я членів суспільства внаслідок різного співвідношення затрат сил і їх відновлення в процесі життєдіяльності.
3. Погіршення стану природного середовища, особливо у містах, що пов'язано із концентрацією промислового, транспортного та комунального забруднення на обмежених за площею територіях та їх впливом на довкілля. Почастішали екологічні катастрофи техногенного характеру, що вилучають з рекреаційного та інших видів природокористування значні за розміром території. Тим більш цінними стають ділянки з незайнятими природними рекреаційними ресурсами.
4. Урбанізація, яка нерозривно пов'язана з концентрацією виробництва і розвитком виробничих сил. Урбанізація – це, перш за все, зростання міського населення, виникнення міст-гігантів і міських агломерацій. Дані процеси пов'язані з віддаленням від природи, погіршенням екологічного стану довкілля, зростанням психічних навантажень, стресів, втоми від швидких темпів життя, великого скупчення населення, обмеження особистого простору, значних витрат часу на транспортні комунікації і іншими особливостями, що супроводжують міський спосіб життя. Необхідність рекреаційної діяльності у цьому випадку очевидна.
5. Територіальний поділ праці. Населення промислових регіонів більш гостро потребує відновлення своїх фізичних та психічних сил, ніж населення регіонів, де переважає сільське господарство, внаслідок більш забрудненого довкілля та урбанізації – процесів, що супроводжують розвиток промисловості.
6. Якість та рівень життя населення. Разом з тим, підвищується культурний та освітній рівень населення, яке потребує нових

вражень, знань, досвіду, що набуваються у подорожах. Зростає рівень доходів та вільного часу у працюючих людей, які частину свого статку та дозвілля можуть присвятити рекреаційно-туристичній діяльності. Покращуються умови життєдіяльності, зростає необхідність у міжнародних комунікаціях.

Важливим джерелом рекреаційних ресурсів є природа. Залучення ресурсів природи до рекреаційної сфери відбувається в формі рекреаційного природокористування.

Природокористування - це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і оточуючим середовищем. Формування системи рекреаційного природокористування є об'єктивним наслідком зростаючих потреб суспільства в рекреації.

Історична закономірність взаємодії суспільства і природи проявляється в розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку і усвідомленні необхідності збереження природного середовища при зростаючому значенні його рекреаційної функції [1].

2. Виділяють 3 групи суб'єктів, які беруть участь в рекреаційно-туристичному ресурсокористуванні і по-різному зацікавлені в збереженні цих ресурсів:

1. Рекреанти. Усвідомлюють необхідність збереження рекреаційно-туристичних ресурсів як основного чинника, що спонукає їх обирати місце відпочинку, проте часто неспроможні до самоорганізації і активних дій щодо відновлення даних ресурсів. Матеріального доходу від використання рекреаційних ресурсів не отримують, за винятком економії витрат при самодіяльному туризмі.
2. Підприємства, що обслуговують рекреантів. Доход від використання рекреаційно-туристичних ресурсів цікавить більше, ніж витрати на їх відновлення, хоча, як правило, вони усвідомлюють, що ресурси, на яких базується їх діяльність, є основним чинником, що впливає на вибір туристом даної дестинації.

3. Організації-постачальники рекреантів. Доход від використання рекреаційно-туристичних ресурсів цікавить набагато більше, ніж витрати на їх відновлення, оскільки, як правило вони віддалені від ареалів поширення рекреаційних ресурсів. А основна їх задача – посередництво між рекреантами та підприємствами, робота яких базується на використанні рекреаційно-туристичних ресурсів.

Таким чином, жодна з цих груп не здатна забезпечити тривалий контроль над станом рекреаційно-туристичних ресурсів, а тим більше організувати їх належне відновлення і охорону. Більше того, у прагненні отримати якомога вищі прибутки за короткий термін, екологічно та культурно несвідомі підприємці, що обслуговують туристів, можуть піддавати значному виснаженню ресурси, на яких працюють, особливо, якщо вони їм не належать. Отже, виникає потреба в урівноваженні комерційних та суспільних інтересів та появи таких суб'єктів, які б взяли на себе функції регулятора рекреаційно-туристичного ресурсокористування. Таким суб'єктом може бути суспільство у особі:

1. Держави та органів місцевого самоврядування, які однаково зацікавлені як у отриманні доходів від використання рекреаційно-туристичних ресурсів, частина яких у вигляді податкових відрахувань прийме участь у наповненні державного та місцевих бюджетів (причому, рекреаційно-туристичне використання цих ресурсів повинно мати більший сумарний ефект у порівнянні з їх використанням іншими галузями економіки), так і у їх збереженні як частини національного багатства.

2. Різноманітних ресурсоохоронних громадських організацій, яких не цікавить доход від використання рекреаційно-туристичних ресурсів, оскільки вони не приймають участі у його розподілі, але вони занепокоєні станом рекреаційних ресурсів та їх раціональним використанням і збереженням.

Рекреаційно-туристичне ресурсокористування проводиться з **цілями:**

особистими (на рівні рекреантів):

- лікувально-профілактичними;
- оздоровчими;

- освітньо-культурними;
- виховними;
- розважальними.

комерційними (на рівні підприємств туристичної індустрії):

- отримання прибутків.

соціально-економічними (на рівні регіонального та державного управління):

- створення нових робочих місць;
- галузевої диверсифікації сфер економічної діяльності;
- підвищення конкурентоспроможності регіону, піднесення рівня його економічного розвитку;

екологічними:

- охорони довкілля

та багатьма іншими.

Звідси витікають основні **функції**, що виконує рекреаційне ресурсокористування:

Медико-біологічна, пов'язана з безпосереднім завданням рекреації та туризму – відновлювати та оздоровлювати фізичні та психічні сили людини.

Соціальна, що полягає у задоволенні специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, підвищенні культурно-освітнього рівня..., що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства.

Економічна, яка проявляється, з одного боку, у відновленні робочої сили (підвищенні працездатності, збільшенні фонду робочого часу, що сприяє зростанню продуктивності праці), з іншого боку – рекреаційне ресурсокористування – джерело високих прибутків, засіб розширення сфери застосування праці і прискореного розвитку соціальної і виробничої інфраструктури.

Ресурсоохоронна, що полягає в попередженні деградації рекреаційних ресурсів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної.

3. Самі по собі території, що мають сприятливі природні умови, не є природними рекреаційними ресурсами. Вони стають ними за наявності відповідних потреб та можливостей освоєння їх рекреаційним господарством. Залучення природних і соціально-культурних комплексів до використання у туристично-рекреаційній діяльності відбувається у декілька етапів та у

наступній **послідовності** [2]:

1. Природні, суспільно-історичні комплекси та події існують як природні й антропогенні утворення, прояви суспільного життя, які, через відсутність попиту, не мають характеру туристичних ресурсів (наприклад: природний пляж як геоморфологічний елемент морського берега, монастир як елемент сакральної системи, спортивні змагання як складова фізичної культури);
2. Виникнення рекреаційно-туристичного попиту вимагає вивчення можливостей використання й оцінки природних, суспільно-історичних комплексів та подій (у нашому прикладі природний пляж оцінюється з точки зору якості пляжно-купального відпочинку, монастир – як загальнокультурна і духовна цінність, спортивне змагання – з позиції якості видовища та його привабливості);
3. У силу дії суспільних потреб і вкладання капіталу, згідно закону абсолютних переваг, до використання в рекреаційно-туристичній діяльності залучаються найвищі за ґатунком (абсолютно переважаючі) природні, суспільно-історичні комплекси та події, які стають ресурсами (пляж перетворюється на природний об'єкт, який задовольняє потребу в активному відпочинку, прийомі сонячних ванн на морському узбережжі, монастир стає місцем паломництва й екскурсійного відвідування, спортивне змагання – місцем реалізації окремих соціальних потреб; при цьому, насамперед, залучаються об'єкти та явища із найкращим співвідношення якості, видовищності, близькості до споживача і транспортної доступності);
4. Збільшення обсягів рекреаційно-туристичного попиту призводить до переходу гірших за якістю та властивостями подій, природних і соціально-культурних комплексів у клас ресурсів; покращується якість природних і створюються штучні пляжі, підводяться дороги і реставруються занедбані монастирі, організуються екскурсійні тури до важкодоступних святинь, організовується більша кількість спортивних змагань меншого масштабу.

Отже, рекреаційно-туристичні ресурси - категорія історична, оскільки зміна структури й обсягу рекреаційних потреб призводить до залучення в рекреаційну діяльність нових елементів природного і соціально-антропогенного характеру.

Рекреаційно-туристичні ресурси - незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх введення в дію та подальше використання пов'язане з наступними **процесами** та напрямками діяльності [1]:

- виявленню та вивченню;
- обліком, оцінкою та контролем;
- організацією, плануванням та регулюванням;
- безпосереднім споживанням;
- відновленням, охороною та покращенням властивостей;
- прогнозуванням.

4. В процесі взаємодії складових територіально-рекреаційного комплексу виявляється, що самою необхідною для його існування і водночас крихкою і вразливою підсистемою є її ресурсна складова. Тому рекреаційні території потребують особливого ставлення.

Наявність рекреаційних ресурсів на певній території автоматично підносить її статус, а також цінність (економічну, соціальну, духовну...). Тому не випадково на територіях, що мають рекреаційні ресурси, намагаються вводити обмеження для інших видів господарської діяльності. Це стосується, насамперед, рекреаційних зон великих міст, приміських територій, територій з особливо цінними рекреаційно-туристичними ресурсами. В той же час розвиток самої рекреаційної діяльності при неефективному використанні рекреаційного потенціалу може стати одним із суттєвих екологодеструктивних факторів.

Охорона ландшафтів у процесі їх рекреаційного використання є одним з важливих розділів охорони природи. Ненормоване рекреаційне використання ландшафтів часто приводить до порушення ґрунтового і рослинного покривів, погіршення умов проживання і безпосереднього винищення диких тварин, забруднення середовища, порушення зв'язків в біогеоценозах [1]. Нераціональне використання рекреаційно-туристичних ресурсів антропогенного походження теж становить загрозу їх існуванню. Щоправда, такі ресурси є обмеженими в просторі і навантаження на них можна регулювати більш успішно за допомогою квитків, пропусків, запрошень і т.ін.

Таким чином, рекреаційно-туристичні ресурси при неправильному її використанні досить швидко втрачають свою

привабливість і стають мало придатними для подальшого використання за призначенням. До користування залучаються все нові й нові території, рекреаційні ресурси яких теж можуть швидко виснажитись.

Для раціонального використання природних рекреаційних ресурсів проводяться наступні заходи:

- розраховується та регулюється, виходячи з фізико-географічних умов місцевості, допустиме для неї максимальне навантаження;
- здійснюється функціональне зонування територій;
- розробляються правила та регулюється режим поведінки відпочиваючих на природних територіях;
- облаштовуються екологічні стежини;
- місця відпочинку на природі забезпечуються необхідною інфраструктурою та обладнанням (дорогами, місцями для розбивки наметів, розведення вогнища, прання, мангалами, лавицями, урнами і т.п.);
- облаштовуються додаткові природні рекреаційні території та атракції, щоб "відтягнути" потоки туристів від місць їх масового зосередження;
- створюються національні природні та регіональні ландшафтні парки, основною функцією яких, окрім природоохоронної, є організація рекреаційної діяльності, у тому числі, ведення просвітницької та виховної роботи з формування екологічної свідомості туристів [3].

Природні рекреаційно-туристичні ресурси повинні використовуватись дбайливо і ощадливо, охоронятися і примножуватись. Для цього необхідно проводити їх облік, кількісну і якісну оцінку, визначити придатність і альтернативність їх використання в тій чи іншій галузі економіки. У зв'язку з цим особливо актуальним є створення кадастру рекреаційних ресурсів – зведення економічних, екологічних, організаційних та технічних показників, яке характеризує кількість і якість рекреаційних ресурсів, а також склад та категорії користувачів цих ресурсів. Однак вирішення питання ускладнюється недостатньою вивченістю запасів деяких родовищ природних рекреаційних ресурсів, відсутністю єдиної системи обліку їх використання і оцінки [1].

Заходи, щодо раціонального використання рекреаційно-

туристичних ресурсів антропогенного походження тісно пов'язані із заходами щодо охорони історико-культурної спадщини і зводяться до [4, 5, 6]:

- здійснення науково-пошукової, науково-практичної діяльності, спрямованої на визначення наявності об'єкта культурно-історичної спадщини, встановлення його цінності та подальшого дослідження даних об'єктів та історичних населених місць;
- консервації об'єктів культурної спадщини, яка полягає у їх захисті від подальших руйнувань і забезпечує збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд;
- приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування (музеефікація);
- пристосування об'єктів культурної спадщини для сучасного його використання без зміни притаманних йому властивостей
- відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини;
- проведення проектних, вишукувальних і виробничих робіт, спрямованих на покращення технічного стану, відновлення втрачених або пошкоджених елементів та підтримання в експлуатаційному стані об'єкта культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності та без зміни властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини;
- обмеження рекреаційно-туристичних навантажень на дані об'єкти;
- встановлення та дотримання відповідного режиму експлуатації та правил поведінки на даних об'єктах.

В Україні зроблено певні кроки щодо обліку та моніторингу об'єктів історико-культурної спадщини. Зокрема, з метою захисту традиційного характеру середовища та цілеспрямованого дослідження історико-культурної цінності було затверджено Список історичних населених місць України [5]. Формується Державний реєстр нерухомих пам'яток України, в процесі якого виявляються, досліджуються та фіксуються об'єкти культурної спадщини, визначається їх антропологічна, археологічна, естетична, етнографічна, історична, мистецька, наукова чи

художня цінність [6]. Громадська організація “Українське товариство охорони пам’яток історії та культури” сприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини, популяризує її, здійснює контроль за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією та ремонтом, сприяє роботі органів охорони культурної спадщини. Проте, не слід забувати, що рекреаційно-туристичні ресурси антропогенного походження не обмежуються лише об’єктами історико-культурної спадщини, так само як і останні не завжди бувають доступні для широкого кола відвідувачів. Тому поле діяльності щодо обліку антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів та обґрунтування шляхів їх раціонального використання залишається досить широким.

Використана та рекомендована література

1. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія [Навч. посіб.] / Н.В.Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 311 с.
2. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: [Навч. посіб.] / І.В.Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
3. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2457-ХІІ від 16.06.92
4. Закон України “Про охорону культурної спадщини” N 1805-ІІІ від 8 червня 2000 року
5. Постанова Кабінету Міністрів України “ Про затвердження Списку історичних населених місць України” N 878 від 26 липня 2001 р.
6. Простанова Кабінету Міністрів України “Про занесення об’єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам’яток України” N 928 від 3 вересня 2009 р.
7. Стафійчук В.І. Рекреалогія. [Навч. посіб.] / В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
8. Батлук В.А. Основи екології [Підруч.] / В.А.Батлук. — К. : Знання, 2007. — 519 с.
9. Герасимчук З.В., Коленда Н.В., Черчик Л.М. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації [Монографія] /

- Луцький держ. технічний ун-т. — Луцьк : Надстир'я, 2007. — 172с.
10. Черчик Л.М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України [Монографія] / Луцький держ. технічний ун-т. — Луцьк : Видавничий центр ЛДТУ, 2006. — 120с.
 11. Черчик Л.М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні [Монографія] / Луцький держ. технічний ун-т. — Луцьк : ЛДТУ, 2006. — 351с.

Тема 3. Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів

План:

- 1. Проблеми проведення оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів та її значення.**
- 2. Концепції та види оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів.**
- 3. Підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, процедура оцінювання.**
- 4. Особливості оцінки окремих видів рекреаційно-туристичних ресурсів.**

1 Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів є проблемою, що чи не найбільш часто піднімається у наукових виданнях з географії, економіки, медицини та екології. Це свідчить про беззаперечну актуальність даного питання, а також, як це не парадоксально звучить, його невивченість. На заваді цьому – ряд об'єктивних причин.

По-перше, велика різноманітність видів рекреаційних занять, в яких задіюються різні види природних і ресурсів антропогенного походження (причому їх список постійно поповнюється з виникненням і популяризацією нових видів і способів відпочинку), спричиняє складність у виведенні загальної (інтегральної) оцінки ресурсів певної території. Для організації одних видів рекреації вона може володіти надзвичайно потужною ресурсною базою, для інших – бути зовсім непридатною.

По-друге, рекреаційно-туристичні ресурси дуже вразливі до дії зовнішніх факторів: варто виникнути одному несприятливому чинникові (стихійне лихо, розвиток нових галузей виробництва, несумісних з існуванням рекреації, рекреаційні перевантаження на територію, соціальні заворушення абощо), як їх туристичне значення втрачається частково або й повністю. Причому, якщо йдеться про природні ресурси, то при дії несприятливих чинників їх рекреаційна цінність втрачається значно раніше і швидше, ніж економічна.

Третьою причиною точної та однозначної оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів є їх дискретність. Одні й ті самі площинні об'єкти (ліс, озеро, лука, населений пункт) мають неоднаковий рекреаційний потенціал в різних своїх частинах.

У той же час, у зв'язку з необхідністю задоволення

зростаючих рекреаційних потреб за рахунок місцевих ресурсів, диверсифікації видів економічної діяльності, дане питання не втрачає своєї актуальності. Адекватна оцінка наявних рекреаційно-туристичних ресурсів допомагає визначити максимальні на них навантаження, організувати їх раціональну експлуатацію, визначає пріоритети використання тих чи інших ресурсів різними галузями економіки, дозволяє регулювати економічні інтереси різних суб'єктів господарської діяльності.

Оцінці підлягають території, які за властивостями природного та соціального середовища, призначенням і станом ландшафтів можуть розглядатися як потенційні ресурси для рекреації та туризму.

Характер сполучення ресурсів і параметри компонентів природного або соціального середовища визначають можливу спеціалізацію або профіль рекреаційно-туристичного використання території. У той же час, одна й та ж сама територія може розглядатися як потенційний ресурс для різних видів відпочинку, які здійснюються окремо, послідовно або в комбінації. Питання про надання переваги окремим видам відпочинку або їх сполученням вирішується, виходячи з технологічної сумісності окремих видів відпочинку та цінності ресурсів для кожного з них.

2. Кожний окремий рекреаційно-туристичний ресурс має певну цінність, яку іноді не можна виразити в грошах (духовна, культурна, екологічна і т.п.). У зв'язку з цим оцінка їх може бути економічною та позаекономічною. Економічна оцінка має грошовий вираз і відображає господарську цінність того чи іншого ресурсу. Позаекономічна полягає у визначенні екологічної, соціальної, моральної, культурної, духовної цінності рекреаційного ресурсу, яку зазвичай не можна виразити в грошах. Умовно таку цінність можна виразити в грошах як суму, якою суспільство може пожертвувати задля збереження такого ресурсу [1].

Економічна оцінка природних ресурсів може проводитися на основі затратної, результативної, рентної та відтворювальної концепцій.

Для затратної концепції важливі такі характеристики природних ресурсів, як кількість ресурсів, їх якісний стан, доступність для освоєння. Економічній оцінці у цьому випадку

будуть підлягати витрати на виявлення та дослідження, освоєння та покращення властивостей, відновлення та охорону рекреаційно-туристичних ресурсів.

За допомогою результативної концепції здійснюють економічну оцінку ресурсів, які дають прибуток. Тобто вартість ресурсу визначається грошовим вираженням первинної продукції, яку одержують від експлуатації певного ресурсу. В оцінці рекреаційно-туристичних ресурсів застосування такого підходу є досить проблематичним, оскільки прибуток від їх використання дуже важко оцінити. До того ж, не враховується фактор часу: ресурси, що не використовуються на даному етапі розвитку продуктивних сил, мають нульову вартість, а через зміни технологій або появу нових видів туризму, заснованих на використанні саме цих ресурсів, в подальшому можуть стати дефіцитними і дорогими.

З появою екологічних проблем в економічній оцінці туристично-рекреаційних ресурсів стала застосовуватися відтворювальна концепція, при якій вартість ресурсу визначається сукупністю затрат, необхідних для його відтворення на певній території. Даний підхід передбачає потенційну дефіцитність оцінюваного ресурсу і в багатьох випадках може призвести до завищених оцінок. Проте, з точки зору збереження довкілля даний підхід є найбільш відповідним та сприйнятним.

Рентна концепція передбачає облік споживчих властивостей рекреаційно-туристичних ресурсів, тобто їх здатності задовольняти певні потреби. При цьому підході кращі за якістю природні ресурси отримують вищу ціну, гірші – меншу, враховуються й затрати на освоєння ресурсу.

Окрім того, оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів буває декількох **видів**:

- кількісною, яка дає уявлення про забезпеченість тим чи іншим ресурсом, наприклад, об'єм запасів, площа розповсюдження, період використання і т.д.;

- та якісною, що виражає ступінь сприятливості властивостей для певного виду або циклу рекреаційних занять (комфортність/некомфортність погодно-кліматичних умов для відпочинку, придатність/непридатність рельєфу для організації гірськолижного туризму і т.ін.).

- абсолютною, яка дає уявлення про особливості того чи іншого ресурсу і буває:

- *індивідуальною* (площа пляжу);
- *та сумарною* (площа усіх пляжів регіону/країни);
- *моментною* (кількість опадів за зливу);
- *та інтервальною* (кількість опадів за місяць/рік);

- та відносною, що відображає числову міру співвідношення двох співставних абсолютних величин, і визначається у формі коефіцієнтів, відсотків, проміле і т.ін. (наприклад, частка водних рекреаційно-туристичних ресурсів у загальному рекреаційно-ресурсному потенціалі регіону).

- диференційною - дається кожному окремому ресурсу, його властивості або особливості в межах регіону або країни в цілому, сприяє визначенню об'єму розвитку того чи іншого виду рекреації, який базується на даному ресурсі;

- та інтегральною - дається певній ділянці території, яка відрізняється однорідністю і набором дискретних за розподілом в її межах окремих видів ресурсів, дозволяє визначити оптимальне співіснування різних видів рекреації на певній території, з'ясувати обмеження і допустимі навантаження рекреантів на ландшафт.

Найважливішими вимірами рекреаційно-туристичних ресурсів є [1]:

1) **обсяг запасів** (дебіт джерел мінеральних вод, площа рекреаційних територій, екскурсійний потенціал туристичних центрів і маршрутів). Цю характеристику необхідно враховувати для визначення потенційної ємності територіальної рекреаційної системи, рівня її освоєності, оптимізації навантаження;

2) **площа поширення ресурсів** (розміри водоносних горизонтів, пляжів, лісистість, обводненість, межі стійкого снігового покриву). Даний параметр дозволяє визначити площу потенційних рекреаційних угідь, встановити межі санітарної зони;

3) **період можливої експлуатації** (тривалість сприятливого погодно-кліматичного періоду, купального чи лижного сезону). Характеристика визначає період найбільш доцільного використання певних ресурсів та впливає на

сезонність рекреаційних процесів і ритмічність туристичних потоків;

4) **територіальна зосередженість** (концентрація на певних територіях однорідних чи різнорідних видів рекреаційних ресурсів). Обумовлює тяжіння рекреаційної інфраструктури і туристичних потоків до місць їх поширення;

5) **капіталоємність і вартість експлуатаційних затрат**, які у рекреаційно-туристичних ресурсів є невисокими, що дозволяє досить швидко створювати інфраструктуру й отримувати соціальний та економічний ефект, а також самостійно використовувати окремі види ресурсів.

Оскільки вони, як і види рекреаційно-туристичних ресурсів, є різноманітними та різнорідними, для їх оцінки застосовуються різноманітні **показники** та, відповідно, одиниці виміру:

- **натуральні** (кількість, висота, довжина, площа, об'єм) – використовуються при необхідності кількісного та якісного виміру основних властивостей ресурсів, їх різноманітності. Кожен з них вимірюється у своїх, властивих йому показниках (температура повітря – у градусах за шкалою Цельсія або Фаренгейта, тривалість безморозного періоду – у днях, висота снігового покриву – у сантиметрах і т.ін.). Застосування натуральних показників дозволяє визначати кількість тих чи інших благ, що припадає на душу населення, з'ясовувати баланс між забезпеченістю ресурсів та рівнем їх споживання тощо. Натуральні показники можна використовувати для обліку кількості однорідних ресурсів (дебіт джерел мінеральних вод, тривалість купального сезону, площа рекреаційних угідь тощо). Визначення потреби у ресурсах та пропускної спроможності рекреаційно-туристичних ресурсів певної території також здійснюється за допомогою натуральних показників, які у даному випадку виступають як певні норми і нормативи. Система натуральних показників служить базою для розрахунку вартісних показників.

- **вартісні** (у валюті національній або вільноконвертованій) – застосовуються в економічній оцінці для обліку кількості різнорідних ресурсів (вартість усіх рекреаційно-туристичних ресурсів певної території), а також дозволяє співставити різнорідні показники, виражені у грошовій вартості (структура рекреаційно-туристичних ресурсів території). При розгляді вартісних показників, які характеризують зміну явища в часі,

необхідно враховувати фактор інфляції і оперувати порівняними цінами.

- трудові (у людино-днях, людино-годинах) – відображають, скільки потрібно витратити праці для придбання (одержання) тих чи інших рекреаційно-туристичних ресурсів.

У тих випадках, коли будь-яке явище чи ресурс не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизному його оцінюванні, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища, застосовується **бальна або рейтингова оцінка**.

3. В залежності від предмета оцінки виділяють декілька **основних підходів** до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів [3,4,5]:

- **медико-біологічна або фізіологічна оцінка**, при якій з'ясовується ступінь комфортності впливу природного середовища на організм людини. В основному, такій оцінці піддається клімат, а також бальнеологічні та біотичні ресурси. Проте, й інші ресурси (рельєф, спелеоресурси, водні, подійні, сакральні, архітектурно-історичні та ін.) здатні здійснювати вплив на самопочуття туристів та рекреантів;

- **психолого-естетична оцінка**, коли аналізується характер емоційної дії природного чи культурного середовища на туристів, оцінюється їх атрактивність;

- **технологічна оцінка**, яка дозволяє визначати придатність ресурсів для організації певних видів туризму на даному етапі розвитку продуктивних сил, оцінити можливість інженерно-будівельного освоєння і визначити обсяг потенційних затрат.

Не завжди оцінки, виведені на основі різних підходів, співпадають. Скажімо, з естетичної точки зору найбільш привабливим є пагорбовий та гірський рельєф. Але з погляду можливості технологічного освоєння такий рельєф отримує менші оцінки.

Який би підхід не використовувався, процедура оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів відбиває співвідношення суб'єкта і об'єкта оцінки та включає такі **етапи**:

1.) виділення суб'єкта оцінки – активного елементу, у відповідності з вимогами якого буде оцінюватися певний ресурс чи їх сукупність. У більш загальному вигляді це туристи та організатори туристичної діяльності. У конкретизованому – споживачі та

організатори певних видів рекреаційно-туристичних послуг.

При цьому слід мати на увазі, що оцінки можуть змінюватись не лише залежно від кожного суб'єкта, але в одного і того ж суб'єкта з плином часу. Річ не лише в тому, що на різних етапах господарської діяльності може змінюватися значення, цінність того чи іншого ресурсу. Причина ще й в системі виробничих відносин. Ресурс, що оцінюється певним суб'єктом позитивно, може через деякий час стати для нього зовсім не цінним, або навпаки. Тому оцінка природних умов і ресурсів історично відносна і залежить від цілої низки умов — соціальних, економічних, природних, науково-технічних, від стану і ступеня використання самих природних ресурсів і ступеня рівноваги природного середовища [1].

2.) виділення об'єкта оцінки – того елемента, який цікавить суб'єкта оцінки і згідно вимог якого він буде оцінюватись. Це можуть бути окремі об'єкти природного та соціально-культурного середовища певної території (для диференційної оцінки) або їх сукупність (для інтегральної оцінки).

3.) визначення завдання дослідження

Самі по собі природні умови і ресурси не є ані поганими, ані хорошими. Не можна, наприклад, оцінити природні умови певного регіону як сприятливі чи несприятливі для розвитку туризму. Питання про їх придатність для організації туризму та його видів постає лише тоді, коли людина вступає у взаємодію з ними в процесі туристичного освоєння території. В такому разі одразу постає питання, для якого саме виду туристичної діяльності сприятливий чи несприятливий природний комплекс або який-небудь його компонент. В залежності від її мети буде змінюватись і характер оцінки. Наприклад, різке зростання глибини морського дна робить узбережжя непридатним для організації дитячого пляжного відпочинку, але робить можливим розвиток яхтингу, дайвінгу та інших видів рекреаційних занять.

Сприятливі погодно-кліматичні характеристики теж різнитимуться з точки зору організації пляжного відпочинку, кліматичного лікування, гірськолижного туризму і.т.д.

Таким чином, завжди повинен уточнюватися вид туристичної діяльності, для якого проводиться оцінка наявних ресурсів. Від цього залежатимуть конкретні завдання, що ставляться перед дослідником.

Від визначених завдань залежатиме вибір підходів,

методів, видів оцінки рекреаційних ресурсів.

4.) формулювання критеріїв оцінки – ознак, на основі яких буде здійснюватися оцінка, а також мірил цієї оцінки, за допомогою яких можна буде визначити відповідність оцінюваних ресурсів заздалегідь установленим нормам, зразкам, показникам. Наприклад, рельєф можна вивчати за такими критеріями: глибина розчленування, густота розчленування та крутизна схилів, сейсмічність, склад порід, міра контрастності, пейзажна насиченість, екзотичність, унікальність та ін. В залежності від мети та завдань дослідження залежатиме вибір тих із них, які найбільше підходять для їх реалізації. Так, при психолого-естетичній оцінці до уваги братимуться чотири останніх критерії. У якості мірил розглядаються значення конкретних показників, які інтерпретуються як сприятливі або несприятливі.

5.) розробка оціночних шкал – встановлення кількості груп значень показників, які будуть мати різне трактування від найбільш сприятливого до найменш сприятливого, меж значень показників по кожній групі. Слід пам'ятати, що невелика кількість груп в оціночній шкалі зумовить отримання більш узагальнених, приблизних та неточних оцінок, що не у повній мірі відобразатимуть реальний стан речей. Натомість, значна кількість градацій утруднюватиме інтерпретацію оцінки та її сприймання.

6.) отримання окремих оцінок – оцінюється кожна характеристика досліджуваного об'єкта, реальні показники за допомогою оціночних шкал порівнюються з критеріальними.

7.) отримання загальних оцінок – на основі окремих оцінок кожен об'єкт отримує загальну оцінку, такі ж оцінки виводяться для кожної групи, куди входять оцінювані об'єкти, для окремих районів, де знаходяться різні групи, і далі по вертикалі;

8.) інтерпретація інтегральної оцінки – на основі розроблених критеріїв дається якісний аналіз отриманої оцінки.

Для аналізу й оцінки рекреаційних ресурсів використовують методи: експедиційний та камеральний, вимірювання, експертної оцінки, порівняльно-географічний, нормативний, балансний, графічний, картографічний, бальної оцінки, математико-статистичні (кореляції, факторний...), моделювання, історіографічний, культурологічні, хронологічний та інші.

4. При оцінюванні території для стаціонарного відпочинку

послідовно оцінюються такі об'єкти, як рельєф, клімат, водні та бальнеологічні ресурси, рослинний і тваринний світ, об'єкти змішаного природно-антропогенного походження, а також археологічні об'єкти, архітектурні споруди, етнокультурні, музейні, розважальні, біосоціальні та подійні ресурси.

Рельєф. Рельєф — основоположний компонент природи будь-якої країни. По-перше, характеристика рельєфу формує первинний образ території, крім того, рельєф визначає можливості розвитку багатьох видів туризму, тобто він має самостійне значення як умова розвитку турбізнесу. По-друге, рельєф — важливий чинник, що впливає на решту всіх компонентів природи. Специфіка гідроресурсів, клімату, рослинності і тваринного світу в значній мірі визначаються особливостями рельєфу. Чим різноманітніший рельєф, тим більше різноманітності в інших компонентах, тим багатша природа в цілому. Чим яскравіше виражено чергування форм рельєфу, тим більший інтерес вона представляє для туризму.

Для оцінки рельєфу застосовуються усі три з вищеперерахованих підходів: психолого-естетичний, технологічний та медико-біологічний. При визначенні загальної оцінки рельєфу до уваги беруться такі **параметри** як глибина розчленування, густота розчленування та крутизна схилів (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Основні параметри та шкала оцінки рельєфу

Критерії	Міра сприятливості		
	Сприятливий	Відносно сприятливий	Несприятливий
Глибина розчленування, м	30-60	10-30	менше 10, більше 60
Густота розчленування, км	менше 1	1-3	більше 3
Крутизна схилів, °	3-5	5-10	менше 3, більше 10

Примітка. Джерело [6]

З погляду психолого-естетичної оцінки до уваги беруться такі критерії як міра контрастності, пейзажна насиченість, екзотичність та унікальність. З цієї точки зору найкращий тип рельєфу - гірський (до висоти 2000 м над рівнем моря). З цього погляду 5% території України має найкращий рельєф (гори до 2000), 25%- добрий (височинний, передгірний) та 20% - задовільний (пагорби). З точки зору технології освоєння сприятливий рівнинний рельєф (95% території нашої країни). З точки зору впливу на самопочуття найкращим є рельєф з незначними перепадами висот (з висотою змінюються температура та тиск, що може негативно впливати на перебіг фізіологічних процесів в організмі).

Спелеоресурси оцінюються за такими критеріями [7]:

- 1) наявність печер (природних і штучних);
- 2) кількість та розміри печер;
- 3) ступінь доступності печер;
- 4) атрактивність (ступінь екзотичності, неповторності) печер;
- 5) ступінь значимості об'єктів (місцевого, обласного, регіонального, національного, європейського, світового рівнів);
- 6) безпеку використання печер в туризмі та рекреації.

Клімат. Клімат — головний компонент природи, що визначає можливості розвитку туризму в будь-якій країні. Причина цього в тому, що саме клімат, його особливості визначають попит. Вибираючи країну, турист, перш за все, цікавиться тим, які там клімат і погода, наскільки вони будуть сприятливими для відпочинку. Крім того, клімат впливає практично на решту всіх компонентів природи. Різноманітність кліматичних умов — одна з головних причин різноманітності видів і напрямів туризму в даній країні.

Оцінка кліматичних рекреаційних ресурсів здійснюється на основі медико-біологічного підходу, що враховує їх комфортність для рекреанта і сприятливість впливу на організм. Оскільки клімат - багаторічний режим погоди у тій чи іншій місцевості, то до уваги, передусім, беруться основні метеорологічні елементи: температура повітря, відносна вологість та швидкість вітру (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Основні параметри та шкала оцінки кліматичних умов

Міра сприятливості	Критерії та їх значення		
	Температура повітря, °С	Відносна вологість, %	Швидкість вітру, м/с
Холодно, дискомфортно	нижче 15	вище 80	більше 7
Прохолодно, субкомфортно	15-20	60-80	до 5-7
Комфортно	20-25	30-60	до 1-4
Субкомфортно, спекотно	26-30	60-80	до 5-7
Дискомфортно, сухо, спекотно	вище 30	30-60	менше 4
Дискомфортно, волого, спекотно	вище 30	вище 80	менше 4

Примітка. Джерело [8]

При аналізі температури розглядаються параметри показників впродовж року, в середньому за рік, по сезонах, а також зміни — амплітуди коливань. При більш розгорнутому аналізі беруться до уваги такі показники: кількість днів з температурами більше 15°C (для літніх видів відпочинку) та менше 0°C (для зимових), наявність снігового покриву (від 10 до 30-40 см.), тривалість сонячного саява, кількість опадів та кількість днів з циклонами, атмосферний тиск, характер місцевої циркуляції повітря (бризи), мінливість погоди.

Водойми. В організації рекреації і туризму особлива роль належить водним об'єктам. Можливість займатися різноманітними видами спорту, мікрокліматичний комфорт, естетична дія берегових мальовничих ландшафтів, зміна вражень - все це, діючи в комплексі, сприяє тому, що водойми цілком можна вважати одним з основних природних рекреаційних ресурсів.

Статистика свідчить: відпочинок на березі водойм є пріоритетним для двох третин туристів. Основними показниками, що визначають цінність водойм для рекреації, є їх чистота, величина, глибина, швидкість течії, характер дна та берегової лінії, доступність, температурний режим, тривалість купального

сезону. З естетичної точки зору оцінку збільшує наявність водоспадів та порогів, островів, які урізноманітнюють рекреаційні можливості даної водойми. Необхідно враховувати вид туризму, для якого здійснюється оцінка. Так, наявність річкових порогів утруднює купання й судноплавання, зате робить річку придатною для рафтингу. В залежності від планованих занять різнитимуться й основні параметри водойм (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Параметри акваторії для організації водних видів рекреаційних занять

Параметри	Купання	Веслування	Байдарки і каное	Водні лижі	Моторний спорт	Вітрильний спорт
Площа бажана, га	5	100-500	500	100-500	100-500	300-900
Площа мінімальна, га	-	1	30	-	30-50	50-100
Довжина бажана, м	50	2200	2200-5000	1500	1600-15000	1850-2500
Довжина мінімальна, м	25	1100-1200	1000-1100	-	750-1000	500
Ширина бажана, м	25	90-100	900-2000	200	200-2000	200-2000
Ширина мінімальна, м	5-11	30-100	30-200	-	50-200	200
Глибина бажана, м	1,4-1,8	2-3	2-5	-	3-5	1,2-2,0
Глибина мінімальна, м	0,5-0,6	0,75	0,75-1,5	-	1,5-2,0	1,0-1,2

Примітка. Джерело [3]

При оцінці пляжів, необхідних та особливо цінних для

організації водних видів відпочинку ресурсів, враховуються такі критерії як їх розміри, походження (природне чи штучне), склад порід (піщані, галечні), наявність об'єктів рекреаційної інфраструктури, чистота, безпечність, наявність водної рослинності в акваторіальній зоні пляжу.

Підземні мінеральні води і грязі мають особливе значення для туризму. Оцінка бальнеологічних ресурсів передбачає аналіз забезпеченості території джерелами та родовищами, характеристику видової різноманітності (склад, температура, характер дії на організм людини).

В оцінці **біотичних ресурсів** до уваги беруться такі показники як: лісистість, породний склад і бонітет деревостою, естетичність і частота зміни пейзажів, ландшафтів, фітонцидність, заболоченість території, наявність грибних та ягідних місць, водойм, доступність для рекреантів, наявність реліктів, ендеміків, рідкісних видів... Найкращою вважається лісова рослинність - сухі соснові, широколистяні, хвойно-широколистяні ліси, а також змішані з домішками субтропічних видів [5].

Критерієм пейзажно-естетичної цінності **ландшафту** є різноманітність рельєфу, рослинних угруповань, форм берегової лінії акваторій, кам'янистість поверхні тощо.

Сполучення цих властивостей із панорамністю та багатоплановістю просторів, які відкриваються, збільшує загальну інформативність ландшафту і його пейзажно-естетичну цінність. Найбільша інформативність характерна приморським гірським розчленованим ландшафтам з майже рівним співвідношенням лісових (закритих) і лугових або степових просторів [7].

Рекреаційно-туристичні можливості **природно-антропогенних** об'єктів, розташованих на певній території, виявляються на основі аналізу статусу, значення, площі, унікальності кожного об'єкта, кількості та загальної площі подібних об'єктів на даній території, ступеня їх різноманітності та зручності розташування.

Антропогенні рекреаційні ресурси мають свою специфіку оцінки їх рекреаційного потенціалу. Виражається вона в тому, що

для вимірювання їх значущості, як правило, відсутні спеціальні показники. У яких одиницях, наприклад, можна виміряти естетичне чи духовне значення певного об'єкту чи пам'ятки? Саме для оцінки суспільно-історичних ресурсів найбільш часто використовується метод бальної оцінки.

Археологічні ресурси. Порівняно з архітектурно-історичними об'єктами археологічні мають менші можливості для використання у рекреаційно-туристичній діяльності. Археологічних ресурсів менше, ніж архітектурно-історичних, вони гірше досліджені, збереглись у набагато гіршому стані і користуються меншим попитом з боку туристів та рекреантів. Тим не менше, ця група ресурсів може бути задіяна в процесі організації пізнавальних турів та екскурсій, пригодницьких турів, наукового туризму, історичних реконструкцій. Для того, щоб пам'ятки археології стали частиною рекреаційно-туристичних ресурсів їх необхідно виявити, дослідити, музеєфікувати. Тому основними критеріями, за якими оцінюється потенціал археологічних рекреаційно-туристичних ресурсів, є: їх статус, вік, ступінь збереженості, придатність для організації екскурсій, безпечність, унікальність, походження відомих артефактів.

Архітектурні пам'ятки. Важливим показником, який визначає наукову значущість пам'ятки архітектури, є хронологічний: чим давніша пам'ятка, чим вищий відсоток автентичності, збереженості її матеріальної структури, тим вищий ступінь наукової, історичної, туристсько-пізнавальної цінності об'єкта. Важливим аспектом суспільної значущості пам'яток архітектури є естетична цінність, яка обумовлена художніми достоїнствами архітектурної форми, виразністю архітектурних деталей, декоративних елементів. Історична, наукова, духовна, естетична, художня цінність пам'ятки становлять суть її історико-культурного змісту. Крім перелічених чинників суспільно-історичної цінності архітектурно-історичних об'єктів, на збереженні пам'яток і їх історико-культурному змісті позначається утилітарна значущість (можливість їх використання в сучасних умовах).

Музейні ресурси оцінюються за такими критеріями: кількість музеїв, їх статус, видова різноманітність (краєзнавчі, історичні, меморіальні, літературні, художні і т.д.), обсяг музейних фондів, наявність відомих артефактів.

Розважальні. На наданні послуг організації дозвілля

спеціалізується ряд підприємств, установ і організацій, що належать до різних галузей соціальної інфраструктури: клуби, концертні організації, театри, кінотеатри, бібліотеки, виставкові центри, тематичні парки, казино, фітнес-центри та інші. З їх існуванням пов'язаний розвиток розважального, подійного, культурно-пізнавального видів туризму. Для організації туризму більше значення мають тематичні парки, казино, виставкові центри, театри та концертні організації. Тому саме їх наявність підвищує цінність розважальних ресурсів. Значення мають також: стан даного ресурсу, рівень його інноваційності, відомість закладу, його культурне значення, місткість, широта асортименту послуг, що надаються.

При оцінці **етнокультурних ресурсів** враховується наявність та кількість етнографічних груп та етнічних меншин в досліджуваному регіоні, ступінь їх аутентичності, збереженість характерних елементів матеріальної та нематеріальної культури (традиційне житло, одяг, предмети домашнього вжитку, ремесла, види занять, музичні інструменти, фольклор, традиції, обряди, вірування, мова і т.ін.).

Біосоціальні ресурси. Критерієм оцінки біосоціальних ресурсів є: значущість видатної особистості (світова, регіональна, національна, місцева), ступінь зв'язків певної території з видатною особистістю (проїжджав, зупинявся, гостював, проживав, народився, похований), наявність матеріальних пам'яток, безпосередньо пов'язаних з видатною особистістю (рухоме та нерухоме майно, меморіальні дошки, надгробки), наявність заходів із вшанування видатної особистості (фестивалі, вечори пам'яті, творчі зустрічі).

Подійні ресурси. До уваги беруться такі критерії як значущість події, що відбувалася чи відбудеться (Євро 2012 та місцеві матчі з футболу), наявність мистецьких пам'яток, що нагадують про подію (літературні джерела, художні та музичні твори); наявність матеріальних об'єктів, пов'язаних з подією (майданів, будинків, споруд і т.д.), видовищність події або її реконструкції, збереженість пам'яті про подію.

Як правило, поширення рекреаційно-туристичних ресурсів антропогенного походження співпадає з територією населених пунктів, в межах яких знаходяться декілька, а то й усі види даних ресурсів. В такому випадку виникає необхідність оцінки усього **комплексу антропогенних ресурсів**, що тут поширені. Цінність

такого комплексу буде вищою, якщо його взято під охорону держави, і він є національним або державним історико-культурним, історико-архітектурним або історико-археологічним заповідником. Мають значення також транспортна доступність, кількість об'єктів та їх різноманітність, ступінь концентрації та компактність розташування.

Використана та рекомендована література

1. Колесников С.И. Экономика природопользования [Учебн. пособ.] / С.И.Колесников. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2000. – 40 с.
2. Кусков А.С., Голубева В.Л., Одинцова Т.М. Рекреационная география [Учебн. пособ.] / А.С.Кусков , В.Л.Голубева , Т.М. Одинцова – М.: Флинта, 2005. – 496 с.
3. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія [Навч-посіб.] / Н.В.Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 240с.
4. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу [Навч. пос.] / І.В.Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
5. Стафійчук В.І. Рекреологія [Навч. пос.] / В.І.Стафійчук. – К.:Альтерпрес, 2008. – 264 с.
6. Данильчук В.Ф. Методология оценки рекреационных территорий [монографія] / В.Ф.Данильчук Г.М.Алейникова, А.Я.Бовсуновская, С.Н. Голубничая. – Донецк: ДИТБ, 2003. – 197 с.
7. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. — К., 2001. – 395 с.
8. Ярош А.М. Сравнительная медико-климатическая характеристика основных приморских курортных местностей Европы и прилегающих к ней регионов Азии и Африки [Монографія] / А.М.Ярош. – Симферополь, 2000.
9. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу: (На прикладі Тернопільської області) [Монографія] / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В.Гнатюка. — Т. : Підручники & Посібники, 2001. — 187с.

Тема 4. Загальна характеристика природних рекреаційно-туристичних ресурсів України.

План.

- 1. Рельєф як умова та ресурс розвитку туризму та рекреації**
- 2. Кліматичні рекреаційно-туристичні ресурси України.**
- 3. Водні та бальнеологічні рекреаційно-туристичні ресурси**
- 4. Біотичні ресурси**

Загальна площа актуально та потенційно рекреаційно-туристичних територій і акваторій в Україні становить близько 200 тис. км (понад 31% її площі). Найбільший внесок у цей показник роблять лісові, річкові та прирічкові, болотяні природно-територіальні комплекси [1].

За часткою природних рекреаційних територій у загальній площі перші позиції займають області Заходу України - Рівненська (понад 75%), Закарпатська (понад 70%), Волинська (понад 60%), Івано-Франківська (понад 50%), а останні – центральні та східні Донецька (близько 13%), Кіровоградська, Дніпропетровська, Запорізька (всі - понад 14%) [2].

1. Рельєф. На території України переважає рівнинний рельєф (95% площі), урізноманітнений складними комбінаціями низовин (70%) та височин (25%). Найбільш привабливим для розвитку туризму є рельєф Подільської височини з пасмами Подільських Товтр, Опілля і Розточчя з характерними яружно-балковими та карстовими формами рельєфу, Придніпровської височини з характерними ярами та кручами. На лівобережжі України в рельєфі виділяються Приазовська і Середньоросійська височини та Донецький кряж. Серед особливостей Приазовської височини варто зазначити обривисті схили та виходи на поверхню кристалічних порід; Середньоросійської - розгалужену яружно-балкову мережу; Донецького кряжу - куести, карст, антропогенні форми рельєфу. Північно-східна частина Донецького кряжу - район Слов'янська та Святогірська - отримала назву Української Швейцарії [3].

В рельєфі рівнинного Криму виділяються Тарханкутська та Керченська височини. Найцікавішими елементами останньої є єдині в Україні діючі грязьові вулкани та г. Опук.

Низовини (Поліська, Придніпровська, Причорноморська,

Закарпатська) характеризуються одноманітними ландшафтами, але й тут окремі елементи рельєфу (карст, гранітні кар'єри, яри, балки, кряжі) можуть бути об'єктами туристичної привабливості.

Гори становлять лише 1/20 частину території, але мають виняткове значення для розвитку туризму.

Українські Карпати простягаються на 270 км через території Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей смугою шириною 100-110 км. з північного заходу на південний схід [4]. Невисокі гори (до 2061м) мають багато зручних перевалів. В туристичному відношенні найбільш освоєними є хребти Зовнішнього пасма: Бескиди та Покутсько-Буковинський хребет, де знаходяться найбільш відомі гірськолижні курорти України: Славське, Яремча, Косів, Ворохта. Різноманітні ландшафти та мальовничі краєвиди приваблюють сюди і влітку.

Між ними знаходяться менш освоєні в рекреаційному відношенні Горгани з плоскими гребенями, крутими схилами та кам'яними розсипами. Найвищі вершини та більш різкі перепади відносних висот характерні для центрального пасма Карпат, де знаходяться Чорногора (всі українські вершини понад 2000 м), Свидовець, Рахівські гори, Гриняви, Чивчини тощо. Зокрема, Чорногора та Полонинський хребет характеризуються конусоподібними вершинами, Чорногора та Свидовець - найбільшим проявом льодовикових форм рельєфу (кари, трогові долини тощо); Мармароський масив, Рахівські гори та Чивчини - гострими вершинами з крутими схилами та глибокими мальовничими долинами і найбільшим проявом карсту в Карпатах; Вододільний хребет пологими складчасто-бриловими масивами, де знаходяться основні родовища карпатських мінеральних вод. Внутрішнє пасмо представлене розрізненими невисокими (максимальна висота г. Бужора, 1085 м) масивами Вулканічного хребта на території Закарпаття [3].

Кримські гори простяглись смугою шириною 60 км. по південно-східній оконечності півострова від Балаклави до Феодосії.

В рельєфі гір чітко виділяються майже паралельні Головне (найвище, 1200 - 1500 м), Внутрішнє (близько 500 м) та Зовнішнє (250-320 м) пасма з крутими південними та пологими північними схилами. Вершини Кримських гір - яйли (від тюрк, джайляу - пасовище) - плоскі і майже безлісі. Гірський Крим

поділяється на 10 яйл, особлива мальовничість властива Демерджі-Яйлі, Ай-Петрінській, Байдарській, Бабуган-Яйлі, Чатирдазькій. Гірські хребти мають круті південні та пологі північні схили. Поширені карстові форми рельєфу, у т.ч., печери. Попри значну тривалість періоду із достатнім сніговим покривом, Кримські гори важко назвати районом розвитку гірськолижного туризму. Натомість, розвинутими видами є спелеотуризм, пізнавальний, пішохідний. Найвідоміші туристичні стежки Криму – Голіцинська, Боткінська, Тарактаська, Штангеєвська (Ялта), Карадазька.

Спелеоресурси по території України розміщені дуже нерівномірно. Вони набули поширення на Поділлі (Тернопільська область - горизонтальні печери), у Карпатському регіоні (Чернівецька - горизонтальні печери), Криму (вертикальні печери) [1]. Печери на території України утворилися в різних породах, що піддаються карстуванню (вапняки в Криму, черепашник в Одеській області, гіпси на Західній Україні). В залежності від нього та інших факторів (глибина залягання шару, його потужність, наявність або відсутність води, повітряний режим тощо) вони відрізняються відкладами, наявністю кристалів, натеків та іншими ознаками, які є привабливими для організації рекреаційно-туристичної діяльності.

2. Клімат. Сприятливими для розвитку туризму на території України є наступні кліматичні умови [4,5]:

- помірно-континентальний тип клімату з чітко вираженою зміною пір року; тривалість періоду з температурами понад +15 °С в Україні найменша в гірських районах Карпат (до 50 днів), найбільша - в Причорномор'ї (понад 140 днів). Кількість днів з температурою нижче 0 °С у межах від 50 на Південному березі Криму до 130 у північно-східних регіонах;
- значна тривалість безморозного періоду (від 140 у Карпатах до 260 днів/рік на південному березі Криму (далі – ПБК));
- переважання антициклонального типу погоди (220 – 240 днів/рік); несприятливі умови, пов'язані з частими змінами атмосферного тиску, мають місце лише у листопаді – лютому;

- стійкий сніговий покрив на півночі України та в Карпатах, який тримається від 20 до 115 днів (має велике значення для розвитку зимових видів туризму, гірськолижного, зокрема).
- сприятливий для геліотерапії період триває 6-8 місяців (з квітня до початку жовтня);
- велика різноманітність кліматичних умов (від карпатських полонин, де середньорічні температури наближаються до приполярних, до ПБК, де середньорічні температури відповідають температурі середземноморського узбережжя Франції).

Несприятливі погодні явища (грози, град, тумани, хуртовини, пилові бурі) хоча і мають місце на території України, не можуть бути нездоланною перешкодою для існування туризму.

За природно-кліматичними умовами проживання населення територію України поділяють на 4 зони: дискомфортну, оптимальну, сприятливу та комфортну (рис.4.1).

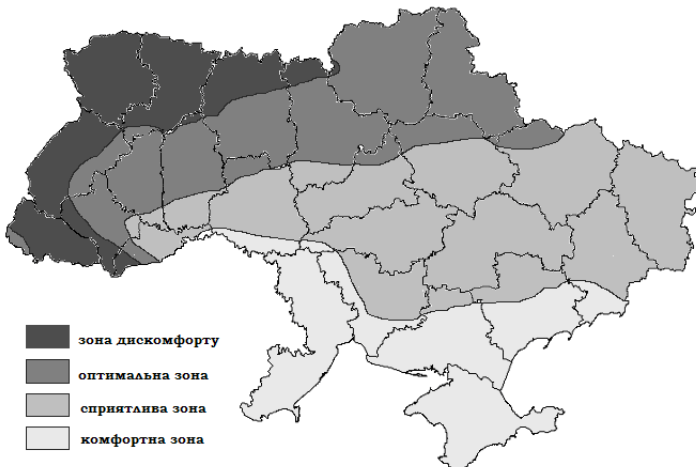

Рис.4.1. Зонування території за природно-кліматичними умовами проживання населення

В основу такого поділу покладено критерій впливу клімату на теплообмін людини. Найбільш сприятливі кліматичні

умови склалися на ПБК, захищеному від впливу холодних північних вітрів Кримськими горами. Тут розташовані найбільш відомі кліматичні курорти, що спеціалізуються на лікуванні легеневих, серцево-судинних та нервових захворювань: Ялта, Алушка, Алушта, Судак, Коктебель, Гурзуф, Феодосія, Форос та ін.

Особливі кліматичні умови склалися в гірських районах Криму та Карпат. Знижений атмосферний тиск та температура, високий ступінь чистоти та прозорості, насиченості негативними іонами сприяють виникненню тут кліматичних курортів. За погодними характеристиками кліматичні умови Карпат більш комфортні для організації зимового відпочинку, а Кримських гір, передгір'я Карпат та Закарпаття – як зимового, так і літнього відпочинку [3]. Важливі гірські кліматичні курорти: Ворохта, Косів, Шешори, Яремча, Ясіня, Славське, Чинадійово, Старий Крим.

На рівнинній території найбільш сприятливі кліматичні умови склались у приморській смузі, де знаходяться основні кліматичні курорти степової України: Аркадія, Лузанівка, Лебедівка, Чорноморка, Кароліно-Бугаз, Затока, Сергіївка (біля Одеси), Євпаторія, Саки, Коблеве, Очаків, Бердянськ, Маріуполь, Кирилівка та ін.

Кліматичні умови лісостепу є комфортними та субкомфортними для проведення різноманітних рекреаційних занять (через велику мінливість погоди) як в літній, так і в зимовий періоди. Кліматичні курорти даної зони функціонують поблизу великих міст (Конча-Заспа, Пироговка – Київ, Сосновка – Черкаси, Брюховичі – Львів.)

Кліматичні умови Полісся є субкомфортними та некомфортними для рекреаційної діяльності. Лікувальний вплив кліматичних курортів, розташованих в цій зоні, обумовлюється сприятливими мікрокліматичними умовами (Ворзель, Пуца-Водиця, Святошин, Лютіж, Дениші).

Найкращими кліматичними умовами для літнього відпочинку відзначаються узбережжя Чорного й Азовського морів, літнього і зимового – Карпати і Закарпаття.

3. Гідромережа. Україна має значні запаси водних та бальнеологічних ресурсів.

Моря. Довжина берегової лінії нашої держави становить 3744,6 км: Чорне море - 1829,1 км; Керченська протока - 64,0 км;

Азовське море -799,8 км; затока Сиваш - 1051,7 км. Майже 750 км Чорноморського та Азовського узбережь придатні для використання в туристично-рекреаційних цілях.

На Україну припадає 41,3% довжини берегів **Чорного моря** [4]. З точки зору рекреації саме тут склались умови, найбільш сприятливі для організації відпочинку: невеликі глибини прибережних вод (близько 100 м) та прихід теплих річкових вод влітку забезпечують значно більше прогрівання вод у північній частині моря, ніж деінде. Середня температура води в літній період становить +20+24 °С, місцями до +27 °С. Рельєф берегів Чорного моря в межах України переважно низовинний, за виключенням ПБК, де Головне пасмо Кримських гір майже прямовисно обривається в сторону моря. Під абразивною дією хвиль біля їх підніжжя утворилась вузька смужка галечних та гравійних пляжів, а в морі безліч скель-останців. На берегах Причорноморської низовини поширенні намивні піщані коси (Кінбурнська, Тендрівська, Бакальська та інші) та лимани – мілководні затоки, що утворюються в місцях впадіння річок у море.

Солоність поверхневих вод Чорного моря незначна: 14 ‰, у лиманах - 1-10 ‰. В умовах значного випаровування та малого притоку прісних вод вода у лиманах може осолонюватися, на дні можуть накопичуватися солевмісні мулисті відклади – грязі, які часто використовуються в курортній справі як лікувальний засіб. Вода Чорного моря, за виключенням районів, близьких до промислових центрів та портів, є прозорою, що в сукупності з багатим рослинним (660 видів) та тваринним (понад 2 тисячі видів) світом є сприятливим фактором для підводного полювання та дайвінгу.

Найкращі піщані пляжі властиві Північно-Західній, Дніпровсько-Каркінітській та Західно-Кримській, а гравійні - Південно-Кримській береговим областям. У той же час, рекреаційне використання узбережь деяких лиманів та придунайських територій утруднене через значну заболоченість і замуленість берегів. В цілому з рекреаційною метою використовується дуже незначна кількість чорноморських пляжів [3]. Крім того, їх площа постійно скорочується внаслідок дії природних та антропогенних факторів: зимових штормів та використання піску та гальки з пляжів у якості будівельних матеріалів, зміни функціонального призначення пляжних

територій (будівництво дач, барів, ресторанів, кафе, атракціонів). За даними вчених, ширина кримських пляжів скорочується на 0,3-0,5 м/рік [3].

Азовське море характеризується мілководністю (пересічна глибина 7,4 м, максимальна – 15 м) та більш високою температурою води. Пересічна температура води становить +22-+24, місцями до +32°C). Якщо не брати до уваги Сиваш, то на Україну припадає 43 % найбільш якісних у рекреаційному відношенні берегів Азовського моря [3]. Південні береги Азовського моря урвисті, пагорбові; західні та північні - переважно низькі, піщані. Особливу туристичну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами: Арабатська Стрілка (довжина узбережжя - 261,8 км), Федотова з Бирючим Островом (166,2), Обитічна (66,5), Бердянська (43,2), Білосарайська (26,0), Крива (21,3). Дно моря переважно рівне, з повільним зростанням глибини, у прибережній частині вкрите піском та черепашкою, окремі ділянки (переважно затока Сиваш) замулені. Ці фактори перетворюють наймілководніший морський басейн світу у надзвичайно придатний для розвитку дитячої рекреації.

Пересічна солоність води - 13,8 ‰, максимальна в затоці Сиваш - 250 ‰. Ропа затоки Сиваш поки що використовується лише в якості сировини для хімічної промисловості, однак має і важливе бальнеологічне значення. Прозорість води в Азовському морі невисока внаслідок значної кількості планктону, завислих частинок та під впливом хвильових процесів (висота хвиль у холодний період року сягає 2 м і більше). Це невелике за площею море (39 тис. км²) має надзвичайно багатий рослинний і тваринний світ. Зокрема видовий склад риб становить 79 видів, зустрічається азовський дельфін - азовка.

Купальний сезон в Азово-Чорноморському басейні триває більше 4 місяців - з кінця травня до початку жовтня. Традиційною поки що залишається орієнтація переважної більшості туристів на курорти ПБК, Одеси, Скадовська, Бердянська, однак, останнім часом значно розвинулась інфраструктура і підвищився рівень обслуговування (при значно нижчих цінах) на західному узбережжі Криму, в окремих районах Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей. Загальна одноразова місткість всіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. осіб [3]. Найбільшими приморськими рекреаційними ресурсами володіють АР Крим (майже 1750 км² суходільних і водних

актуальних смуг), Херсонська (990 км²). Одеська (264 км²) області [1].

Величезна кількість річок (близько 71 тис.), озер (більше 3 тис.) і ставків, збільшує атрактивність українських ландшафтів та примножує рекреаційні можливості території.

Озера України мають велике значення для організації туризму та відпочинку. Вони придатні для купання, рибалки, заняття водними видами спорту та пізнавальної діяльності. Географічно озера України об'єднуються в такі групи: Шацькі, Турійсько-Озерянські, Слов'янські, Перекопські, Євпаторійські, Керченські та Придунайські. З лікувальною метою використовуються приморські озера та лимани Сасик, Тилігульський, Хаджибейський, Куяльницький та інші, оскільки є місцем зосередження лікувальних грязей. З метою відпочинку використовуються озера півночі України, зокрема, Волині, Карпат. Крім Шацьких озер у Волинській області велике значення для відпочинку мають озера Біле, Люб'язь, Волянське, Оріхове, Турське та інші. Відомі туристичні зони Полісся розташовані біля озер Білого (Володимерецький р-н Рівненської обл.), Борового та Оріхового (Коропський р-н Чернігівської обл.), Десняка (Сосницький р-н Чернігівської обл.), Красного (м. Новгород-Сіверський), Нобеля; (Зарічанський р-н Рівненської обл.), озер Києва [3]. Окрім безпосереднього рекреаційного значення вони збільшують атрактивність даних територій, формуючи неповторні мальовничі поліські ландшафти. Велике естетичне значення мають гірські озера Карпат, які мало придатні для купання, однак, зачаровують своєю красою: Бребенескул (на висоті 1801 м на р.м.), Синевир, Ворожеська, Несамовите, Драгобратське, Апшинецькі, Марічейка та багато інших.

Річки України теж мають велике значення в організації рекреаційної діяльності в країні. Пляжний відпочинок, купання, активні види туризму з використанням байдарок, плотів, парусних суден, рибальство, рафтинг, річкові круїзи – види відпочинку, що базуються на використанні рекреаційних ресурсів річок. Річки збільшують мальовничість краєвиду, подекуди стаючи одним з основних атрактивних факторів (панорама Заліщиків, Кам'янець-Подільського, Дністровський каньйон, Деснянська оболонь, південнобузькі пороги, водоспади на кримських та карпатських ріках).

Україна має досить густу річкову мережу. На 1 км її території припадає 0,25 км річок. Річок довжиною понад 10 км у країні майже 4 тис, а понад 100 км - близько 120, великих річок (загальна довжина перевищує 500 км) - 14.

Тривалість купального сезону в Україні різна. На Поліссі та Заході України вона становить 90-120 днів, у центральних, східних та південних областях - більше 120 днів [3].

Найдовша річка України – **Дніпро** несе на собі й найбільше рекреаційне навантаження. На його берегах розмістились два міста-мільйонери (Київ та Дніпропетровськ), важливі економічні центри держави (Київ, Канів, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Нова Каховка, Херсон тощо), населення яких активно використовує рекреаційні ресурси Дніпра для купання та організації активного відпочинку на воді. До того ж, ці міста є культурно-історичними центрами, пізнавальні можливості яких можуть використовуватись для організації круїзів. Притоки Дніпра: Прип'ять, Тетерів, Рось, Тясмин, Інгулець, Десна, Сула, Псел, Ворскла, Самара та ін., - теж широко використовуються для організації відпочинку та подорожей. На їх берегах знаходяться такі міста, як Ковель, Луцьк, Рівне, Житомир, Біла Церква, Кривий Ріг, Чернігів, Суми, Полтава, Миргород, Павлоград тощо. Потреби у відпочинку великої кількості населення, що проживає у басейні Дніпра, а також рекреаційні ресурси даної території зумовили розміщення багатьох санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку, дитячих таборів на його берегах, та берегах річок його басейну.

Другим, найбільш перспективним районом рекреаційно-туристичного освоєння є басейн **Південного Бугу**. Відносно чиста в екологічному плані територія, мальовничі береги (особливо в межах Поділля), старовинні великі міста в басейні ріки (Хмельницький, Вінниця, Умань, Кіровоград, Первомайськ, Миколаїв) роблять можливим розвиток тут рекреаційно-туристичної діяльності.

В Карпатських горах беруть свій початок **Дністер, Прут, Тиса** та їх притоки. В межах гірських територій річки мало придатні для купання через низьку температуру води, стрімку течію, численні пороги та водоспади, незначну глибину. Проте, вони придатні для організації активних видів туризму, а також мають багато привабливих об'єктів (порогів, водоспадів), які

примушують туристів здійснювати мандрівки та екскурсії. З карпатських річок можна безпосередньо пити воду. Це є важливою умовою організації гірських походів. В межах рівнинних територій Дністер, Прут, Тиса та їх притоки придатні для купання, рибальства, сплавлення на байдарках та каное. Звивисті русла Дністра та його приток в межах Подільської височини пробивають в гірських породах каньйони та формують мальовничі пейзажі. У басейні цих річок знаходяться українські міста з давньою та славною історією: Дрогобич і Трускавець, Івано-Франківськ, Галич і Коломия, Тернопіль і Заліщики, Кам'янець-Подільський, Чернівці і Хотин, Білгород-Дністровський і Затока, міста і курорти Закарпаття.

Річки Криму, як правило, беруть початок в горах. Живляться річки ґрунтовими карстовими водами, завдяки чому в горах мають високі питні властивості. Річки південного схилу короткі, утворюють велику кількість каскадів, водоспадів, каньйонів і тому, в першу чергу, є важливими екскурсійними об'єктами (Східна Улу-Узень, Ялтинська Улу-Узень, Учан-Су, Яузлар, Дерекойка). Вода в них не встигає прогріватись (в найжаркіший день не перевищує +10 +11°C), дно кам'янисте, нерівне, глибини незначні, течія швидка, тому для купання вони мало придатні. Вода річок використовується для водопостачання міст-туристичних центрів ПБК.

Є досить значні річки і в Західному Криму. Вони всі також беруть свій початок у горах, а потім линуть мальовничими долинами до моря в районі Севастополя. Це так звані золоті долини, а річки – Бельбек, Альма, Кача і Чорна. Ріка Бельбек (63км) не дуже довга, але найповноводніша. У селі Аромат у Бельбек впадає її ліва велика притока – річка Кокозка, у верхів'ї якої знаходиться знаменитий Великий Каньйон [6].

Річки, що беруть початок на північних схилах Кримських гір, більш довгі (Салгир – найдовша річка Криму, Біюк-Карасу, Зуя, Бештерек, Бурульча, Східний Булганак, Сухий Індол, Чурук-су). Свій шлях продовжують в межах степового Криму і під час жаркого літа можуть пересихати в нижній течії, так і не донісши своєї води до моря. Дані річки можуть використовуватись для купання, але даний ресурс має лише місцеве значення, оскільки півострів володіє більш потужними гідрологічними ресурсами для здійснення цього заняття – морями.

Таким чином, туристичне значення кримських річок,

здебільшого зводиться до екскурсійного, пейзажоформуючого та водозабезпечуючого.

Сіверський Донець і його головні притоки (Лугань, Оскіл, Айдар, Деркул) протікають територією найбільш індустріалізованого району України. Тому роль, яку вони виконують для організації туризму та рекреації, неоднозначна: ріки широко використовуються для організації відпочинку внаслідок значного рекреаційного попиту з боку мешканців високоурбанізованих промислових районів, проте води їх значно забруднені відходами металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості. В басейні Сіверського Донця розміщена величезна кількість баз відпочинку, в т.ч. курорти Рай-Оленівка, Святогірськ та Кремінна.

Кілійське гирло **Дунаю** теж є дуже забрудненим. Але його ресурси можна використовувати для організації круїзів як місцевого (Ізмаїл, Кілія, Вилкове), так і європейського масштабів. Дунай протікає територією 10 держав: Німеччини, Австрії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Сербії, Болгарії, Румунії, Молдови та України, а його басейн охоплює території 18 країн Центральної та Південної Європи. Це відкриває значні можливості для міжнародного співробітництва у сфері туризму. Окрім круїзного, в дельті Дунаю можна організовувати екологічний туризм. Впадаючи у Чорне море, Дунай утворює дельту, територія якої під час весняної повені та паводків зазнає тривалого затоплення. Ці території (плавні) відносно мало освоєні у господарському відношенні, покриті заростями чагарників, очерету, осоки та рогозу, відрізняються багатою флорою та фауною та є місцем гніздування великої кількості птахів.

В Україні є дуже багато цікавих і атрактивних гідрологічних об'єктів, представлених джерелами, криницями, каньйонами, водоспадами, порогами, мальовничими озерами, витокami та гирлами рік. Більшість з них оголошено заказниками, пам'ятками природи, заповідними урочищами і всі вони можуть виступати у якості об'єктів пізнавальної рекреації. Відомими об'єктами туристичного інтересу є водоспади Учансу, Джур-Джур, Кизил-Коба, Головінського у Криму, Шипіт, Скакало, Манявський, Трафанець у Карпатах.

Багата Україна і на **мінеральні води** з різним хімічним складом.

Радонові, які використовуються у лікуванні хвороб опорно-рухового апарату та нервової системи, поширені у Житомирській, Київській, Вінницькій, Черкаській, Кіровоградській, Дніпропетровській областях. Найбільш відомі бальнеологічні курорти з використанням радонових вод діють у Хмельнику, Житомирі, Черкасах, Б.Церкві, Миронівці, Полонному.

Йодні і бромні, що лікують хвороби шлунково-кишкового тракту та нормалізують обмін речовин, поширені в Криму, Приазов'ї, Причорномор'ї, західних областях.

Сульфідні (хвороби шлунково-кишкового тракту) – у Карпатах, на Поділлі, Причорномор'ї, Керченському п-ві. Такі курорти як Немирів, Шкло, Черче використовують сульфідні води.

Знамениті мінеральні води “Лужанська”, “Поляна Квасова”, “Свалява” відносяться до вуглекислих, які лікують захворювання шлунково-кишкового тракту та нормалізують обмін речовин. Води такого типу поширені на Закарпатті, Буковині, Керченському п-ві.

Води з підвищеним вмістом мін. речовин (типу Нафтуса) є у Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській областях.

Відомі бальнеологічні курорти Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ працюють на мінеральних водах, які не містять специфічних компонентів.

До інших бальнеологічних ресурсів відносяться лікувальні грязі, озокерит та бішофіт.

Вплив **лікувальних грязей** на організм обумовлений дією температурних, механічних та хімічних подразників. Вони мають протизапальні, нейрогуморальні, розсмоктуючі, імуномодуючі, протимікробні властивості. Обсяг природно-рекреаційного потенціалу України за лікувальними грязями складає 25 млн. людино-доз. Поширені в Азово-Чорноморському регіоні (Саки, Євпаторія, Куяльник, Хаджибей), Львівській області (Немирів, Шкло, Моршин), Рівненській, Житомирській, Волинській, Полтавській областях.

Озокерит або гірський віск має фізичні та хімічні лікувальні властивості. Під його дією розширюються капіляри

шкіри, посилюється лімфо- та кровотік, зникають застійні явища. Добувають його у Передкарпатті.

Бішофіт – природний розсіл із вмістом великої кількості мікроелементів, використовується для лікування хвороб опорно-рухового апарату, нервової системи, серцево-судинної системи, органів травлення, нормалізації обміну речовин. Видобувається з родовищ у Чернігівській та Полтавській областях [7].

4. Флора України налічує більше 4,5 тис. видів судинних, близько 800 видів мохоподібних рослин, більше 1 тис. лишайників та 15 тис. видів грибів. Серед рослинних угруповань на Україні відомо 766 видів дерев, 2788 чагарників, 2856 видів багаторічних, 329 дворічних та 984 види однорічних трав'янистих насаджень [5]. З дерев найбільш поширеними є хвойні породи (сосна, ялина). З листяних порід дерев найчисельнішим родом є дуб, бук, береза, вільха та граб. Поширення певних порід залежить від кліматичних умов та ґрунтів, тому породний склад лісів закономірно змінюється з рухом на південь і формує ландшафти, характерні для певних природних зон.

Так, на Поліссі ростуть сосна, дуб, береза, вільха, осика, граб, у зоні Лісостепу - дуб, граб, бук, ясен, клен, в'яз, акація; у Степу - дуб, сосна, біла акація, гледичія; у байрачних лісах – дуб, клен, ясен, берест. В Українських Карпатах поширені ялина, бук, ялиця; у Кримських горах - дуб пухнастий та скельний, бук, граб, сосна.

Ліси є важливим об'єктом туристично-рекреаційної діяльності. Лісами вкрито 14% території України, що є невисоким показником. Найбільші лісові масиви зосереджені в Карпатах (40%), в Кримських горах (32%) та на півночі країни (26,1%). На хвойні породи, відомі своїми лікувально-оздоровчими фітонцидними властивостями, припадає 54% загального запасу деревини. Основними районами поширення хвойних порід є Полісся та Карпати [4]. За даними Мінекономіки України рекреаційне значення мають лише 10% усіх лісів державного лісового фонду.

Степова рослинність в первісному вигляді до цього часу збереглася тільки на ділянках, непридатних для сільськогосподарського освоєння: схилах балок, у передгір'ях Криму, на піщаних косах Азово-Чорноморського узбережжя,

островах. У лісостеповій зоні поширені лучні степи на глибоких чорноземах. В їх травостой переважають злаки — ковила, типчак, тонконіг вузьколистий; з різнотрав'я — конюшина, гадючник, маренка, шавлія лучна тощо; з ефемерів та ефемероїдів — незабудка, переломник, крупка.

У типовій степовій зоні на півночі поширена різнотравно-типчакowo-ковилова рослинність, представлена ковилою, тонконогом, стокolosом, викою, горицвітом, молочаєм, шавлією, астрагалом. Далі на південь переважають посухостійкі злаки: типчак, ковила українська, келерія, з різнотрав'я — кахрис, ферула, будяк, пижмо тощо. Вздовж Азово-Чорноморського узбережжя поширені полиново-злакові степи, де переважають посухостійкі дернинні злаки (типчак, ковила, житняк), полини, кермек та ін.

Невеликими ділянками в Кримських горах трапляються напівсаванні степи. В цих степах до злаків домішуються субтропічні види, поширені також люцерна, пирій повзучий, горошок та ін.

Лучна рослинність в Україні представлена у заплавах річок (заплавні луки), зволожених ділянках Лісостепової зони (суходільні), понижених ділянках річкових долин та на вододілах (низинні), в горах. На заплавах луках поширені вівсяниця, мітлиця, келерія, а також конюшина, жовтець, щавель, деревій тощо. На суходільних луках ростуть мітлиця, пахучий колосок, костриця, кульбаба, волошки. В трав'яному покриві низинних лук переважають вівсяниця, тимофіївка, осока, конюшина. Луки використовуються як сіножаті. У травостой гірських луків поширені вівсяниця, білоус, конюшина, лядвенець. В субальпійському поясі сформувались луки з білоуса, тимофіївки, осоки вічнозеленої, вівсяниці.

Болотна рослинність представлена осоками, очеретом, рогозом, хвощем, лепехою та ін. З дерев поширені вільха чорна, береза, верба, чагарники з верби і берези. Роль боліт у розвитку рекреаційно-туристичної діяльності є двояка. З одного боку, їх наявність значним чином обмежує рекреаційну та інші види господарської діяльності. З іншого — завдяки цьому на даних територіях зберігся багатий тваринний і рослинний світ, що може бути об'єктом інтересу для екотуристів. Беззаперечно є вагома роль боліт у збереженні гідрологічного балансу території. Найбільше боліт поширено на Поліссі, зокрема, на Волині.

Є в Україні і власна **пустеля** – Олешківські Піски, розташована у Херсонській області. Внаслідок надмірного випасання овець трава, що росла на пісках, знесених Дніпром, зникла, а нічим не закріплений пісок став розноситися вітром, розширюючи площу пустелі. Нагріваючись під час літньої спеки, піски сприяють формуванню напівпустельного мікроклімату над територією. Зараз довжина пустельного ареалу в діаметрі становить 15 км. Це найбільша європейська пустеля, тому туристичний інтерес їй гарантовано. Щоправда, прогулянки Олешківськими Пісками поки є досить небезпечними: тривалий час вони використовувались у якості військового полігону, і досі у піску знаходиться значна кількість снарядів, що не розірвались.

Особливе значення для промисельного туризму мають значні ресурси дикорослих корисних рослин: лікарських, плодово-ягідних, салатних, олійних та інших.

З 4,5 тис. видів судинних рослин фармакологічна активність притаманна не менш як 1 тис. видів [5], які застосовуються як в офіційній, так і в народній медицині. Але в широких масштабах ведеться заготівля лише 45-50 видів рослин. Найбільша видова кількість лікарських рослин зосереджена на Поліссі, в Лісостепу та Українських Карпатах. Але в зв'язку з аварією на ЧАЕС значні території на півночі країни заборонені для заготівлі як лікарських рослин, так і грибів та ягід. В Тернопільській області є Почаївський та Галицький ботанічні сади лікарських рослин.

В Україні відомо кілька сот видів їстівних грибів, серед яких найбільш популярними є білий гриб, маслюк, сиріожка, обабка, красноголовець, лисичка, печериця, опеньок. Найбільшими грибними зонами в Україні є Полісся, карпатські та гірсько-кримські ліси. Полісся та Карпати є також і найбільш ягідними місцями України (малина, ожина, чорна горобина, калина, чорниця, брусниця, журавлина, суниця та ін.).

Щодо пейзажного різноманіття то найвищий вплив на емоційний стан мають лісові ландшафти Українських Карпат та Кримських гір (включно з Південним берегом Криму), окремі ділянки Волино-Подільської височини (Товтри, Медобори, Кременецькі гори), окремі ареали Донецького кряжу (так звана Українська Швейцарія в районі Святогірська), Словечансько-Овруцький кряж на Житомирщині тощо [3].

Рослинний світ України є досить виснаженим господарською діяльністю, і майже всі ендемічні види рослин є видами, занесеними до Червоної книги України. На грані вимирання опинилось 429 видів судинних рослин, 28 видів мохоподібних, 27 видів лишайників, 17 видів водоростей, 30 видів грибів.

Фауна України ще більше постраждала від втручання людини в природу. З 367 видів птахів до Червоної книги занесено 67 видів, із 103 видів ссавців – 40 видів, з близько 40 видів плазунів та земноводних – 13 видів, з 200 видів риб – 34 види [4].

Найпоширенішими серед мисливських видів ссавцями є [3]:

- бобер річковий - річкові системи Прип'яті, середньої течії Пд. Бугу, середньої та нижньої течії Дніпра;
- бабак - пониззя Дніпра та північний схід України;
- заєць сірий - всюди, особливо на Поліссі та в лісостепу;
- білка звичайна - Полісся, Карпати, лісостеп;
- тхір світлий - окрім Полісся та Карпат;
- лисиця звичайна - всюди;
- вовк - за винятком Таврійських степів та Криму (зустрічається на Кінбурнській косі);
- козуля - північ, Карпати;
- кабан - Полісся, Карпати, лісостеп.

Мисливське значення мають птахи, яких в Україні нараховується понад 50 видів. У великій кількості ще зустрічаються крижень, чирок-тріскунок, чирок-свистунок, чернь червоноголова, шилохвіст, курочка водяна, бекас, куріпка сіра, гуси, кулики та ін.

В річках та морях України нараховується біля 270 видів риби. Практично всюди об'єктом інтересу рекреантів та туристів-рибалок можуть бути короп, сазан, лящ, лин, карась, щука, судак, сом, амур, окунь, йорж, плітка, краснопінка та товстолобик; форель та харіус водяться у карпатських річках; лососів та оселедців ловлять у дунайських водах. У прибережній смузі Чорного моря водяться білуга, севрюга, осетрові, скумбрія, ставрида, сардини, кефаль, кілька, камбала, бички, оселедці; Азовського - хамса, керченський оселедець, тюлька, камбала глосса та калкан, бичок леопардовий, пеленгас [3].

Предметом постійного інтересу для людей, які займаються екотуризмом та науковим туризмом, є ендеміки. В Україні немає жодної ендемічної родини, проте є досить значна кількість ендемічних видів, які належать до родин розових, бобових, ясноткових, гвоздикових, складноцвітих, злаків. Найвищим ендемізмом характеризуються Кримські гори (10%), Карпати (9,8%), Подільська височина [5].

Фауна України має набагато менше специфічних видів. Найвищий ендемізм притаманний комахам та моллюскам. Ендемічних видів ссавців небагато: лисиця кримська, олень кримський благородний, сліпак подільський, бурозубка альпійська.

З метою популяризації та визначення найбільш привабливих природних туристичних ресурсів України у 2007 р. було проведено Інтернет-опитування усіх бажаючих. В результаті було визначено **7 природних чудес України**. До їх числа увійшли:

1. Біосферний заповідник “Асканія-Нова”
2. Гранітно-степове Побужжя
3. Дністровський каньйон
4. Мармурова печера
5. Подільські Товтри
6. оз.Світязь
7. оз. Синевир

Використана та рекомендована література

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. — К., 2001. — 395 с.
2. Національна доповідь про стан навколишнього середовища в Україні у 2001. /В.Раєвський. — К.: Видавництво Раєвського, 2003. — 183 с.
3. Стафійчук В.І. Рекреалогія [Навч. пос.] / В.І.Стафійчук. — К.: Альтерпрес, 2008. — 264 с.

4. Шищенко П.Г., Маринич О.М. Фізична географія України: [Підручник] / П.Г.Шищенко, О.М.Маринич. – К.: Знання, 2006. – 511 с.
5. Географічна енциклопедія України у 3 тт. - К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1990.
6. Омелян В. Річки і водоспади Криму. / Персонал Плюс: Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик. – 2008 р. - №28.
7. Лікувальні грязі та пелоїдолікування [Електронний ресурс] / Сайт “Курорти та санаторії України”. – Режим доступу: <http://sankurort.ua/uk/4/22/25/>

Тема 5. Загальна характеристика природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України.

План.

- 1. Загальна характеристика об'єктів природно-заповідного фонду України.**
 - 1.1. Поняття про об'єкти природно-заповідного фонду України**
 - 1.2. Природні та біосферні заповідники**
 - 1.3. Національні природні парки**
 - 1.4. Регіональні ландшафтні парки**
 - 1.5. Інші об'єкти природно-заповідного фонду**
- 2. Особливості, призначення та поширення гідропарків, лісо- та лугопарків.**
- 3. Географія підземних порожнин антропогенного походження.**
- 4. Роль водосховищ у забезпеченні рекреаційних потреб населення України.**

1. Нагадаємо, що до природно-антропогенних ресурсів належать ті, які виникають на стику природного та антропогенного середовища. Не обов'язково мова йде про походження в результаті дій людини з використанням природних об'єктів, матеріалів чи властивостей, як це відбувається з ботанічними садами, дендропарками, зоопарками, парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва, ставками, лісопарками і т.п. Природно-антропогенними об'єктами можуть вважатися і ті природні території, які відрізняються особливою цінністю і взяті людиною під охорону. На таких територіях встановлюється відповідний природоохоронний режим та проводяться заходи, спрямовані на реалізацію функціонального призначення, що обумовлюється їх статусом. Ці території входять до природно-заповідного фонду (далі - ПЗФ) країни.

1.1. Правові основи організації, охорони та використання таких територій встановлені Законом України "Про природно-заповідний фонд України"[1], згідно якого в Україні існують наступні об'єкти ПЗФ: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні

ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Природні та біосферні заповідники, національні природні парки є національним надбанням, тоді як заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва в залежності від їх цінності можуть мати як загальнодержавне, так і місцеве значення. Вказані типи об'єктів ПЗФ мають різне функціональне призначення, а їх статус передбачає різний ступінь втручання людини в життя природи, для чого розробляється відповідний природоохоронний режим.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду - це сукупність науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів.

Об'єкти ПЗФ можуть використовуватися у цілях:

- природоохоронних;
- науково-дослідних;
- оздоровчих та інших рекреаційних цілях;
- освітньо-виховних;
- для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

Таким чином, відповідно до статусу та цільового призначення **усі об'єкти ПЗФ, за виключенням природних заповідників, є складовими туристичного потенціалу території.**

Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом проведення відповідних заходів:

- встановлення заповідного режиму;
- організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання;

- додержання вимог щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;
- запровадження економічних важелів стимулювання їх охорони;
- здійснення державного та громадського контролю за додержанням режиму їх охорони та використання;
- встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері та інших.

Території природних заповідників, заповідних зон біосферних заповідників, національних природних парків є власністю українського народу. Інші об'єкти ПЗФ можуть знаходитися як у державній, так і в інших формах власності.

Загальна чисельність об'єктів ПЗФ України становить близько 7 тисяч. У структурі ПЗФ України виділяють 11 типів об'єктів, серед яких найбільш чисельними є групи пам'яток природи - 3025, заказників - 2632, заповідних урочищ - 753, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва - 5381 та регіональних ландшафтних парків - 44. 591 об'єкт має статус державного, серед них 4 біосферні заповідники, 17 природних заповідників, 15 національних природних парків, 292 заказники, 132 пам'ятки природи, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 20 дендрологічних парків, 17 ботанічних садів та 7 зоологічних парків. Їх загальна площа становить близько 51 % від усієї площі ПЗФ. Державний статус мають і деякі регіональні ландшафтні парки [2].

Відсоток заповідності по окремих областях коливається від менш ніж 1% у Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Харківській до 14 % і більше в Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях та м. Києві.

1.2. Природні та біосферні заповідники не є туристичними установами ПЗФ, що обумовлюється Законом України "Про природно-заповідний фонд України", в якому зазначається, що природні заповідники - природоохоронні,

науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам.

Біосферні заповідники, на відміну від природних, функціонують на засадах міжнародної співпраці, а відтак, мають більш глобальну мету, в яку рекреаційні завдання теж не включаються. Таким чином, для широкого кола туристів заповідники залишаються недоступними. Проте, вони можуть являти інтерес для людей, які займаються науковим туризмом. Реалізацію рекреаційних функцій передбачає і наявність різних функціональних зон у складі заповідників.

Функціональні зони біосферних/природних заповідників:

заповідна зона / ядро заповідника - включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

буферна зона / охоронна зона - включає території, виділені з метою запобігання негативному впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; завданням її є збереження заповідної зони від негативної дії навколишніх територій, що зазнали певного антропогенного впливу. Її не вилучають у земле- чи водокористувача. Підприємства, установи та організації, на землях яких створюють охоронні заповідні та буферні зони зобов'язані дотримувати встановленого для них режиму,

зона антропогенних ландшафтів / перехідна зона - включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності. Це дає змогу вивчати зміни природних процесів під дією антропогенних факторів.

Найстарішим природним заповідником України (статус з 1921 року) і одним з перших, що отримав статус біосферного, є **«Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна**, який знаходиться в Херсонській області. Заповідна діяльність тут була започаткована бароном Ф. Фальц-Фейном у 1898 році. Під охороною знаходиться єдина у Європі ділянка цілісного типчаково-ковилового засушливого степу. Крім заповідної зони до складу заповідника входять також дендропарк, зоопарк та буферна зона.

Найбільший за площею біосферний заповідник України - **Чорноморський** (89,1 тис. га) також знаходиться на Херсонщині. Об'єктом охорони є території та частина акваторії Чорного моря, цінні в орнітологічному відношенні. Охороняються також ландшафти типчаково-полинових причорноморських степів та солончаків і гаї - залишки лісів дуба, берези, верби, вільхи тощо.

Гірські ліси Карпат покликаний оберігати **Карпатський** біосферний заповідник. Площа – 57,9 тис.га. До його складу входять: Чорногорський, Мармароський, Угольсько-Широколужанський, Кузійський масиви, «Долина нарцисів» та заповідник «Стужниця».

У **Дунайському** біосферному заповіднику (площа - 46.4 тис. га) під охороною знаходяться плавні та болота дельти Дунаю з унікальними екосистемами.

1.3. Національні природні парки (далі - НПП) є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам. До складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань:

збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;

створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;

проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;

проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

На території НПП виділяються такі зони:

заповідна зона - призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

зона регульованої рекреації - в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й промислове добування мисливських тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

зона стаціонарної рекреації - призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

господарська зона - у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами

адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

Перший і один з найбільших національних природних парів в Україні - **Карпатський** з центром в смт Яремча Івано-Франківської області - було створено у 1980 році. Площа цього музею піді відкритим небом у верхів'ях Черемошу та Пруту – 50,3 тис га. На території національного парку є чимало визначних природних об'єктів: верхове болото Рудяк з журавлиною та рідкісними рослинами, урочище Кедрувате - єдине місце зростання сосни кедрової, печери Довбуша, водоспад «Пробій» у Яремчі та інші. Територія забезпечена запасами мінеральних вод, що широко використовуються в рекреаційній діяльності.

Самобутніми є й етнографічні особливості цього регіону. Територія Карпатського національного парку знаходиться в межах Гуцульщини. Цей край має багату культурно-історичну спадщину. Тут розвиваються різні види художніх народних промислів: різьбярство, гончарство, ткацтво, писанкарство. Увагу туристів привертають також своєрідність побуту, одягу, мови, звичаїв гуцулів.

Рекреація і туризм на даних територіях почали розвиватися ще з початку ХХ ст. Наразі у парку створено 48 туристичних маршрутів, діє мережа стаціонарних рекреаційних пунктів, влаштовано екологічні та науково-пізнавальні маршрути, добре розвинена інфраструктура сільського зеленого туризму, діє низка закладів стаціонарної рекреації (санаторії, лікувально-оздоровчі комплекси, оздоровчі табори та ін.). Щороку парк відвідує 1,5 млн. туристів.

Шацький національний природний парк було створено у 1983 році на площі близько 50 тис, га. для збереження, відтворення та раціонального використання унікальних природних комплексів Шацького поозер'я, посилення охорони водно-болотних угідь. На території НПП знаходяться 23 озера карстового походження які мають здатність до самоочищення. Вода в озерах придатна для пиття. На цій території знаходиться і найглибше (глибина 58,4 м) озеро України - Світязь. Озерні та лісові масиви, своєрідний поліський колорит, різноманіття рослинних угруповань та висока їх естетична цінність, добре розвинена транспортна мережа сприяли розвитку рекреації. На берегах озер розміщені численні пансіонати, бази відпочинку, спортивні та дитячі табори, кемпінги. Прокладені еколого-

пізнавальні маршрути. Парк відомий також Міжнародним пісенним фестивалем «На хвилях Свїтязя», який проводиться тут щороку [3].

Природний національний парк «**Святі Гори**» створено у 1997 році. Поряд з тим, його можна вважати одним з найстаріших заповідних куточків України, оскільки, ще в 1704 Петро I видав указ про охорону цієї ділянки, де розташовані знамениті крейдяні гори, в яких збереглися рідкісні види рослин, наприклад, крейдяна сосна. Парк протягнувся уздовж берегів річки Сіверський Донець. На території парку знаходиться 129 об'єктів археології, 73 пам'ятники історії. У 1980 році на нинішній території парку був заснований державний історико-культурний заповідник. Основу комплексу пам'ятників заповідника складає — Свято-Успенська Святогірська Лавра. До комплексу історичних пам'ятників також відноситься монументальна скульптура Артема та Меморіал Великої вітчизняної війни. На території парку побудовані шосейні і залізничні дороги, розташований ряд населених пунктів, у т.ч. місто Святогірськ [3].

Найбільший за площею національний природний парк України **Подільські Товтри** (261,3 тис. га або 12,5 від території Хмельницької обл.) було створено у 1996 році. Товтри – це місцева назва скелястої дугоподібної гряди, яка піднімається на 60 - 65 м. над оточуючою рівниною. Товтри представляють собою бар'єрний риф моря, що колись існувало на цих територіях. Подільським Товтрам властивий власний мікроклімат, що формується Товтровим кряжем та каньйонами Дністра і його приток. Завдяки цьому, а також тому, що регіон не зазнав впливу історичних зледенень, то тут створилися особливі умови для збереження рідкісних і реліктових рослин, зокрема, теплолюбної флори.

Наявність як унікальних природних комплексів, так і рукотворних створює виняткові умови для розвитку туризму. На території НПП знайдені великі запаси мінеральних вод. На території національного природного парку "Подільські Товтри" знаходяться під охороною 129 об'єктів природно-заповідного фонду, нараховується більше 302 історико – архітектурних пам'яток. На території НПП діє 21 стаціонарна рекреаційна установа [3].

На території Чернігівської області функціонують 2 НПП: Ічнянський та Мезинський.

Ічнянський НПП - було створено у 2004 р. з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових лісостепових ландшафтів [4]. Загальна площа парку – 9665,8 га, з них на зону регульованої рекреації припадає 75,8% загальної площі. До складу території Ічнянського НПП входить Тростянецький дендропарк загальнодержавного значення - один з найвидатніших у Європі за своєю художньою цінністю та найбільший в Україні за площею. За чисельністю садово-декоративних форм хвойних дерев (більше 100) парк займає перше місце в Україні.

Територія парку має значні ресурси для розвитку рекреаційної діяльності. Кліматичні умови та мальовничі ландшафти сприяють формуванню належних умов для здійснення пішохідного туризму, пізнавальних прогулянок, екскурсій, лижних прогулянок, катання на човнах, збирання грибів та ягід, рибної ловлі, спортивного мисливства. Неподалік від парку знаходиться родовище бішофіту, яке є унікальним за своїми запасами та лікувальними властивостями. Окрім природних рекреаційних ресурсів територія парку багата на пам'ятки старовини. Поблизу Ічнянського національного природного парку розміщений національний історико-культурний заповідник "Качанівка", з яким пов'язані життєві шляхи багатьох видатних діячів української та російської культури. Численні суспільно-історичні пам'ятки збереглись у довколишніх селах. Місто Ічня у минулому славилось розвитком народних художніх промислів, було осередком гончарства, ткацтва та вишивання. На території НПП обладнано місця короткострокового відпочинку, діє дитячий ендокринологічний санаторій, прокладено екологічно-пізнавальну стежку та розроблено екологічно-туристичний маршрут.

Мезинський НПП - було створено у 2006 р. на базі кількох заказників та урочищ загальнодержавного та місцевого значення. Площа парку складає 31035,2 га. В НПП багато цікавих природних об'єктів: осокові болота, виходи крейдяних порід, джерела біля берега р. Десна, старі дубово-соснові та листяні ліси з дуба, ясена, сосни, липи з 200-300 річними деревами та ін. Однією з особливостей території парку є відсутність великих територій, зайнятих однорідною рослинністю. Це робить його особливо цінним та цікавим для організації екологічного туризму. На території парку знаходиться

близько 50 пам'яток археології. Серед них всесвітньо відома Мезинська палеолітична стоянка, вік якої нараховує майже 20 тисяч років та поселення кроманьйонців. Багато пам'яток різних епох та археологічних культур збереглося у селах Бужанка, Курилівка, Свердловка, Радичів, Черешеньки [3].

1.4. Регіональні ландшафтні парки (далі РЛП) є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

На регіональні ландшафтні парки покладається виконання таких завдань:

збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;

створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;

сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

На території РЛП з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей може проводитися зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків [1].

Найбільшим на території України є **Міжріченський РЛП**, що знаходиться у Козелецькому районі Чернігівської області. Його площа становить 79 тис. га. Парк розташований між Дніпром та Десною. Особливості його положення репрезентує екологічна стежка «Від Десни до Дніпра», йдучи якою можна побачити цікаві пам'ятки природи: Бондарівське болото, озеро «Святе», озеро «Солонецьке», а також віковий дуб, якому вже понад 500 років.

Найбільш відомими РЛП України є: Надслучанський (Рівненщина), Голосіївський (Київ), Трахтемирів (Черкащина), Кременчуцькі плавні (Кіровоградщина), Гранітно-степове Побужжя (Миколаївщина), Меотида (Донеччина) та ін.

1.5. Заказниками оголошуються природні території

(акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. В залежності від об'єкту охорони вони поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані. Пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Разом із заказниками та пам'ятками природи це найбільш численна група об'єктів ПЗФ.

Оголошення заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. На території заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про дані об'єкти.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. Найвідоміші ботанічні сади України: Нікітський, ім.Гришка, ім. Фоміна.

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Найвідоміші дендропарки України: Софіївка, Олександрія, Тростянецький, Асканія-Нова, Оброшинський, Євпаторійський.

Ботанічні сади і дендропарки загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами.

Ботанічним садам і дендропаркам місцевого значення у встановленому порядку може бути надано статус науково-дослідної установи.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються ботанічним садам і дендропаркам.

У межах ботанічних садів і дендропарків для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони:

експозиційна - її відвідування дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією ботанічного саду;

наукова - до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на відвідування її мають право лише співробітники ботанічного саду у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду;

заповідна - відвідування її забороняється, крім випадків, коли воно пов'язано з проведенням наукових спостережень;

адміністративно-господарська.

Тростянецький дендропарк є одним з найбільш відомих дендропарків України. Розташований в селищі Тростянець Чернігівської області на площі 204,7 га, він був закладений у II третині XIX ст. зусиллями та коштом І.М.Скоропадського. Навколо нього простягаються лісозахисні смуги площею близько 350 га., які створюють потрібний мікроклімат. Нині у парку росте 520 видів і форм дерев та чагарників; декоративних квіткових рослин - 250 сортів. Парк володіє найбільшою в Україні колекцією хвойних дерев (75 видів).

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної, освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Зоологічні парки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми та науково-дослідними установами.

На території зоологічних парків з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань

виділяються зони:

експозиційна - призначена для стаціонарного утримання тварин і використання їх у культурно-пізнавальних цілях;

наукова - у її межах проводиться науково-дослідна робота; відвідування зони дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією парку;

рекреаційна - призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку;

господарська - зона, де розміщуються допоміжні господарські об'єкти.

Зоопарки державного значення функціонують у Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Черкасах, Києві та Мені.

Менський зоопарк - єдиний зоопарк державного значення в Україні (та колишньому СРСР), який розташований в райцентрі. Створений у 1977 році стараннями місцевих любителів природи, зоопарк вже у 1983 р. отримав статус загальнодержавного. У 90-х рр. зоопарк був під загрозою зникнення. Нині його колекція налічує 560 тварин 120 видів, 17 з яких занесено до Міжнародної Червоної Книги. Зоопарк є чудовою зоною відпочинку. За рік зоопарк відвідує близько 30 тисяч відвідувачів, мешканців області, інших куточків України та близького зарубіжжя.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами.

Серед найкращих парків-пам'яток садово-паркового мистецтва: Немирівський (м. Немирів, Вінницька обл.), Троцьанський (Чуднівський р-н, Житомирська обл.), Партизанської слави (смт. Делятин, Івано-Франківської обл.), Згурівський (Київська обл.). Хутір Надія та Онufrіївський (Кіровоградська обл.), Гостра могила (м. Луганськ), Стрийський, Високий замок, Шевченків гай (м. Львів), Кардамичівський (Одеська обл.), Хомутецький та Полтавський міський (Полтавська обл.), Гоцьанський (Рівненська обл.), Тростянецький (Сумська обл.), Більче-Золотецький та Скала-Подільський (Тернопільська обл.),

Краснокутський, Наталіївський, Шарівський (Харківська обл.); Сатанівська перлина, Самчиківський, Полонський (Хмельницька обл), Корсунь-Шевченківський, Тальнівський, Черкаський «Соснівка» (Черкаська обл.), Сокиринський (Чернігівська обл.), парки Південного берегу Криму (особливо Алупкінський, Лівадія, Масандрівський), Володимирська гірка, Маріїнський, Феофанія, Голосіївський ім. М.Рильського, Сирецький (м. Київ).

2. Здебільшого, місцеве рекреаційне значення мають інші ресурси природно-антропогенного походження: гідро-, лісо- та лугопарки, які розташовуються в зелених зонах міст або на замських територіях і задовольняють потреби міського населення у відпочинку. Дуже часто такі об'єкти стають окрасою міст і викликають інтерес і у туристів.

В заплавах річок, на заболочених ділянках поблизу міст влаштовуються водно-розважальні комплекси – гідропарки. Окрім умов відпочинку на воді (пляжі, човнові та катамаранні станції, водні атракціони) та елементів ландшафтного дизайну (озерця, джерела, водні клумби, фонтани, декоративні місточки) такі місця забезпечуються усім необхідним для відпочинку як активного (тенісні корти, тренажерні, волейбольні майданчики, футбольні поля), так і пасивного (ресторани, казино, дискотеки, нічні клуби). Доступні бувають і екстремальні розваги (зорбінг, пейнтбол, лазертаг та ін.). Найбільш відомим гідропарком України є Київський, розташований на дніпровському острові. Є гідропарки і в обласних (Рівне, Житомир), і в районних центрах (Щорс Чернігівської області).

Лісопарками називають штучно створені або благоустроєні лісові масиви, що знаходяться в зеленій зоні міст, промислових центрів і виконують рекреаційні, санітарно-охоронні та естетичні функції. При облаштуванні лісопарків проводять реконструкцію насаджень, лісомеліоративні роботи; створюють нові та чистять старі водойми; прокладають дороги та стежки, розміщують устаткування для відпочинку і т.д. В лісопарках можна збирати гриби, плоди, ягоди, декоративні рослини; заборонено полювання на птахів і тварин. Господарська діяльність як то заготівля сіна, випасання худоби в лісопарках заборонені, натомість постійно проводяться лісгосподарські роботи, спрямовані на збереження лісу, підвищення довговічності і життєстійкості дерев, їх декоративних, санітарно-

гігієнічних і естетичних властивостей. Лісопарки найбільше поширені в межах Полісся та Лісостепу та мають місцеве рекреаційне значення.

На знижених відкритих територіях, що важко піддаються залісенню, але забезпечують зростання лугових трав в межах або поблизу міст теж можуть створюватись зелені рекреаційні зони – лугопарки. Від лісопарків та гідропарків вони відрізняються переважанням відкритих лугових просторів, що займають 50-75% площ зеленої зони. Решта частини території лугопарків відводиться під насадження з дерев та чагарників (20-30% площ) і водойми (12-15% площ). Лугопарки є досить популярними у містобудівників об'єктами, оскільки вартість їх створення і експлуатації значно дешевша, ніж інших місць міського та заміського відпочинку. Окрім рекреаційної функції лугопарки виконують санітарно-захисну функцію, коли їх створюють поблизу промислових підприємств. Лугопарки поширені, в основному, в межах лісостепової та степової зон. Найбільш відомими лугопарками в Україні є Київські, розташовані в заплаві Дніпра, Харківські на р.Лопань, Маріупольський.

3. У якості спелеоресурсів, які мають антропогенне походження, можуть розглядатись житлові, релігійні, промислові, військові об'єкти, споруджені під землею. Серед таких об'єктів на території України найбільш поширеними є печерні міста, підземні монастирі, оборонні споруди, фортифікаційні ходи, шахти, катакомби та інші. Підземні порожнини антропогенного походження по території України розміщені більш рівномірно, ніж природні. Найбільше забезпечені ними Київська, Чернігівська області (підземні монастирі, господарські приміщення, дренажні системи та ін.) та АР Крим (Севастопольські, Керченські катакомби, «печерні міста», Аджимушкайські каменоломні), Одеська область (с.Нерубайське, м.Одеса та ін.).

За наявністю спелеоресурсів антропогенного походження в Україні можна виділити такі райони [5]:

- Центральний - Київська, Чернігівська області (підземні монастирі);
- Кримський - АР Крим (катакомби, каменоломні, «печерні міста»);
- Волинський - Волинська область (підземні монастирі, шахти);

- Дніпропетровсько-Донецький - Дніпропетровська, Донецька, Луганська (підземні виробки, шахти);
- Подільсько-Поліський - Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Тернопільська (фортифікаційні ходи, скельні монастирі);
- Карпатський - Івано-Франківська, Львівська (монастирі, підземні виробки, шахти);
- Причорноморський - Одеська (катакомби);
- Дніпровсько-Бузький - Миколаївська, Херсонська області.

У решті областей підземні порожнини антропогенного походження невідомі або мають незначне поширення (наприклад, в Уманському та Чигиринському районах Черкаської області наявні давні підземелля та катакомби).

Печери є, в основному, екскурсійними об'єктами. Соляні печери Закарпаття (сmt. Солотвин та ін.), Донеччини (м.Соледар, м.Артемівськ та ін.) широко використовуються як лікувальні заклади.

4. Природні водойми не можуть повністю задовольнити попит на відпочинок біля води. В цих умовах особливо велике значення для розвитку рекреації мають штучні водойми, зокрема, водосховища, які є істотним, а в деяких місцях і єдиним водним рекреаційним ресурсом.

Окрім того, рекреаційне значення водосховищ обумовлене наступними факторами:

- довжина берегової лінії водосховищ дуже велика і в Україні вона перевищує довжину берегової лінії морів;
- багато водосховищ розташовані в зонах, сприятливих для відпочинку і спорту;
- більшість водосховищ мають комплексне призначення і створюються поблизу міст, які мають підвищений рекреаційний попит;
- водосховища можуть проектуватись і створюватись з урахуванням вимог рекреації у найбільш сприятливих мікрокліматичних умовах;
- як штучно створені об'єкти водосховища завжди мають гарну транспортну доступність.

Одночасно створення водосховищ в ряді випадків ускладнює рекреаційне використання території. Це відбувається через підтоплення і затоплення існуючих мінеральних джерел,

територій, на яких розташовувались санаторії, будинки відпочинку, пам'ятки архітектури та інші об'єкти, цінні для організації відпочинку, а також через погіршення умов відпочинку на ділянках річок в нижній частині гідровузлів з різкими добовими і тижневими коливаннями рівня і зниженням температури води. До негативних умов відпочинку також слід віднести і «цвітіння» води в деяких водосховищах, інтенсивне освоєння берегів на крупних водосховищах, відсутність на тих чи інших ділянках берега пляжів і лісових масивів, значне відступання зрізу води, заростання мілководних ділянок.

На території України налічується 1157 водосховищ. Найбільші водосховища (шість) створено на Дніпрі: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське, Каховське. Серед інших найбільшими є Дністровське, Червонооскільське, Краснопавлівське, Печенізьке та інші.

Використана та рекомендована література

1. Закон України "Про природно-заповідний фонд України" N 2457-XII (2457-12) від 16.06.92
2. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України [Навч. посіб.] / О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
3. Заповідна Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reserves.in.ua>
4. Офіційний сайт Ічнянського НПП. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ichn-park.in.ua/>
5. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.

Тема 6. Загальна характеристика антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України.

План.

1. Археологічні ресурси України: особливості, поширення, характеристика основних об'єктів.
2. Географія та специфіка архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів.
3. Особливості біосоціальних ресурсів.
4. Подійні туристичні ресурси України.
5. Етнокультурні туристичні ресурси.
6. Музеї України.
7. Розважальні ресурси.

1. Україна в усі часи була зоною активних контактів різних народів і цивілізацій, що знайшло вираження в різноманітті **археологічних пам'яток**. Тут можна побачити стоянки, які датуються раннім палеолітом (1500 – 10 тис. р до н.е.) і вважаються найдавнішими поселеннями людини у Центральній та Східній Європі (стоянка в с.Королеве Закарпатської області), залишки давньогрецьких міст, скіфські кургани і городища, які датуються від кам'яного віку до пізнього середньовіччя, літописні міста [1]. Звичайно, далеко не всі вони, в силу своєї специфіки, можуть бути екскурсійними об'єктами, але є й такі, які цілком можуть привернути інтерес туристів. Поки що в силу різних причин дані ресурси не повністю задіяні в сфері рекреації та туризму, проте, обсяг їх є досить великим та різноманітним.

До Державного реєстру нерухомих пам'яток України внесено 424 археологічні об'єкти національного значення (табл.6.1). Найбільша кількість таких об'єктів знаходиться у м.Київ та Київській області (разом 47), Чернігівській (31), Херсонській (29), АР Крим з м. Севастополь (33) та Миколаївській (27) областях. Найменша – у Луганській (3), Тернопільській (3), Кіровоградській (4), Запорізькій (9) та Донецькій (9) областях.

Значна частина таких пам'яток належить добі т.з. Київської Русі або Київської Держави (9-13 ст.). Збереглися вони переважно в регіонах, на які дане державне утворення найбільше розповсюджувало свій вплив – у північних, північно-

західних та центральних областях.

Таблиця 6.1

Кількість пам'яток археології національного значення за регіонами та історичними періодами

	Всього	до 5 тис. до н.е	5 тис. н.е. – 15 ст. е.н.	14-8 ст. до н.е.	7-3 ст. до н.е.	3-1 ст. до н.е.	1-9 ст. н.е.	9-13 ст. н.е.	14-19 ст. н.е.
Україна	424	26	62	145	7	2	19	159	4
АРК	23	1	2	14	-	1	2	3	-
Вінницька	18	-	-	3	3	-	2	10	-
Волинська	15	-	-	-	-	-	1	13	1
Дніпропетровська	12	-	10	2	-	-	-	-	-
Донецька	9	1	3	1	-	-	4	-	-
Житомирська	12	-	1	1	-	-	-	10	-
Закарпатська	13	2	-	6	1	1	1	2	-
Запорізька	9	1	7	1	-	-	-	-	-
Ів.-Франківська	12	2	2	3	-	-	-	5	-
Київська	23	-	4	6	-	-	-	13	-
Кіровоградська	4	-	1	3	-	-	-	-	-
Луганська	3	-	2	-	-	-	-	-	1
Львівська	14	-	-	-	1	-	2	11	-
Миколаївська	27	6	6	14	-	-	1	-	-
Одеська	16	-	2	13	-	-	1	-	-
Полтавська	12	1	1	9	-	-	-	1	-
Рівненська	16	2	2	-	-	-	-	12	-
Сумська	20	-	-	6	-	-	-	14	-
Тернопільська	3	1	-	-	-	-	-	2	-
Харківська	15	-	3	10	1	-	-	1	-
Херсонська	29	4	3	18	1	-	1	1	1
Хмельницька	11	-	1	-	-	-	1	9	-
Черкаська	29	1	5	11	-	-	-	11	1
Чернівецька	14	-	-	8	-	-	1	5	-
Чернігівська	31	1	6	12	-	-	1	11	-
м.Київ	24	-	1	-	-	-	1	22	-
м.Севастополь	10	3	-	4	-	-	-	3	-

Примітка. Складено на основі [2].

Другою за кількістю є група пам'яток, що представляють

ранній залізний вік і пов'язані з культурою кімерійських, а згодом і скіфських племен. Найбільше число пам'яток цього періоду розташоване у південних, східних та центральних регіонах.

Найбільш відомими археологічними пам'ятками є:

- вже згадувана ранньопалеолітична стоянка в с. Королеве Закарпатської області, на жаль, на сьогодні зруйнована місцевим щебеневим заводом;
- Неаполь Скіфський у Сімферополі (АР Крим);
- візантійська фортеця Алустон у Алушті (АР Крим);
- Чуфут-Кале, Мангуп та Ескі-Кермен поблизу Бахчисарая (АР Крим);
- городище літописного Іскоростеня в Житомирській області;
- городище літописного міста Юр'їв у Білій Церкві (Київська область);
- городище давньоруського міста Львова (“Високий Замок”);
- городище античного міста Тіра-Білгород (Одеська область);
- городище літописного міста Путивль (Сумська область);
- курганний могильник “Болдині гори”, курган “Чорна могила” (м. Чернігів).

Найвизначніші археологічні пам'ятки включені до складу національних та державних історико-археологічних заповідників.

Національний заповідник **“Херсонес Таврійський”** – засновано на базі музею, в якому зберігались знахідки з розкопок давньогрецького міста Херсонес Таврійський (поблизу м. Севастополь). Місто було засноване у 422—421 рр. до н. е. як грецька колонія і свого часу було важливим торговельним, ремісничим і політичним центром південно-західного узбережжя Криму. Місто неодноразово піддавалося руйнуванням від рук завойовників і припинило своє існування наприкінці 14 ст. Серед відомих археологічних пам'яток заповідника базиліка, зображення якої можна побачити на 1-гривневій купюрі, окрім неї ще три подібні споруди, амфітеатр, храм з ковчегом, підземний храм-мавзолей. На території заповідника планується створити археологічний парк, який буде приваблювати увагу туристів [3].

Національний історико-археологічний заповідник **“Кам'яна Могила”** у Запорізькій області розташований на місці знаходження велетенського останця-пісковика, що згодом розколовся на величезні брили. Кам'яна могила займає площу

близько 3-х гектарів, її висота сягає 12 м. Великий кам'яний пагорб в степу приваблював давніх людей як надзвичайне явище. Саме з цих причин вони перетворили його на святилище. В результаті дослідження останця було виявлено 65 гротів і печер, розмальованих кількома тисячами найрідкісніших наскельних зображень різних історичних епох. Щороку об'єкт відвідують понад 30 тисяч туристів [4].

Національний заповідник **“Давній Галич”** було створено на місці столиці Галицького князівства (Івано-Франківська обл.). Хоча до його складу входять природні та архітектурні пам'ятки, ядром його є археологічні об'єкти, серед яких фундаменти 14 літописних церков 12-13 ст. та понад 200 пам'яток археології [5].

Національний історико-археологічний заповідник **“Ольвія”** у Миколаївській області розташований на місці відомого античного міста-держави. Територія заповідника включає городище і некрополь стародавньої Ольвії. До складу заповідника також включено острів Березань, де існувало найдавніше в Північному Причорномор'ї давньогрецьке поселення. Заповідник має власний музей, фонди археологічних матеріалів (понад п'ятдесят тисяч одиниць). Експонуються залишки фортечних мурів, житлових кварталів, римської цитаделі, поховальних склепів та ін. [6].

Державний історико-археологічний музей-заповідник **“Верхній Салтов”** (Харківська обл.) було створено на базі знахідок з могильника т.з. салтівської культури (700-1000 рр. н.е.), яка була властива народам Хазарського каганату та мала сарматсько-аланське походження. Багато артефактів, знайдених при археологічних розкопках, було вивезено до музеїв Києва, Одеси, Харкова, Москви та С.-Петербургу [7].

Правові засади збереження археологічних об'єктів визначаються Законом України “Про збереження археологічної спадщини” від 2004 року [8]. Проте, багато пам'яток, навіть визнаних національним надбанням, знаходяться під загрозою знищення внаслідок будівельних робіт, розвитку видобувної промисловості, діяльності “чорних археологів” та інших несприятливих явищ. З метою приваблення уваги широкого загалу до археологічних пам'яток проводяться різноманітні культурні заходи, фестивалі, проте, цього не достатньо для їх збереження.

2. Візитною карткою українського народу є його **архітектурна спадщина**. В Україні виявлено 1399 міст і селищ та близько 8 тисяч сіл з цінними об'єктами історико-культурного надбання. Загалом в країні існує 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію [9]. З них до Списку історичних місць України було включено 401 поселення (табл. 6.2., Додаток А).

Згідно Списку, найбільша кількість історичних міст та селищ зосереджена у західних регіонах: Львівській (55 населених пунктів), Тернопільській (30), Івано-Франківській (27), Хмельницькій та Вінницькій областях (по 24 населені пункти). Найменша – на сході та півдні, територіях, безперервне господарське освоєння яких ведеться порівняно не так давно. Серед них Миколаївська область (4), Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська (по 6) та Херсонська (7 поселень) області.

Переважна кількість таких об'єктів розпочала своє існування в буремні 13-16 ст., коли Україна була безпосередньою ареною боротьби за її території між іншими державами. 99 міст та селищ були засновані у 17-18 ст., 82 поселення, включені до Списку, починають свою історію з часів Київської Русі. Найстарішими містами та селищами України, занесеними до Списку, є Балаклава (5 ст. до н.е.), Євпаторія (6 ст. до н.е.), Керч (5 ст. до н.е.), Феодосія (6 ст. до н.е.), Чорноморське (4 ст. до н.е.), Білгород-Дністровський (4 ст. до н.е.), Кілія (7 ст. до н.е.).

Щодо забезпеченості України історико-архітектурними рекреаційно-туристичними ресурсами, то до сих пір немає чіткого уявлення про їх обсяги, оскільки обліковано далеко не всю історико-архітектурну спадщину.

Згідно даних, узагальнених О.Годиною на основі чотирьохтомника “Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР”, що видавався у Києві у 1983-1986 рр., на той період в Україні нараховувалось 3516 пам'яток національного значення.

Таблиця 6.2

Розподіл населених пунктів, внесених до Списку історичних місць України за регіонами та часом виникнення

	Всього	у т.ч. за часом виникнення						
		XX ст.	XIX ст.	XVII- XVIII ст.	XIII-XVI ст.	IX-XII ст.	VIII- I ст.	до н.е.
Україна	401	2	10	99	193	82	8	7
АРК (разом із Севастополем)	29	-	3	7	2	8	4	5
Вінницька	24	-	1	7	14	2	-	-
Волинська	20	-	-	-	14	6	-	-
Дніпропетровська	6	-	-	5	1	-	-	-
Донецька	8	-	2	4	2	-	-	-
Житомирська	10	-	-	1	6	3	-	-
Закарпатська	19	-	-	-	12	6	1	-
Запорізька	6	-	1	5	-	-	-	-
Ів.-Франківська	27	-	-	3	14	10	-	-
Київська (разом з Києвом)	9	-	-	-	2	6	1	-
Кіровоградська	6	-	-	6	-	-	-	-
Луганська	10	1	1	7	1	-	-	-
Львівська	55	-	-	2	47	6	-	-
Миколаївська	4	-	-	3	1	-	-	-
Одеська	12	-	1	6	3	-	-	2
Полтавська	13	-	-	5	3	5	-	-
Рівненська	13	-	-	-	8	5	-	-
Сумська	15	-	-	11	-	4	-	-
Тернопільська	30	-	-	2	25	3	-	-
Харківська	16	-	-	14	1	1	-	-
Херсонська	7	1	1	4	1	-	-	-
Хмельницька	24	-	-	2	17	4	1	-
Черкаська	13	-	-	3	5	5	-	-
Чернівецька	11	-	-	-	10	1	-	-
Чернігівська	14	-	-	2	4	7	1	-

Примітка. Складено на основі джерела [10]

Найбільша чисельність найвизначніших пам'яток архітектури була зосереджена в Львівській області (822), м. Київ

(390), АР Крим (214), Волинській (213), Тернопільській (180) та Чернігівській (172) областях. Найменша - в Запорізькій (5), Донецькій (13), Миколаївській (14) та Кіровоградській областях [11].

Згідно даних О.Бейдика першість за кількістю архітектурних пам'яток місцевого значення на початку ХХІ ст. належала Харківській, Дніпропетровській, Чернігівській, Черкаській областям та АР Крим. Найменшою чисельність подібних об'єктів була в Закарпатській, Волинській та Чернівецькій областях.

У 2000 році було прийнято Закон України “Про охорону культурної спадщини” [12], на виконання якого через рік Кабінетом Міністрів було прийнято постанову “Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України”. До реєстру було включено 141 пам'ятку історії, 43 пам'ятки монументального мистецтва, 414 археологічних пам'яток [13]. На противагу подібному документу, прийнятому ще за радянських часів, у 1965 р. [14], кількість пам'яток історії національного значення було збільшено на 24 об'єкти, археологічних – на 272, а кількість пам'яток монументального мистецтва зменшено на 72 одиниці (наслідок втрати ними ідеологічного значення).

У 2009 р. з прийняттям нової постанови [2] загальна кількість пам'яток археології, історії та монументального мистецтва національної ваги була збільшена ще на 144 одиниці і становила 742 об'єкти на противагу 598, які брались під охорону держави у 2001 (Додаток Б). Це позитивні тенденції, але проблема у тому, що пам'яток архітектури як таких у Переліку дуже мало. В основному, вони пов'язані з видатними особами та історичними подіями і входять у групу історичних пам'яток. Досі немає ряду офіційних даних, передбачених Законом для наповнення Реєстру: пам'яток архітектури та містобудування національного та місцевого значення, пам'яток історії, монументального мистецтва та археології місцевого значення, пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого та національного значення та інших [1]. Разом з тим, за даними Державної служби статистики України, у 2009 році на державному обліку знаходилось 143, 4 тис. пам'ятки історії та культури національного та місцевого значення, з яких 69,9 тис. –

археологічні, 53,5 тис. – історичні, 2,9 тис. – монументального мистецтва, 16,9 тис. – архітектури та містобудування.

Найбільш цінними в рекреаційно-туристичному відношенні є фортеці, замки, палаци та садиби, монастирі.

За різними джерелами, в свій час на території України існувало від 3 до 5 тисяч **замків та фортець**. До нашого часу дійшло лише 116 споруд, з яких значна частина лежить в руїнах.

Фортеці та замки представляють в архітектурній спадщині України добу Середньовіччя та більш пізні періоди. Причому, більшість замків Київської Русі в силу складного геополітичного становища, що склалось у 13 ст., дійшло до наших часів у вигляді оборонних зовнішніх валів або валів дитинця – внутрішньої частини фортець або ровів. Такими є Чернігівський, Білоцерківський, та Новгород-Сіверський дитинці, вали Київської фортеці та інші. Поширені вони, здебільшого, у північних регіонах України в межах територій, підвладних Київській державі або на її кордонах. Замки та фортеці часів Галицько-Волинської держави час теж не пошкодував (Високий Замок у Львові, фортеця у Галичі), проте деякі з них дійшли у вигляді руїн (Полонська фортеця, Кременецький замок). На півдні України з 10 ст. до наших часів збереглись руїни фортеці Алустон.

Більшість середньовічних замків, доступних для туристичного огляду, почали своє існування у 13-15 століттях у західних та південних регіонах нинішньої України. Вони будувались як оборонні споруди (Кам'янець-Подільська фортеця, Олеський, Корецький, Бучацький замки, генуезькі фортеці у Білгород-Дністровському, Судаку та Феодосії) часто на місці колишніх зруйнованих укріплень (Хотинська фортеця, Луцький, Невицький, Дубенський, Сатанівський замки, генуезька фортеця Чембало у Балаклаві).

На відміну від Європи, замки та фортеці як оборонні споруди не втрачали своєї актуальності на заході та півночі України аж до 16 – поч. 18 ст. Про це говорить кількість фортифікацій того часу, що не дійшла до наших часів (Батуринська, Полтавська, Черкаська, Кодацька фортеці), або нині лежать в руїнах чи реконструйовані (Збаразький, Губківський та інші замки). Є й такі, що непогано збереглись (Меджибізька фортеця).

У 18 столітті будуються фортеці, покликані захищати

південні рубежі тодішньої Російської імперії (Єлисаветградська, Олександрівська, Микитинська, Кирилівська, Григорівська та інші). Зараз це сучасні міста Кіровоград та Запоріжжя і пам'ятки історії національного значення у Царичанському районі Дніпропетровської області.

Проте з виникненням нової зброї та зміною способів ведення бойових дій оборонні функції замків починають змінюватись. З 14-15 ст. вони починають виконувати представницькі функції. Зростає естетичне значення споруд, які служать житлом заможним володарям. Спочатку такі будівлі стають частиною архітектурних ансамблів фортець (Підгорецький, Жовківський, Золочівський замки, ханський палац у Бахчисараї), з'являються на відносно спокійних внутрішніх територіях країни (Олицький, Корецький замки), а потім зі зникненням постійної загрози вторгнення у 18-19 ст., широко розповсюджуються і на периферійних територіях, стаючи швидше палацами, стилізованими під замки (Воронцовський палац у Алупці, Ластівчине гніздо у Гаспрі, Шенборн у Чинадієво, садиба Попова у Василівці, палац Кенігів у Шарівці).

Останні споруди вже представляють т.з. цивільну архітектуру, з-поміж об'єктів якої найбільший інтерес туристів викликають **палаці та садиби**. Як правило, розташовані осторонь багатолюдних місць, займаючи значні площі, оточені парками та садами, палаці та садиби незмінно є центрами тяжіння багатотисячних туристичних потоків. Найбільша кількість палаців та садіб в Україні представляють другу половину 18 – першу половину 19 ст. – період, на який припав найбухливіший розвиток палацово-паркового будівництва в Україні. Його обумовлювало все зростаюче тяжіння українського, а також польського й російського шляхетства до презентабельності, а також зникнення постійної зовнішньої загрози. Зникають високі стіни, вузькі вікна, компактні будівлі. Натомість з'являються цілі палацові комплекси та великі регулярні або ландшафтні парки.

Невід'ємною складовою буття найбільших шляхетських садіб стало мистецтво. Серед власників садіб чимало було освічених людей, які колекціонували старожитності, вивчали вітчизняну історію та культуру, були меценатами, запрошували та підтримували видатних діячів української та зарубіжної культури, створювали домашні театри, оркестри тощо. Їх садиби були справжніми осередками художньо-мистецького життя, що

мали значний вплив на розвиток вітчизняної культури. Тож палаци та садиби є не лише історико-архітектурними, але й біосоціальними, подійними та музейними рекреаційно-туристичними ресурсами.

Будучи збудованими у 18-20 століттях, вони представляють різні архітектурні стилі та напрямки. Серед найбільш відомих – вже згадувані Воронцовський (англійський романтизм з елементами мавританського стилю) та Ластівчине гніздо (неоготика), а також Лівадійський (італійський Ренесанс) та Массандрівський (французький Ренесанс) палаци у Криму, Маріїнський у Києві (бароко), Батуринський, Качанівський та Сокиринський палаци на Чернігівщині (класицизм), садиба у Самчиках Хмельницької області (ампір), палац Вітославського-Львова у Чернятині (неоготика), Грохольського у Вороновиці, Щербатової у Немирові та Потоцького у Тульчині Вінницької області (неокласицизм), палац Кенігів у Шарівці (неоготика), Терещенків у Андрушівці (неоренесанс), Лопухіних у Корсунь-Шевченківському (російський романтизм з елементами неоготики) та багато інших.

В історичних центрах міст увагу туристів приваблюють **особняки та будинки**, хронологічні рамки яких, зважаючи на розміщення в межах захищеного простору міст та актуальність за будь-якого суспільно-політичного устрою, набагато ширші. Найстаріші будівлі громадського та житлового призначення дійшли до нашого часу з 14 ст. Набагато різноманітніший і перелік архітектурних стилів та напрямків, в яких вони збудовані: від готики та ренесансу до стилю хай-тек. Загальне ж архітектурне обличчя центрів найбільших українських міст було сформоване у добу т.з. віденського неоренесансу. Цей стиль характерний для більшості будівель в центрах Києва, Харкова, Одеси, Львова, Чернівців, Херсона.

Ратуші, шляхетські палаци, вокзали, готелі, будівлі театрів, навчальних закладів, банків, урядових та громадських організацій, торгові ряди творять неповторні ансамблі центральних частин старих міст. Найкрасивішими в Україні по праву вважаються історичні центри Києва, Львова, Чернівців, Одеси, Чернігова, Харкова, Полтави. Не позбавлені шарму і старовинні вулиці невеликих провінційних міст та містечок Кам'янець-Подільського, Кременця, Бердичева, Коростишева, Білої Церкви, Ніжина, Путивля та багатьох інших.

Чимало характеристик, властивих туристичним ресурсам, мають **сакральні споруди** (церкви, монастирі, каплиці, костели, мечеті, синагоги): це і зовнішня привабливість, і історична, художня та культурна цінність, і оригінальність, і, під час, унікальність. Дуже часто саме сакральні споруди виявляються основною окрасою того чи іншого населеного пункту, хоча зовсім не обов'язково є задіяними у туристично-екскурсійній діяльності.

Серед сакральних пам'яток України найбільшу чисельність церков всіх напрямів і, відповідно, пам'яток архітектури виявлено у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях. Найменшою за цими ознаками є чисельність у Кіровоградській, Запорізькій, Харківській областях [9].

Усього з 23159 сакральних споруд в Україні 3947 є пам'ятками архітектури [15]. Найбільша кількість сакральних пам'яток архітектури знаходиться у Львівській (19%), Івано-Франківській (14%), Тернопільській (13%) та Чернівецькій областях. В Україні сакральні пам'ятки архітектури представлені православними церквами, що належать Московському (45%) та Київському (11 %) патріархатам, греко-католицькими церквами (32%), римо-католицькими костелами (біля 6%) та храмами української автокефальної церкви (біля 5%). Серед сакральних архітектурних пам'яток є також 13 церков старообрядців (в основному, Одеська та Чернівецька області), 11 синагог, 10 мечетей (АР Крим), 6 вірменських церков (АР Крим та Львів), та 2 караїмські кенаси (Сімферополь та Євпаторія) (Додаток В). В Чернігівській області до пам'яток сакральної архітектури віднесено 71 об'єкт (14% їх загальної кількості в області та 2% від загальної кількості сакральних пам'яток України). Усі вони представлені православними церквами.

Найстаріші храми, що дійшли до нашого часу, були побудовані ще за часів Київської Русі. Такі храми є у Києві (Софійський собор, Михайлівська церква у Видубицькому монастирі), Чернігові (Борисо-Глібський, Спасо-Преображенський собори, Іллінська церква, Успенський собор Слезького монастиря), Острі Чернігівської області (Юр'єва божниця), Галичі (церква св. Пантелеймона), Володимир-Волинському (Свято-Успенський собор), Овручі (Василівська церква) та ін..

Храми, побудовані в 14-15 ст. у готичному стилі, можна побачити на заході України, зокрема, у Львівській та

Закарпатській областях. Зразки сакральної архітектури доби українського бароко (17-18 ст.) збереглись у нинішніх Київській, Чернігівській, Черкаській, Полтавській, Сумській та Харківській областях. Зразки барочної архітектури є також у Львові, Почаєві та інших західноукраїнських містах. Архітектура сакральних споруд не уникла модних тенденцій, що були популярними у різні часи. Муровані церкви другої половини 18 – початку 19 ст. побудовані у класичному та стилі ампір. У 19 столітті панує неокласика та віденський неоренесанс, на початку 20 – неоготика та модерн.

Окремо слід згадати про сакральні **пам'ятки українського дерев'яного зодчества**. Українські дерев'яні храми – прекрасні і автентичні пам'ятки, в яких найбільше виражені національні риси української архітектури. Козацькі церкви Лівобережжя, храми Поділля, шедеври закарпатської дерев'яної готики не мають аналогів у світі [16]. Тоді як у містах ставилися муровані храми, селяни використовували для будівництва більш дешево і доступну деревину. Тому дерев'яні храми більш поширені в місцях, багатих на ліси: в Карпатах (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області), на Волині та Поліссі (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська області) та Придніпров'ї (Полтавська та Черкаська області). Кожен край мав свої традиції зведення дерев'яних храмів, які передавалися із покоління в покоління. Найдавніша дерев'яна церква України (1470 р.) знаходиться селі Колодне на Закарпатті. Найновіші дерев'яні народні храми на Лівобережній Україні датуються 18 ст. У I половині 19 ст. будівництво дерев'яних храмів було заборонене і не велось майже 50 років. Після того, як владою було визнано переваги деревини як будівельного матеріалу на північних землях тодішньої Малоросії, будівництво дерев'яних храмів почало вестись вже за типовими проектами. Народні традиції дерев'яного зодчества на Лівобережжі були втрачені. Зникнення загрожують і самим храмам. Майже всі вони потребують професійної реставрації, яку місцеві громади не спроможні здійснити самотужки. Аварійні храми або залишаються непризволяще як у с.Городище Чернігівської області, або ремонтуються парафіянами усіма доступними засобами, які часто погіршують зовнішній вигляд та не дбають про збереження автентичності храму (церква св.Миколи у Новгород-Сіверському,

Покровська церква у Синявці Менського району).

Особливе значення в групі сакральних архітектурно-історичних споруд мають **монастирі**. Їх можна розглядати у якості туристичних ресурсів, оскільки дані комплекси завжди були об'єктами паломництва вірян та інтересу інших людей, які можуть і не поділяти релігійних поглядів, але цікавляться культурою українського народу. Не обов'язково вони є пам'ятками архітектури, проте завжди знаходяться в центрі уваги паломників та туристів. Причиною такого інтересу є не лише архітектурні достоїнства та переваги місцерозташування монастирів. Останні завжди відігравали надзвичайно важливу роль у суспільному та духовному житті народу. За монастирськими стінами рятувалися від ворожих нападів, тут формувалася суспільно-політична думка та культурна традиція, велась просвітницька робота, відкривалися перші друкарні, лікарні, школи, бібліотеки, збиралися колекції тощо. В монастирі їдуть прийняти участь у подіях церковного життя, почути пастирське слово, і за духовним та тілесним зціленням від чудотворних ікон та реліквій, святих джерел та криниць.

Згідно даних Інституту релігійної свободи, наразі в Україні функціонує 459 монастирів [17] (Додаток Д). Найбільша кількість монастирів знаходиться у західних областях нашої країни: Закарпатській (57 об'єктів), Львівській (55), Тернопільській (38), Івано-Франківській (35). В Чернігівській області функціонує 13 православних монастирів.

Найстарішими монастирями-пам'ятками архітектури є Печерний у Севастополі (8-9 ст.), Печерний у Бахчисараї (8-9 ст.), Києво-Печерська Лавра (11-20 ст.), Миколаївський у Мукачевому (14 ст., Закарпаття), Святогірський у Зимному (15 ст., Волинь), Летичівський (16 ст., Хмельниччина), Міжгірський (15 р., Львівщина), Успенський (15-17 ст., Рівненщина), Троїцький у Межириччі (15-17 ст., Рівненщина), Почаївська Лавра (15 ст., Тернопільщина) та ін [18].

3. З Україною пов'язані життєві шляхи багатьох видатних постатей, що зіграли значну роль в національній та світовій культурі та політиці: релігійних діячів Андрея Первозванного, св. Володимира Великого, св.Ольги, свв. Бориса та Гліба, Антонія та Феодосія Печерських, П.Могили, С.Яворського, Феодосія Чернігівського, А.Шептицького, Й.Сліпого; свт. Луки Войно-

Ясенецького; класиків української та зарубіжної літератури І.Котляревського, Г.Сковороди, Т.Шевченка, А.Міцкевича, О.Пушкіна, М.Гоголя, І.Франка, Лесі Українки, О. де Бальзака, Д.Гурамішвілі, А.Чехова, В.Короленка, М.Булгакова; художників Д.Левицького, В.Боровиковського, Т.Шевченка, В.Тропініна, І.Рєпіна, І.Айвазовського, А.Куїнджі, М.Ге, І.Крамського, М.Самокиша, К.Малевича, К.Білокур, М.Бурачека, Г.Нарбута, Т.Яблонської, І.Марчука; діячів театру та кіно І.Карпенка-Карого, М.Кропивницького, В.Немировича-Данченка, М.Заньковецької, Л.Курбаса, М.Куліша, О.Довженка, А.Бучми, Г.Юра, Н.Ужвій, Л.Бикова, Р.Віктюка, Б.Ступки, Л.Гурченко, А.Жолдака, М.Йовович; музикантів та співаків М.Березовського, М.Лисенка, П.Чайковського, О.Леонтовича, П.Гулака-Артемовського, О.Вересая, С.Крушельницької, І.Стравинського, Ф.Шаляпіна, А.Солов'яненка, І.Козловського, Л.Утьосова, Й.Кобзона, С.Ротару; науковців та винахідників І.Федорова, В.Даля, І.Мечникова, М.Пирогова, І.Сікорського, М.Кибальчича, В.Каразіна, В.Вернадського, С.Корольова, Є.Патона, М.Амосова, В.Глушкова, Л.Симиренка, В.Філатова, О.Антонова; видатних педагогів Х. Алчевської, С. Русової, А.Макаренка, В.Сухомлинського; відомих спортсменів І.Піддубного, С.Бубки, О.Блохіна, І.Дерюгіної, А.Шевченка, братів Кличків, Л.Підкопаєвої, В.Вірастюка; політичних діячів Я.Мудрого, В.Мономаха, Д.Галицького, Роксолани, Б.Хмельницького, П.Орлика, М.Грушевського, Н.Махна, С.Ковпака, Л.Брежнєва та багатьох інших.

Проте, туристів, як правило, цікавлять матеріальні об'єкти, пов'язані з тими чи іншими видатними постатями. За підрахунками О.Бейдика загальна кількість найвизначніших об'єктів, що розглядаються як біосоціальні ресурси, в Україні становить – 1629 [9]. Найрізноманітніші, пов'язані з народженням, діяльністю, перебуванням, загибеллю або похованням видатних осіб, знаходяться у Львівській, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Чернігівській, Одеській областях. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України [2] ввійшло 244 об'єкти, пов'язані з життям видатних особистостей, у тому числі, 205 пам'яток історії та 39 пам'яток монументального мистецтва (табл. 6.3).

Згідно Реєстру, максимальна кількість біосоціальних ресурсів, що охороняються державою, знаходиться в м.Київ,

Полтавській, Львівській, Харківській та Чернігівській областях.

Таблиця 6.3

**Кількість біосоціальних та подійних ресурсів
України, що охороняються державою**

	Пам'ятки історії			Пам'ятки монументального мистецтва			Всього подійних	Всього біосоціальних
	Всього	у т.ч.		Всього	у т.ч.			
		подійні	біосоціальні		подійні	біосоціальні		
Україна	259	54	205	48	9	39	63	244
АРК	13	5	8	5	-	-	5	8
Вінницька	7	-	7	2	-	2	0	9
Волинська	7	4	3	1	-	1	4	4
Дніпропетровська	10	6	4	-	-	-	6	4
Донецька	3	1	2	1	-	1	1	3
Житомирська	3	1	2	1	-	1	1	3
Закарпатська	-	-	-	2	1	1	1	1
Запорізька	3	1	2	-	-	-	1	2
Ів.-Франківська	4	-	4	1	-	1	0	5
Київська	5	1	4	1	1	-	2	4
Кіровоградська	1	-	1	-	-	-	0	1
Луганська	7	4	3	-	-	-	4	3
Львівська	12	1	11	3	1	2	2	13
Миколаївська	2	-	2	-	-	-	0	2
Одеська	2	1	1	5	-	5	1	6
Полтавська	14	1	13	5	1	4	2	17
Рівненська	1	1	-	-	-	-	1	0
Сумська	5	4	1	4	1	3	5	4
Тернопільська	2	1	1	-	-	-	1	1
Харківська	10	2	8	4	-	4	2	12
Херсонська	2	1	1	2	1	1	2	2
Хмельницька	4	1	3	1	1	1	2	4
Черкаська	7	-	7	1	-	-	0	7
Чернівецька	4	1	3	-	-	-	1	3
Чернігівська	10	1	9	1	-	1	1	10
м.Київ	117	12	105	8	1	7	13	112
м.Севастополь	4	4	-	5	1	4	5	4

Примітка. Складено на основі джерела [2].

В Україні діє ряд меморіальних музеїв, створених в місцях,

де народились, проживали або тимчасово перебували ті чи інші видатні особи. Окрім приміщень, які були свідками подій з їх життя, та на базі яких зазвичай створюються подібні музеї, в експозиціях представлені особисті речі, одяг, автографи, твори та інші матеріальні пам'ятки, пов'язані з відомими діячами. Такими музеями є, наприклад, музей О.Пушкіна в Гурзуфі, будинок М.Волошина в Коктебелі, будинок-музей А.Чехова у Ялті АР Крим; музей-садиба М.Пирогова у Вінниці, музей О.Пушкіна та П.Чайковського у Браїлові Вінницької області; літературно-меморіальний музей Лесі Українки у Колодяжному Волинської області; меморіальний музей О. де Бальзака у Верховні, музей-садиба М.Рильського у Романівці Житомирської області; будинок-музей В.Даля у Луганську; літературно-меморіальний музей Г.Сковороди у с.Чорнухи Полтавської області; музей-садиба Леся Курбаса у с.Ст.Скалат Тернопільської області; літературно-меморіальні музеї О.Довженка та М.Коцюбинського на Чернігівщині і багато інших (Додаток Е).

Іноді не лише будинки, але й цілі населені пункти, пов'язані з життям видатних осіб, беруться під охорону й оголошуються заповідниками, як, наприклад, заповідник-музей І.Тобілевича "Хутір Надія" поблизу с.Миколаївка на Кіровоградщині; державний історико-культурний заповідник "Нагуєвичі" на Львівщині; заповідник-музей М.Гоголя у с.Гоголеве Полтавської області; Національний заповідник "Батьківщина Тараса Шевченка" у с.Шевченкове на Черкащині.

Значним осередком концентрації біосоціальних ресурсів України є **Байкове кладовище** у Києві. Тут знайшли свій останній притулок багато видатних постатей української та світової історії та культури: Леся Українка, І.Нечуй-Левицький, М.Садовський, М.Грушевський, М.Заньковецька, П.Саксаганський, Д.Ревуцький, А.Бучма, М.Рильський, В.Василевська, В.Сосюра, Г.Юра, В.Стус, Л.Биков, І.Миколайчук, В.Лобановський, В.Чорновіл, М.Амосов, Б.Брондуков, Дж.Мейс та інші.

Інший відомий осередок – **Личаківський цвинтар** - знаходиться у Львові. Тут поховані І.Франко, М.Шашкевич, С.Крушельницька, С.Людкевич, А.Кос-Анатольський, І.Крип'якевич, І.Вільде, Г.Тютюнник, В.Івасюк, Я.Галан.

4. За оцінками О.Бейдика загальна кількість найсуттєвіших подій в Україні, що мають значення як туристичні ресурси – 626. Максимальну кількість подійних ресурсів має

Львівська область [9]. Під охороною держави знаходяться 63 об'єкти, що пов'язані з тими чи іншими історичними подіями, з них 54 пам'ятки історії та 9 скульптурних монументів (таблиця 6.3). Найбільшу кількість таких об'єктів мають м.Київ, Дніпропетровська, Сумська області, АР Крим та м.Севастополь.

Україна довгий час не мала незалежності, знаходячись у складі різних держав. Її доля вирішувалась у Новгородку, Вільнюсі, Варшаві, Стамбулі, Москві, Відні та інших столицях. Тому культурних, політичних або економічних подій, які б мали світове або європейське значення, на її теренах, як у провінції, відбувалося небагато.

Найбільш доленосні **політичні** події здебільшого мали місце або за часів Київської Русі, або в ті періоди, коли українському народові ненадовго вдавалося створити власну державу. Серед найбільш вагомих:

- Хрещення Русі (988) – подія величезної релігійної, політичної та культурної ваги, що змінила хід історії ряду східноєвропейських держав та значним чином вплинула на їх подальшу долю;

- Любецький з'їзд (1097р), який зафіксував перетворення однієї держави на конфедерацію напівнезалежних держав, проте, не зміг зупинити міжусобиць між їх володарями;

- Переяславська рада (1654), що ознаменувала появу нового політичного блоку та майже на три з половиною століття змінила політичну карту Європи;

- Злука УНР та ЗУНР (1919), яка засвідчила, що не зважаючи на довгі віки іноземної окупації єдиний український народ існує;

- Голодомор 1932-1933 рр., світовою спільнотою визнаний геноцидом українського народу;

- Ялтинська конференція 1945 р., на якій лідерами країн-союзників вирішувалась доля повосенного світу;

- приєднання до України Криму у 1954 р., яке завершило формування території України в її сучасних кордонах та спровокувало появу потенційного осередку політичної та етнічної напруги на території України.

Майже всі вони залишили по собі матеріальні пам'ятки на місцях, де відбувались, та відзначаються різноманітними масовими заходами, до яких можуть долучитись і туристи.

Сумнозвісною **екологічною** подією в Україні, яка мала

світовий резонанс, була аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р. У роки незалежності в північних містах України з'явилося багато як високохудожніх, так і аматорських пам'ятників ліквідаторам аварії та цивільному населенню, що постраждало від "мирного атома". Проте, зона відчуження та місто-привид Прип'ять стали найбільш вражаючими пам'ятками цієї події. За даними Вікіпедії у 2008-2010 рр. зону відчуження відвідали більше 20 тис. туристів та сотні сталкерів-нелегалів.

Наша держава часто була ареною протистояння різних держав за вплив на її території та європейському континенті. Місця трагічних та героїчних подій численних **воєн** позначені пам'ятниками монументального мистецтва, меморіальними комплексами та дошками, пам'ятними знаками, церквами, капличками.

Хід європейської та світової історії змінили:

- битва на р. Калці (поблизу суч. Маріуполя) 1223 р., в результаті якої було значно підірвано військовий та політичний потенціал руських князівств, які не змогли протистояти татаро-монгольській навалі, що розпочалася незабаром;

- битва Ольгерда з татарами на Синіх Водах (нинішня Кіровоградська область) у 1363, після якої більша частина українських земель відійшла до Великого князівства Литовського;

- Хотинська битва 1621 р., в результаті якої Османська імперія відмовилась від планів завоювати Європу;

- битва під Жовтими Водами 1648 р., яка ініціювала зміни на політичній карті Європи;

- Конотопська битва 1659 р. яка, не зважаючи на те, що була виграна козаками, обернулася політичною поразкою України і поклала початок остаточній втраті незалежності;

- Полтавська битва 1709 р. в результаті якої змінилася розстановка сил в Європі і Росія почала набирати політичної ваги;

- бій під Крутами 1919, який не мав стратегічного значення, але став символом боротьби патріотично налаштованої молоді за незалежність України.

Попри те, що від давніх битв не залишилось матеріальних пам'яток, і навіть серед істориків точаться суперечки про точне місце перебігу подій, вони представляють інтерес і в туристичному відношенні. Битви, що відбулися у 17-20 ст. відзначені матеріальними пам'ятками, вшановуються і масовими заходами, які під час мають міжнародний масштаб.

Лева частка подійних пам'ятників в Україні присвячена

Великій вітчизняній війні, яка забрала життя мільйонів українців. Це як музеї та пам'ятки, присвячені усьому періоду війни, найбільшим з яких є Український державний музей Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр. у Києві, так і пам'ятки, пов'язані з окремими формуваннями, подіями і битвами (музей-заповідник “Битва за Київ” у с. Нові Петрівці Київської області, Краснодонський державний музей “Молода гвардія” у Луганській області, Аджимушкайські каменоломні у Криму, музей партизанської слави “Лісоград” у Чернігівській області, Бабин Яр у Києві та багато інших). Майже у кожному селі та місті є братські могили, встановлено пам'ятники і обеліски безіменним солдатам та тим, хто не повернувся з боїв.

Від радянської епохи залишилися пам'ятки подіям громадянської війни (найбільш відомі “Тачанка” та “Дівчина в шинелі” в Каховці, пам'ятник бійцям Першої кінної армії під Олесько). В останні десятиліття разом із встановленням історичної правди та зміною ідеології з'явилися пам'ятники й іншим учасникам цих трагічних подій (меморіал під Крутами, пам'ятники Н.Махну в Нікополі та Гуляйполі). Зі зрозумілих причин менш численними та розповсюдженими є пам'ятки, пов'язані з іншими війнами. Так, пам'ятки, що свідчать про події російсько-турецьких воєн 18-19 ст., знаходяться в Криму та інших південних областях України, Північної війни 1700-1721 рр. – у Полтавській та Чернігівській областях. З місцями перебігу подій національно-визвольного руху в Україні пов'язані пам'ятки, присвячені Визвольній війні 1648-1654 рр., в центральних областях України існують пам'ятки, що нагадують про Коліївщину (Холодний Яр, Умань, Черкаси, Кодня), на Поділлі – про У.Кармалюка (Літин, Летичів, Кам'янець-Подільський), на Покутті та Буковині – про опришків та О.Довбуша.

Дані подійні ресурси можуть використовуватись в процесі організації пізнавального та т.з. “похмурого”² туризму. В наш час стають популярними історичні реконструкції боїв, що відбувалися в різний час. На власні очі побачити все та навіть взяти участь в них можна під час історичних фестивалів, що відбуваються в різних містах України: “На броні Перемоги” (Київ), “Стародавній Меджибіж”, “Форпост” (Кам'янець-Подільський), “Київська Русь 13-14 ст.” (Київ), “Стара фортеця” (м.Тростянець Сумської області), “Срібний Татош” (Чинадієве), козацький фестиваль “Богданові перемоги”

² Полягає у відвідуванні місць природних та техногенних катастроф, цвинтарів, руїн, місць страти і т.ін.

м.Городок на Львівщині, “Бандерштат” у Луцьку та багато інших.

Ресурсами для подієвого туризму можуть стати і інші **фестивалі**, що проводяться в Україні і останнім часом стали дуже популярним засобом створення туристичних брендів українських міст і способом залучення до них туристичних потоків. За даними Вікіпедії у 2011 році в усіх регіонах України відбулось понад 400 фестивалів. Контент-аналіз Інтернет-сайтів свідчить, що першість з кількістю фестивалів утримують м.Київ, м.Львів, західні області України та Крим. Найбільш відомими є музичні фестивалі “Червона Рута” (різні міста), “Таврійські ігри” (Каховка, Київ), “На хвилях Світязя”, KaZантип”, одеська “Юморина”, музично-театральний фестиваль “Гогольфест” у Києві, фестиваль етнічної музики “Країна Мрій” (Київ), кінофестиваль “Молодість” (Київ), Сорочинський ярмарок на Полтавщині, Одеський міжнародний кінофестиваль, культурно-мистецький фестиваль “Тарас Бульба” у Дубно, фестиваль ремесел “Здви” у Опішні на Полтавщині, міжнародний фестиваль “Трипільське коло” на Київщині. Цікавими та оригінальними є День Ботяра, фестивалі кави та пива, свято пампуха у Львові, фестиваль повітряних куль в Криму, фестиваль кулінарного мистецтва “КоропФест” у смт Коропець на Тернопільщині, фольк-рок фестиваль “Млиноманія” в селах Сокилець та Печера на Вінниччині, кавуновий фестиваль “Солодке диво” в м.Гола Пристань на Херсонщині, міжнародний фестиваль дерунів на Житомирщині, свято сала в Полтаві, фестиваль борщу (різні міста), фестиваль льодових скульптур “КриЖталь” у Черкасах, фестиваль моржів у Буковелі та багато інших.

Інші культурні події, що викликають бажання туристів долучитися до них, здебільшого відбуваються в столиці і пов’язані з **гастролями** зірок театру чи естради світового та європейського рівнів. Місцем їх виступів обираються Палац “Україна”, Жовтневий палац, НСК “Олімпійський”, Палац Спорту, Палац культури КПІ.

Міжнародна **виставкова діяльність** теж здебільшого відбувається в Києві, хоча виставкові центри відкриваються і в обласних центрах (Львів, Ужгород, Донецьк, Одеса, Дніпропетровськ, Чернігів та ін.). Найбільш значимими виставковими центрами є київські Національний виставковий центр, “КиївЕкспоПлаза”, “Міжнародний виставковий центр”, проте престижні міжнародні виставки в Україні не проводяться.

Київ є й місцем проведення основних **спортивних подій** України. Лише у столичному Палаці Спорту, який може приймати в своїх стінах змагання з понад 50 видів спорту, за час його існування відбулось 16 чемпіонатів світу, 30 чемпіонатів Європи, 42 чемпіонати СРСР, 30 Єврокубків, 440 турнірів серії Гран-прі. Україні вдалося вибороти право приймати на своїй території престижну й видовищну спортивну подію: фінальну частину чемпіонату Європи з футболу 2012 р. Підготовка до неї супроводжувалась значними труднощами щодо приведення туристичної та інфраструктури загального користування до рівня європейських стандартів. Проте, Україна й надалі планує брати активну участь у спортивному житті континенту й планети. Так, планується подати заявку на проведення Олімпійських ігор 2022 р. в Україні.

5. Розвиток етнографічного туризму базується на цікавості туристів до автентичного життя народів, до ознайомлення з їх культурою, традиціями, ремеслами, творчістю. Український етнос складався на дуже строкатій етнокультурній та племінній основі, а це містить потенційну різноманітність етнографічних туристичних ресурсів.

Незважаючи на те, що нині українці в етнічному плані являють собою досить однорідну цілісну спільноту, яка не встояла проти планової економіки, масової культури та стандартизації життя, в країні є достатня кількість ресурсів для розвитку етнографічного туризму навіть серед представників титульної нації. В основному, носіями народної культури є представники сільського населення, як більш консервативної частини суспільства. Саме в селах вітчизняні та іноземні туристи можуть ще спостерігати традиційне житло, заняття, способи господарювання, ремесла, традиції. Вони мають регіональні відмінності, які найбільш яскраво проявляються у Карпатському регіоні та на Поліссі.

Тривале проживання частини українського етносу на територіях з природними умовами, що за певного рівня розвитку продуктивних сил обмежували доступ інших народів та вільний культурний обмін (гори, густа річкова мережа, болота), або, навпаки, злиття представників інших етносів, які визнавали українські цінності, з українським (як це було на Запоріжжі та

Слобожанщині) сприяли формуванню субетнічних культур (етнографічних груп), які є об'єктом інтересу не лише філологів та етнографів, але й туристів. Раніше на території України вирізняли етнографічні групи севрюків, литвинів, пінчуків, поліщуків, ополян, дністров'ян, черкасів, бойків, гуцулів, лемків, подолян та ряд інших.

Нині етнографічних груп українців, що мають певні культурно-побутові особливості, а надто – субетнічну самосвідомість не так багато. В основному, поширені вони в Українських Карпатах.

Насамперед, мова йде про гуцулів. Ареал їх поширення пов'язується з сучасними Верховинським та південними частинами Надвірнянського і Косівського районів Івано-Франківської області, Путильським та південною частиною Вижницького районів Чернівецької області, Рахівським районом Закарпатської області. Етнокультурними центрами Гуцульщини є Коломия, Косів, Верховина, Яремча, Ясіня, Рахів, Путила, Вижниця. Гуцули розмовляють на своєрідному діалекті, зокрема, південно-західному наріччі української мови. Особливості фольклору, міфології, мови, побутових звичаїв, промислів та деяких інших рис дозволяють багатьом дослідникам називати гуцулів своєрідним реліктом давніх українських племен, які в силу ландшафтних особливостей на довгий час законсервувалися і тому зберегли вихідні риси українського народу. Самі гуцули так і вважають. Брак орної землі примушував гуцулів селитися невеликими поселеннями. Провідною галуззю господарства завжди було скотарство, що обумовлювало напівосідле життя, з сезонними міграціями між постійною оселею і полониною, де випасали худобу. Доповнювалось воно лісовим господарством (збиральництвом, лісорубством, лісосплавом). Відповідно до роду занять, небезпечних природних та геополітичних умов сформувалася оселя-гражда, що нагадувала своєрідну фортецю із замкнутою по периметру системою будівель. Склалася і самотня кухня, орієнтована на приготування страв із молока і м'яса – головних продуктів скотарства. Одяг теж виготовлявся переважно із матеріалів тваринного походження, а різноманітні аксесуари (топірець, шкіряна торба, черес) допомагали у побуті чабанів та лісорубів. Збереглися і розвиваються ремесла, типові для гуцулів: гончарство, обробка вовни та шкіри, дерева, ткацтво,

лозоплетіння. Вироби з вовни, дерева, кістки, шкіри у стали надбанням не лише української, але і світової культури. Вони користуються значним попитом серед туристів і як предмети домашнього вжитку, і як сувеніри, і як твори мистецтва. Щорічно на Гуцульщині проводиться видовищний Міжнародний гуцульський фестиваль, який може бути подійним ресурсом розвитку етнографічного туризму як для представників гуцульської діаспори, так і для інших туристів. У м.Косів на Івано-Франківщині функціонує музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини, у Коломиї – знаменитий музей “Писанка”, де туристи теж зможуть долучитись до культури гуцулів.

Бойки — самобутня етнографічна група українців, яка мешкає у центральній і подекуди в західній частині Українських Карпат. Це сучасні Долинський та частина Рожнятівського району Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, частина Стрийського, Дрогобицького, Самбірського та Старосамбірського районів Львівської області, а також Воловецький і частина Великоберезнянського та Міжгірського районів Закарпатської області. Основні історичні центри Бойківщини — це Самбір, Борислав, Дрогобич, Калуш, Свалява, Долина. У Самборі та Долині діють музеї “Бойківщина”. Нині, до них приєднались Турка, Сколе, Старий Самбір, Воловець та деякі інші. На відміну від гуцулів, бойки були землеробами, які під рілля пристосовували не лише долини, але й гірські схили, й лісові масиви. У складних агрокліматичних умовах склалися не тільки специфічні галузі рослинництва, оригінальна агротехніка, але й особливості побуту, культури й характеру: простота у житлі, побуті, одязі та прикрасах, і разом з тим неповторні зразки сакральної архітектури. Бойківська архітектура відрізняється майстерним використанням головного будівельного матеріалу – деревини та гармонією з оточуючим середовищем і здобула загальне визнання. Бойки досі зберігають традиційну культуру, високий статус сім’ї, пошанування батьків, високу релігійність, побутування традиційних звичаїв. Традиційними заняттями для бойків були також скотарство, торгівля, житлове будівництво, церковне будівництво, солеваріння, садівництво, виноградарство, лісорубство, нафтовидобування. Бойки теж зберігають самосвідомість. Раз на п’ять років у м.Турка та с.Явора відбуваються Всесвітні бойківські фестини, на яких

виступають фольклорно-етнографічні аматорські колективи не лише наших співвітчизників, але й представників діаспори. Бойки пишаються своїми знаменитими синами й дочками. Відомими світу бойками були Ю.Дрогобич – вчений, філософ, ректор Болонського університету, поет та філософ І.Франко, гетьман П.Сагайдачний, Ю.Кульчицький – засновник першої в Європі мережі кав'ярень, театральний режисер Лесь Курбас, політичний діяч С.Бандера та інші.

Найзахіднішим українським субетносом були лемки. Вони мешкали по обох схилах Західних та Східних Бескидів на територіях сучасних України, Польщі та Словаччини. Під час Першої та Другої світових воєн лемки зазнали етноциду, багато з них емігрували або були насильно та розпорошено переселені на територію Української РСР (операція “Вісла”). Таким чином, лемківській культурі було завдано непоправної шкоди, і чимала частина спадщини цього українського субетносу була практично знищена. Проте, висока духовність, пошанування традицій та сім'ї, високий рівень національної самосвідомості сприяють збереженню самоідентифікації цього розпорошеного, але повністю не асимільованого субетносу. Так, в с.Заричево Перечинського р-ну Закарпатської області діє будинок-музей “Лемківська садиба”. У селі Монастирська Тернопільської області, теж є музей лемківської культури, щорічно відбувається фестиваль “Дзвони Лемківщини”, на який з'їжджається понад 20 тис. лемків. Планується відкрити музей Лемківщини під відкритим небом та побудувати містечко для проживання лемків.

Русинами називають себе мешканці Закарпаття. Перейшовши Карпати у 5-6 ст. н.е., вони принесли з собою культуру всього праукраїнського народу, мову, звичаї, побут, міфологію, а також колишню його назву. Не втратили вони їх і після 800 років перебування у складі інших, неукраїнських держав, хоча звичайно, століття тісного спілкування з іншими етносами та політична ізоляція від України далися взнаки. Русини зберігають високий рівень самосвідомості і навіть у 2006 році до Верховної Ради України ними було подано клопотання визнати їх окремою національністю.

Особливою традицією західноукраїнських субетносів, яку з подивом і повагою відмічають усі подорожуючі, є будівництво малих форм культового призначення, придорожніх хрестів та капличок. В радянські часи її всіляко переслідували, але вже в

середині 80 х рр. коли послабився ідеологічний тиск, на карпатських дорогах знову почали з'являтися хрести й каплички. Вони доглянуті, їх ніколи не зачиняють, всередині обов'язково горить свічка, є образи, прикрашені рушниками. Це є свідченням глибокої побожності і високої моральності українців, що населяють західні території нашої держави.

Не менш цікавим, ніж Карпатський регіон в етнокультурному відношенні є Полісся. Праукраїнські племена сіверян, полян, древлян, волинян селились в зоні контакту з представниками білоруського, литовського, польського та російського етносу. В умовах їх проживання в часто заболочених долинах та межиріччях формувався певний спосіб господарювання, традиційні види занять, певна світоглядна система, культурні особливості. Нині своєрідність окремих субетнічних груп Українського Полісся втрачена повністю, або частково. Причинами цього дослідники називають міграційні процеси, Чорнобильську катастрофу, що їх посилила, а також меліоративні заходи, які змінили поліські ландшафти [20]. На Поліссі нині проживають нащадки поліщуків, литвинів, пінчуків, севрюків та інших субетносів.

Походження поліщуків пов'язують з давнім скіфослов'янським племенем будинів. Сучасні етнографи ареал їх розселення відносять до північних теренів Волинського Полісся, зокрема північніше Луцька, Рівного, Ковеля, Володимира Волинського [20]. Традиційними заняттями поліщуків були землеробство, скотарство, мисливство, рибальство, збиральництво. Поліщуки зберегли чимало архетипових українських рис, зокрема, у сімейно-шлюбних відносинах. Своєрідними є й архітектура, традиційний одяг, кухня і традиції поліщуків.

Ареалами проживання литвинів були землі на схід від Десни: сучасні північно-східні частини Чернігівської, Сумської областей, а також суміжні території Росії і Білорусі, що збігаються з межами давньої Сіверщини. Литвинів вважають нащадками сіверян або севрюків, як вони себе згодом називали. І до цих пір обабіч Десни, особливо в районі поблизу Мени, Ріпок, Березни, Сосниці та деяких інших місць аж із заходом на територію сучасної Білорусії та Росії, місцеве населення зберігає свою субетнічну литвинську пам'ять [20]. Традиційними видами занять литвинів були рибальство, мисливство, збиральництво,

скотарство. Згодом почали вирощувати жито, просо, гречку, коноплі та льон, пізніше з'явилася й картопля, яку вирощували для продовольчих та кормових потреб. Литвини жили з натурального господарства, дарів лісу та річок, ремесел. До сих пір литвини зберігають пам'ять про своїх пращурів у мові, кухні, фольклорі.

Різноманітність українського етносу на обмежується лише вищенаведеними етнографічними групами. В Україні історично склалося 14 історико-етнографічних регіонів: Полісся, Волинь, Галичина, Підкарпатська Україна, Буковина, Покуття, Поділля, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запоріжжя, Середня Надніпрянина, Сіверщина, Слобожанщина, Донщина. В кожному із них формувалися свої певні локальні культурні особливості, ознайомитися з якими можна в місцевих краєзнавчих, етнографічних та музеях народної архітектури та побуту. Найбільш відомими з них є: Національний музей народної архітектури та побуту в с.Пирогів поблизу Києва, Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав", Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні, Закарпатський музей народної архітектури та побуту в Ужгороді, Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття у с.Крилос Івано-Франківської області, музеї етнографії та художнього промислу і народної архітектури та побуту у Львові, Сімферопольський етнографічний музей, Маріупольський музей народного побуту, музей родинних професій в Івано-Франківську, Сарненський історико-етнографічний музей, музей народного мистецтва Слобожанщини у Харкові, музей культури та побуту Уманщини, Чернівецький музей народної архітектури та побуту та інші.

В якості етнотуристичних ресурсів можуть використовуватись не лише регіональні відмінності українського народу. На території України проживають інші, неукраїнські корінні народи та етноси, а також понад 130 представників національних меншин – носіїв 79 мов. У цьому сенсі для туристів цікавими можуть бути кримські татари, кримчаки та караїми, яких визнано корінним населенням кримського півострова, а також представники національних меншин, що віддавна жили в Україні, селилися компактно і зберегли культурні риси свого народу. Хоча, звичайно, зміна природного та соціального оточення далася взнаки і відрізняє їх від народів, що живуть на історичній

батьківщині. Такими національними меншинами можуть бути росіяни (південні та східні регіони України), білоруси (схід та південь України), поляки (Волинь, Поділля, Галичина), євреї (Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Житомирська області), болгари (Одеська, Запорізька області), німці (Дніпропетровська, Одеська, Донецька, Закарпатська та Запорізька області), молдавани (Одеська та Чернівецька області).

Особливу цікавість викликають села, міста й містечка, де віддавна компактно цілими общинами селились представники національних меншин, і навіть кількісно переважали представників титульної нації. Такі поселення набували певного національного колориту, який не втрачено й дотепер, незважаючи на процеси асиміляції, масову культуру та інші чинники, що стирають національне самоусвідомлення: Одеса, Житомир, Вінниця, Умань, Кременчук, Бердичів та інші (євреї), Болград (болгари), Бахмут та Новомиргород (серби), Біла Криниця (росіяни-старовіри) та інші. Національні меншини в Україні проводять багато видовищних фестивалів, які теж можуть бути предметом туристичного інтересу.

Традиційні заняття та побут населення того чи іншого етнографічного регіону України можуть бути ресурсами для організації гастрономічних та винних турів.

6. Велике значення для розвитку туризму мають **музеї** як інституції, що зберігають, досліджують і популяризують предмети найрізноманітнішого призначення, виконуючи при цьому пізнавальну, розвиваючу та виховну функції.

В залежності від спеціалізації виділяють краєзнавчі, історичні, меморіальні, природничі, художні, архітектурні, літературні, музичні та інші музеї. Їх мережа широко представлена в Україні: тут функціонує близько 900 подібних закладів. Реальна цифра набагато більша за рахунок приватних музеїв, які в останній час масово відкриваються. Приватні музеї представлені як скромними випадковими колекціями предметів старовини, так і такими поважними закладами як музей «Духовні скарби України» Ігоря Пономарчука або музей-міжнародний центр сучасного мистецтва PinchukArtCentre Віктора Пінчука. Більшість приватних музеїв розташована у Києві, а також регіонах України, де масово розвивається туризм, сільський, у тому числі: Львівській, Івано-Франківській та інших.

Незважаючи на те, що музейна справа в Україні набула значного рівня розвитку, для неї характерна певна традиційність і навіть консервативність. У світі виникають і успішно функціонують нові типи музеїв: культурні центри, в яких культурно-просвітницька діяльність ведеться за допомогою творів мистецтва, книг, кіно, театру, аудіовізуальних програм, екскурсій та лекцій. Відвідувачі центрів можуть не лише ознайомитись з основною експозицією та тематичними виставками, але й мати у своєму розпорядженні книги, фільми, слайди, електронні видання та інші джерела, що допомагають знайти відповіді на різноманітні питання. Окрім того, такі заклади мають дитячі ігрові кімнати, студії, кафе або ресторани, музейні крамниці, де продається друкована продукція, авторські вироби, сувеніри [21].

Останнім часом в музейному просторі України теж з'являються музеї з сучасною концепцією. Такими музеями є, наприклад, “Мистецький Арсенал” та вже згадуваний “PinchukArtCentre”.

Національний культурно-мистецький та музейний комплекс **“Мистецький Арсенал”** визнається на сьогодні одним з найбільш перспективних проєктів у галузі культури України із значними шансами стати у майбутньому одним із найпотужніших світових музейно-виставкових комплексів. Будівля “Мистецького Арсеналу” площею у 50000 м² обладнана просторими виставково-експозиційними залами, арт-лабораторіями, електронними бібліотеками, книгарнями, конференц-залами, інформаційними центрами, навчальними аудиторіями.

На шести поверхах **PinchukArtCentre** розташовані виставкові зали, зали video-lounge та кафе, а також робочий простір кураторів. Заклад вже встиг завоювати репутацію одного з найулюбленіших місць відпочинку молоді, а також чисельних туристів столиці.

Українські музеї популяризують себе через мережу Інтернет, де створено декілька спеціалізованих музейних сайтів: “Музейний простір України” (<http://prostir.museum/>), “Музеї України” (<http://www.museum-ukraine.org.ua/>) та інші. Нині на цих сайтах про своє існування заявили 862 музеї (таблиця 6.4, Додаток Е). Найбільша їх кількість розташована в Києві (77 об'єктів), Львівській (69), Івано-Франківській (55) та Київській областях. Містами-рекордсменами за кількістю музеїв можуть

вважатися, окрім Києва, Львів (41 музей), Переяслав-Хмельницький (21), Харків (18 музеїв), Одеса (16), Севастополь та Дніпропетровськ (по 11).

За спеціалізацією найбільш масовими в Україні є краєзнавчі, меморіальні та історичні музеї, у той час як художніх, етнографічних, науково-технічних, які є найбільш масово відвідуваними туристами, набагато менше (рис.6.1).

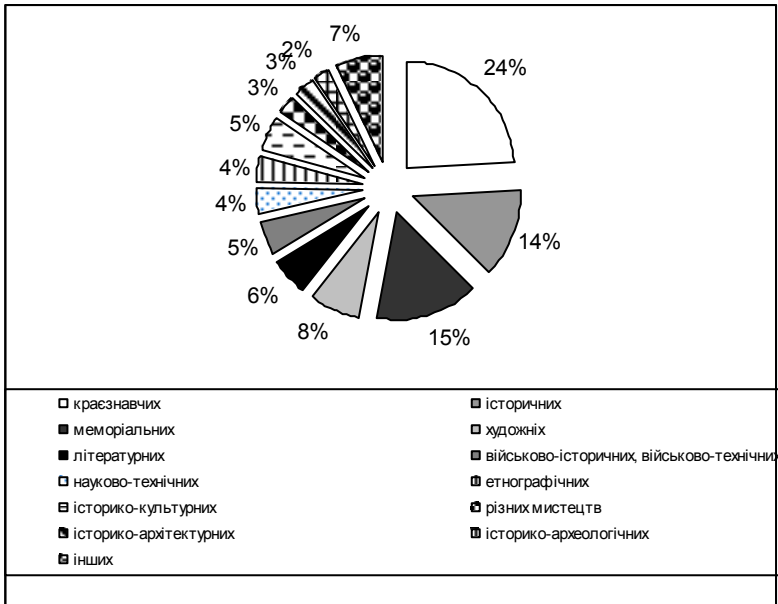

Рис.6.1. Розподіл музеїв України за спеціалізацією

Таблиця 6.4.

Музеї України за регіонами

	всього	у тому числі,												
		красознавчих	історичних	меморіальних	художніх	літературних	військово-історичних	науково-технічних	етнографічних	історико-культурних	різних місцевств	історико-архітектурних	історико-археологічних	інших (музичних, природничих, нар. архітектури і т.п.)
Україна	862	205	118	133	67	49	42	34	37	44	23	27	21	61
АРК	48	7	2	13	6	1	2	1	2	5	0	6	2	1
Вінницька	28	9	4	9	3	1	0	1	0	1	0	0	0	0
Волинська	28	6	10	2	2	2	3	0	0	3	0	0	0	0
Дніпропетровська	20	5	3	2	1	1	1	5	1	0	0	0	0	1
Донецька	34	8	5	5	5	1	1	2	2	0	1	1	0	3
Житомирська	33	8	12	3	2	3	1	2	0	0	0	0	0	2
Закарпатська	22	7	3	2	1	0	0	2	2	0	0	0	0	5
Запорізька	21	12	0	2	3	0	0	0	0	1	0	1	2	0
Ів.-Франківська	55	9	5	7	3	5	4	1	11	2	3	1	0	4
Київська	54	10	6	10	1	1	4	2	2	3	3	1	4	7
Кіровоградська	33	10	10	4	2	2	1	0	0	0	2	0	0	2
Луганська	25	11	5	5	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0
Львівська	69	6	6	12	2	5	3	3	5	5	4	9	1	8
Миколаївська	10	2	0	0	3	0	3	1	0	0	0	0	1	0
Одеська	24	3	2	4	6	1	2	2	0	0	0	2	2	2
Полтавська	22	7	0	1	1	10	0	1	1	1	0	0	0	0
Рівненська	18	10	2	1	0	2	0	0	0	2	0	0	1	0
Сумська	18	9	0	1	2	0	1	0	0	3	0	0	1	1
Тернопільська	47	16	6	10	2	4	0	0	3	3	1	0	0	2
Харківська	41	16	4	2	3	1	3	4	1	1	1	1	1	3
Херсонська	9	3	2	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Хмельницька	19	6	5	2	2	1	0	0	3	0	0	0	0	0
Черкаська	49	11	10	9	4	3	1	0	2	6	0	0	2	1
Чернівецька	13	4	0	4	1	0	0	0	2	0	0	1	0	1
Чернігівська	34	9	7	7	2	0	1	0	1	4	0	0	1	2
м.Київ	77	1	8	16	5	5	3	7	1	1	8	5	2	15
м.Севастополь	11	0	1	0	1	0	6	0	1	0	0	1	1	0

Примітка. Складено за джерелами [22, 23].

Існують також особливі музеї, які пропонують відвідувачам оригінальні експозиції, або мають незвичайне розміщення. Серед них музей мініатюрної книги В.Розумова у Горлівці, музей на колесах у м.Ясинувата (Донецька область), кузня-музей “Гамора” у с.Лисичево Закарпатської області, корчма-музей “Деца у нотаря” в Ужгороді, музей родинних професій в Івано-Франківську, музей “Писанка” у Коломиї, аптека-музей “Під чорним орлом” та музей пивоваріння у Львові, музей історії жіноцтва, історії жіночого та гендерного рухів у Харкові, музей “Поштова станція” у Ніжині, музеї подарунків, вторинної сировини, води, історії туалету, мікромініатюри, однієї вулиці у Києві та інші.

Є особлива категорія музеїв-ансамблів, що створюються на основі пам'яток архітектури, їх інтер'єрів та навколишньої території. Найвизначніші ансамблі та комплекси історико-архітектурної спадщини беруться під охорону держави та оголошуються заповідниками. З 60 таких заповідників статус національних мають 18: **Софія Київська, Києво-Печерський заповідник** у Києві, **Биківнянські могили** в с.Биківня під Києвом, **Херсонес Таврійський** під Севастополем, **Хортиця** у Запоріжжі, **Давній Галич** у Івано-Франківській області, **Переяслав** на Київщині, **Ольвія** в с.Парутино Миколаївської області, **музей-заповідник українського гончарства** в смт Опішня та **музей-заповідник М.В.Гоголя** на Полтавщині, історико-культурний заповідник “**Поле Берестецької битви**” у Рівненській області, “**Замки Тернопілля**” у м. Збараж Тернопільської області, **Кам'янець** Хмельницької області, **Чигирин** та **Шевченківський заповідник** на Черкащині, **Чернігів стародавній, Качанівка** та “**Гетьманська столиця**” у смт Батурин на Чернігівщині.

Громадська думка теж вирізняє дані об'єкти історико-культурної спадщини. За даними Інтернет-опитування до 7 чудес України віднесено [19]:

1. **Кам'янець-Подільський**
2. **Києво-Печерську Лавру**
3. **Хотинську фортецю**
4. **Уманський парк**
5. **Софію Київську**
6. **Херсонес Таврійський**
7. **о-в Хортиця.**

Найбільшу кількість культурних заповідників мають Львівська область (8 об'єктів), АР Крим (7), Черкаська область (6), м.Київ (5 об'єктів) та Чернігівська область (4 об'єкти) (Додаток К).

До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО станом на 2011 рік внесено 5 об'єктів (з них 1 – природний): Софійський собор, Києво-Печерська лавра, ансамбль історичного центру Львова, пункти геодезичної дуги Струве (Хмельницька та Одеська області), резиденція буковинських митрополитів у Чернівцях, а також букові праліси Карпат. Цей список планується розширити за рахунок архітектурних ансамблів історичних центрів Чернігова та Одеси, Чернечої гори у Каневі, Херсонесу Таврійського, Кам'янець-Подільської фортеці, Софіївського дендропарку, Ханського палацу у Бахчисараї, Судацької фортеці та інших об'єктів.

7. До розважальних ресурсів відносяться тематичні парки, театри, концертні зали, дельфінарії, та інші заклади, що організують дозвілля та є дестинаціями, які приваблюють туристів.

Тематичні парки – порівняно нова концепція розважальних об'єктів, що динамічно розвивається в світі. В основу роботи тематичного парку покладається захоплююча тема, якій підпорядковані усі вистави і атракціони, що пропонує парк [24]. Тематичні парки користуються величезною популярністю, у тому числі, й іноземних туристів, їх мережа інтенсивно розвивається, справа приносить значні прибутки і відноситься до перспективних напрямів розвитку індустрії дозвілля. Успіх цієї справи в світі говорить про доцільність створення подібних об'єктів, в основу яких могла бути покладена ідея відтворення різних епох та періодів з історії України: трипільської культури, Давньої Русі, козацької доби тощо.

В Україні розпочато роботу над створенням таких парків. На киян та гостей столиці розрахований тематичний парк “**Київська Русь**”, що будується у селі Копачів Обухівського району в 34 км. від Києва. В масштабі 1:1 відтворюються Київський Дитинець 5-13 ст. зі стародавніми будівлями, від яких до нашого часу дійшли лише описи: оборонними спорудами, палацами князя Володимира, княгині Ольги, Федорівським монастирем, Десятинною церквою, Ярославовим двором,

Гридницею та ін.

В парку передбачається створення музеїв, діють історичний та кінний театри, майстерні. Рекреантам і туристам пропонуються театралізовані вистави, екскурсії, кінні прогулянки, майстер-класи по виготовленню гончарних та ковальських виробів, а також інших предметів, польоти на повітряних кулях та інші розваги в дусі часу з сучасними зручностями.

Популярним форматом тематичних парків є **аквапарки**. Наразі в Україні їх 15. Розміщуються вони, як правило, в приморських містах-курортах (Очаків, Кирилівка, Одеса, Симеїз, Судак, Алушта, Саки, Бердянськ, Феодосія, Коблево, Севастополь) та великих містах (Київ (Бровари), Харків, Тернопіль, Івано-Франківськ).

Окрім басейнів та водних атракціонів відвідувачам пропонуються популярні релакс-процедури: сауна, джакузі, масажні басейни, послуги харчування, у тому числі й дитячого, у ресторанах і барах.

Одним із перших в Україні було побудовано аквапарк **“Термінал”**, розташований у Броварах. Площа зони відпочинку становить 20300 м².

Найбільшим аквапарком України є **“Острів скарбів”** у Кирилівці – дитячому курорті на Азовському морі. Його площа становить 60000 м². Тут же нещодавно відкрито і великий дельфінарій.

Іншим цікавим аквапарком Києва **Dream Island в ТРЦ Dream Town**. Він створений у стилі загубленого світу. Серед цікавих ідей парку – аквабар та “Світ лазні”, в якому представлені банні культури різних народів світу з різними технологіями проведення процедур, мікрокліматом, філософією та інтер’єрами: давньоримська, індійська, марокканська, російська, турецька, фінська, єгипетська.

У великих містах діють традиційні **луна-парки**, стан обладнання яких є, здебільшого, незадовільним. На відміну від парків під відкритим небом, сезон функціонування яких здебільшого, обмежується 5 місяцями, в Україні бурхливо розвивається мережа **розважальних центрів**: нічних клубів, боулінгів, мультіплексів, скеледромів, лазертагів, картингів тощо. Як правило, це великі торговельно-розважальні комплекси, які поєднуються із підприємствами роздрібної торгівлі, ресторанными закладами, мають можливості для сімейного,

дитячого та молодіжного відпочинку. Дані заклади користуються більшим попитом у рекреантів, ніж у туристів, тому їх поява прив'язується, здебільшого, до великих міст.

На жаль, на сьогодні в Україні немає театрів, концертних залів, мюзік-холів, подібних міланському “Ла Скала”, московському “Большому” або паризькому “Мулен Руж”, які б були візитними картками тих чи інших міст і відвідини яких входили б в екскурсійні програми. Але в Києві та інших містах є заклади театрального та естрадного мистецтва, які могли б скрасити години дозвілля приїжджим гостям. В Україні діє близька 140 професійних **театрів** та близька 80 **концертних організацій**. Як правило, театри є в обласних центрах та інших великих містах. Найбільш забезпеченими театральними закладами є столиця України (31), Дніпропетровська (13) та Львівська (11) області.

Театрами, які викликають найбільший інтерес подорожуючої публіки є театри опери і балету, вистави яких не обов'язково вимагають знання мови приймаючої країни, народні театри, а також ті заклади, в яких служать знамениті актори театру й кіно. В Україні 7 оперних театрів. Вони знаходяться у Києві (2), Дніпропетровську, Донецьку, Львові, Одесі, Полтаві й Харкові. Найбільш відомим закладом є Національна опера України ім. Тараса Шевченка у Києві. З народних театрів, заснованих на матеріалах усної народної творчості, в Україні відроджується вертеп, який можна побачити на різдвяні свята в окремих містах України, особливо, на заході. На вистави за участю відомих акторів прагнуть потрапити у Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка у Києві (Богдан Ступка, Богдан Бенюк, Анатолій Хостікоєв, Наталя Сумська), Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки у Києві (Валерія Заклунна, Лариса Кадочнікова, Ада Роговцева). Серед концертних залів, на сценах яких найбільш часто виступають як знамениті вітчизняні виконавці, так і зірки світового рівня – Національний палац мистецтв “Україна”, Жовтневий палац, Палац культури КПІ, концерт-хол “FreeДом” у Києві, “Ювілейний” у Ялті. Великі сцени є практично в кожному обласному та деяких районних центрах.

Серед інших розважальних закладів слід відмітити **стаціонарні цирку**. В Україні є 12 подібних закладів: у Києві, Донецьку, Луганську, Дніпропетровську, Одесі, Сімферополі,

Севастополі, Ялті, Запоріжжі, Кривому Розі, Харкові та Львові.

До фінальної частини чемпіонату Європи по футболу в Україні було реконструйовано та побудовано за стандартами УЄФА ряд **стадіонів**, які мають усю необхідну сучасну інфраструктуру: НСК “Олімпійський” у Києві, “Донбас-Арена” у Донецьку, стадіон “Металіст” у Харкові, “Арена Львів” у Львові. Виконують функції сучасних спортивно-розважальних комплексів також великі стадіони в Одесі, Сумах, Дніпропетровську, Запоріжжі, Луганську та інших містах України.

Популярними об'єктами проведення сімейного дозвілля є **дельфінарії**. Наразі їх в Україні нараховується більше 10. Розміщуються вони не лише у приморських містах, але й у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Львові. Щоправда, жоден дельфінарій не здатен забезпечити утримання належних умов, що значно скорочує тривалість життя дельфінів – тварин, занесених до Червоної книги. Тому дані розважальні заклади часто опиняються в полі зору громадських природоохоронних організацій [25]. Поза законом в Україні й ігорний бізнес.

Використана та рекомендована література

1. Державний реєстр нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_реєстр_нерухомих_пам'яток_України
2. Постанова КМУ від 3 вересня 2009 р. N 928 Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF/page>
3. Національний заповідник “Херсонес Таврійський” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Херсонес_Таврійський
4. Національний історико-археологічний заповідник “Кам'яна Могила” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кам'яна_Могила
5. Національний заповідник “Давній Галич” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Давній_Галич
6. Національний історико-археологічний заповідник “Ольвія”

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ольвія>
7. Державний історико-археологічний музей-заповідник “Верхній Салтов” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Верхній_Салтов
 8. Закон України “Про охорону археологічної спадщини” від 18.03.2004 N 1626-IV зі змінами від 17.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1626-15>
 9. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. [Текст] / О.О.Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
 10. Постанова Кабінету Міністрів України “ Про затвердження Списку історичних населених місць України” N 878 від 26 липня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
 11. Реєстри пам’яток. Статистична інформація на сайті “Україна Інкогніта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaincognita.com/rozdily/pamyatky/reestry>
 12. Закон України “Про охорону культурної спадщини” N 1805-III від 8 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
 13. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. N 1761 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-p>
 14. Постанова Ради Міністрів Української РСР “Про затвердження списку пам’яток мистецтва, історії та археології Української РСР ”від 21 липня 1965 р. N 711 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/711-65-p>
 15. Звіт про забезпеченість церков та релігійних організацій України культурними будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні // Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index>
 16. Дерев’яні храми України. Сайт Олени Крушинської [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.derev.org.ua/>
 17. Звіт про мережу церков та релігійних організацій в Україні //

- Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index>
18. Список монастирей України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
 19. Сім чудес України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://7chudes.in.ua/>
 20. Український соціум/ За ред. В. С. Крисаченка. - Київ: Знання України, 2005. - 792 с.
 21. Скиба М. Музей: статика чи динаміка? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=4537>
 22. Музеї України. Каталог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=Page>,
 23. Музейний простір України. Музеї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/museums/ua/>
 24. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму. – Ніжин: Вид-во НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.
 25. Полянська К., Василюк О. Дозвілля з подвійним дном. //Українська правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2011/11/7/88925/>
 26. Архітектурні та природні пам'ятки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.kingdom.kiev.ua>
 27. Іван Родічкін, Ольга Родічкіна. Старовинні маєтки України. — К.: Мистецтво, 2009, 384 с.
 28. Великі українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://greatukrainians.com.ua/top_sto/

Тема 7. Рекреаційно-туристичні ресурси півдня України

План.

1. Кримський рекреаційно-туристичний район.*
2. Причорноморський рекреаційно-туристичний район
3. Приазовський рекреаційно-туристичний район

1.1 Кримський рекреаційно-туристичний район представлений Автономною Республікою Крим, розташованою на одноіменному півострові. Площа району – 26,1 тис. км², що становить 4,3% загальної території України. Тут проживає 1977,1 тис. населення, більша частина якого (63%) мешкає у містах. Особливий статус регіону, унікальні рекреаційні ресурси, давні традиції розвитку рекреаційної справи – ці та інші чинники дають можливість розглядати Автономну Республіку як самостійний рекреаційний район.

1.2 Рельєф півострова характеризується надзвичайною різноманітністю і варіює від низовинного на півночі та північному сході до гірського на півдні та південному сході. З точки зору туристичної атрактивності найбільше значення має система Кримських гір довжиною 150 км, шириною 50-60 км. Кримські гори молоді, але невисокі. Найвища вершина – г.Роман-Кош – має висоту 1545 м над рівнем моря. Це теж робить їх доступними для організації різноманітних видів рекреаційної діяльності. Подекуди в каньйонах річок, урвищах оголюються породи вулканічного, осадового та метаморфічного походження. Такі відслонення можуть бути предметом туристичного інтересу. Денудаційні, карстові і абразивні процеси призвели до появи екзотичних форм рельєфу: гір-останців, глибоких каньйонів,

* Характеристика рекреаційно-туристичних районів кожного разу даватиметься за типовим планом:

1. Загальні відомості
2. Природні туристичні ресурси
3. Передумови формування суспільно-історичних ресурсів району
4. Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси

печер, гротів, ніш, арок, нагромаджень, улоговин. Вони нерідко стають об'єктами туризму. Серед найбільш відомих – скелі Ласпі, Іфігенія, Аврора, Діва, Парус, Таракташ, а також Нікітська розколина, Великий Кримський каньйон, Долина Привидів, Байдаро-Кастропольська стіна, грот Пушкіна, печери Мармурова, Трьохглазка, Скельська, Кучук-Койський кам'яний хаос та ін. До послуг спелеотуристів печерні міста Мангуп та Ескі-Кермен, Мармурова печера та ін.

Рівнинна частина Криму представлена плоским рельєфом Північно-Кримської низовини та центральної частини півострова, хвилястою поверхнею Тарханкутської височини, пасмово-горбистою рівниною Керченського півострова. Об'єктами уваги туристів можуть бути унікальні природні пам'ятки – численні абразивні форми з уступами, зсувні узбережжя Тарханкутського півострова, а також грязьові вулкани Керченського півострова.

Клімат Кримського півострова теж характеризується значною різноманітністю. На рівнинній частині він помірно-континентальний, характеризується тривалим спекотним літом (середня температура липня $+23^{\circ}\text{C}$), короткою малосніжною зимою (середня температура січня $0...-1^{\circ}\text{C}$). Безморозний період триває тут 175-225 днів. Середньорічна кількість опадів коливається від 300 до 420 мм. Клімат Кримських гір має перехідний характер з м'якою (у передгір'ї) та помірно холодною (в горах) зимою. Середня температура січня коливається, відповідно, від 0 до -4 . Літо у передгір'ї помірно спекотне ($+21^{\circ}\text{C}$), а в горах – порівняно тепле ($+16^{\circ}\text{C}$). В осінньо-зимовий період спостерігається хмарна погода. В цей час випадає основна маса опадів. Їх кількість коливається від 500 до 1100 мм на рік. Клімат Південного берега Криму, захищеного від впливу північних повітряних мас, субтропічний середземноморський з теплою зимою ($+2...+4^{\circ}\text{C}$) та жарким посушливим літом ($+23^{\circ}\text{C}$). Середньорічна кількість опадів становить 350-635 мм, більшість яких припадає на зимовий період. На думку дослідників, кримський клімат є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Тепле, насичене йодом морське повітря здавна використовувалось для лікування і профілактики хвороб дихальних шляхів.

Основні ріки півострова беруть початок у Кримських горах. Річки північного схилу – Салгир, Індол, Біюк Карасу, Кача,

Альма, Бельбек, Чорна – іноді пересихають в нижній течії, так і не донісши своїх вод до моря. Річки південного схилу короткі, порожисті, іноді утворюють водоспади, що є об'єктами туристської уваги, серед них – водоспади Учансу на одноімennій річці, Джур-Джур на Улу-Узень. Постійні водотоки Криму мало придатні для організації водного туризму та купання, проте, вони надають мальовничості гірським ландшафтам. Безперечно, найголовнішим рекреаційним ресурсом Криму є море.

В області понад 50 солоних озер, які мають значні запаси лікувальних грязей, які, за підрахунками, сягають 24 млн. м². Найбільші з кримських озер — Сасик, Сакське, Донузлав, Узунлар. Деякі з озер використовуються в лікувальних цілях. Серед найбільш відомих – Сакське в Саках і Мойнакське в Євпаторії.

Надзвичайно зміцнює рекреаційно-ресурсний потенціал Криму наявність на півострові джерел мінеральних вод.

Рослинність північної та центральної частин Криму представляють типові для типчаково-ковилиових, полинних та солянково-полинних степів рослинні угруповання. У петрофітних степах Тарханкутського півострова ростуть чабрець, келкрія, полини, пижмо, молочай, ковила та ін. Для солончаків характерна галофітна рослинність. Степова рослинність Керченського півострова представлена ковилою, кострицею, осоками та ін.

Великою видовою різноманітністю характеризується флора Кримських гір. З 2433 видів вищих судинних рослин, що поширені на півострові, більшість зростає у горах. Лісистість гір становить 32%, а основними лісоутворюючими породами є дуб, бук, граб і сосна. Для Кримських гір характерна висотна поясність та широтна зональність. Так, на північному схилі чітко виділяються пояси: лісостеповий, дубових лісів, буково-грабових лісів, а на південному – приморських чагарників та ялівцево-дубових лісів, лісів з сосни та буку. Верхній пояс представлений рослинністю яйлинських лучних степів.

Фауна Кримських гір представлена різними видами тварин, серед яких козулі, благородні олені, кабани, білки, куниці, борсуки, бурозубки, кутори, канюки, яструби, орли-могильники, чорні грифи, сойки, чорні дрозди, вівчарики, зяблики

тощо.

Об'єктами природно-заповідного фонду, що приваблюють туристів, є ландшафтний парк "Салгирка" у Сімферополі, Алупкінський, Гурзуфський та Форосський парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарк у Євпаторії, а також Нікітський ботанічний сад.

1.3 Поява перших поселень на рівнинній частині півострова відбулась, за визначенням вчених, 50-100 тисяч років тому. В різні часи право володіння Кримом оспорювали киммерійці, скіфи, сармати, готи, гунни, хозари, слов'яни. Півострів був свідком виникнення, розквіту та занепаду держави скіфів степового Криму, столицею якої був Неаполь Скіфський, Боспорського царства зі столицею у Пантікапеї, міста-держави Херсонес, готської держави Феодоро зі столицею у Мангупі. Господарським освоєнням Криму в різні часи займались колоністи давньогрецьких держав-полісів, римляни, ромеї, генуезці, венеціанці. Неодноразово з походами на Крим ходили руські князі. Тюрксько-половецькі племена, що входили до складу Золотої Орди, з'явилися на півострові 1223 р. З них і бере свій початок кримсько-татарський етнос. В середині 15 ст. кримському ханові Гирею Хаджі-Девлету вдалося звільнитися з-під контролю слабючого суверена. Проте, незалежність від Золотої Орди тривала недовго, і через деякий час Кримське Ханство стало турецьким васалом. Через два-три століття стратегічно важливий півострів опинився в полі зору Російської імперії. Розпочалась серія кровопролитних воєн між Росією та Туреччиною за володіння даною територією, в результаті чого Крим на дев'ять років отримав незалежність, а потім увійшов до складу Російської імперії. Але протистояння продовжувалось. Завдяки швидкому заселенню краю, укріпленню берегових позицій, створенню флоту – їй вдалося втриматись на завойованих землях. До заселення нових земель залучалось не лише росіяни й українці, але й німці, греки, болгари. В радянський період Крим ненадовго отримує права автономії, а потім входить до складу Російської, а з 1954 року – Української РСР. Таким чином, край розвивався в умовах взаємодії різних етносів, що залишило відбиток на культурній спадщині і обумовило надзвичайне багатство, розмаїтість та самобутність соціально-історичних рекреаційних ресурсів.

На території Криму збереглась велика кількість

унікальних пам'яток античного, середньовічного та більш нових часів: фортифікаційних, культових споруд, палацових комплексів, особняків, які мають виключно важливе значення для розвитку в регіоні туризму.

1.4. На відміну від більшості інших обласних центрів країни, що зосереджують в своїх межах основну частину туристичних ресурсів, виникнення яких пов'язане з діяльністю людей, **Сімферополь** не відзначається потужним соціально-історичним ресурсним актуалом. Незважаючи на тисячолітню історію, тут збереглося мало визначних архітектурних споруд. Серед них – мечеть Кебір-Джамі XV ст., грецькі торгові ряди, собор Петра і Павла, церква Костянтина і Єлени, палац Воронцова, господарські, житлові та адміністративні споруди XIX ст. Із містом були пов'язані життєві шляхи П.Палласа, Д.Менделєєва, І.Курчатова, І. Айвазовського. Місто має вдале географічне положення та зручний транспортний зв'язок з іншими туристичними центрами півострова, який активно використовується приїжджими, а отже, необхідно використати таку ситуацію, активно залучаючи в обіг наявні туристичні ресурси. Як адміністративний центр автономної республіки, місто може бути привабливим для татарської діаспори.

Безперечними лідерами за кількістю соціально-історичних рекреаційних ресурсів є міста та селища Південного берегу Криму. **Ялта** є столицею курортного Криму, яка приваблює до себе багатьох туристів і відпочиваючих. З другої третини XIX ст. вона була відома як аристократичний курорт. Це позначилось на архітектурному образі міста, що в деяких районах може сприйматись як музей під відкритим небом. З-поміж визначних архітектурних споруд міста слід згадати церкву Іоанна Златоуста XIX ст., вірменський храм св.Репісема, будинок чоловічої гімназії, палац еміра Бухарського (поч. XX ст.), костел Пресвятої Богородиці, багато особняків і вілл. В Ялті свого часу жили та працювали багато діячів зарубіжної культури: письменники Л.Толстой, А.Чехов, В.Короленко, О.Купрін, художник І. Левітан, співак Ф.Шаляпін та інші. У селищі **Масандра**, розташованому у передмісті Ялти, зберігся мініатюрний ажурний палац, будівництво якого було розпочато гр. Воронцовим, а продовжено Олександром III. Свого часу він не був добудований і використовувався як мисливський замок. Селище знамените далеко за кордоном винними льохами

одноіменного виноробного комбінату.

Інше передмісне селище Ялти – **Лівадія** – відоме палацом, який належав родині Потоцьких, а потім став літньою резиденцією династії Романових, які перетворили його на цілий комплекс, що потопав у зелені одного з найкращих на узбережжі парків. Перлина Південного берегу Криму - Лівадійський палац – став місцем проведення Ялтинської конференції 1945р., на якій вирішувалась доля повоєнного світу.

Алупка знаменита оригінальним палацом XIX ст., що поєднав у собі готичний та мавританський стилі. Розташований біля підніжжя Ай-Петрі, оточений розкішним парком, палац став одним з найбільш відвідуваних об'єктів на узбережжі.

Візитною картою Криму стало знамените Ластівчине гніздо, розташоване поблизу селища **Гаспра**, в якому збереглися два палаці XIX ст. Чудові архітектурні комплекси, які змінюють один одного, формуючи неповторний образ узбережжя, доповнюються палацами **Кореїзу** – Юсупівським та Дюльбер, що оточений ландшафтним парком.

Серед інших пам'яток Південного берегу Криму, що могли б зацікавити відвідувачів, - садибний будинок, у якому гостював О.Пушкін, дача А.Чехова, оригінальний фонтан “Ніч” у **Гурзуфі**, широко відомий за кордоном дитячий центр “Артек” біля підніжжя Аюдагу, генуезька фортеця, православна церква XVIII ст. та німецька кірха XIX ст. у **Судаку**, палац князів Гагаріних в с. **Утьос**, фортеця, церкви та особняки, музеї І. Айвазовського та О.Гріна у **Феодосії**, архітектурні пам'ятки **Форосу** та ін.

Визначним осередком концентрації соціально-історичних рекреаційних ресурсів західної частини півострову є місто-курорт **Євпаторія**. Архітектурна спадщина міста формувалась під впливом багатьох культур. Від античної епохи залишились руїни давньої Керкінітіди – саме таку назву дали їй засновники греки-колоністи, від татарського Гезлева збереглися залишки оборонних стін і брами, турецька лазня, текіс дєрвішів, мечеть Джума-Джамі XVI ст. За часів російського освоєння Криму в Євпаторії було побудовано Вірменську церкву, собор Св.Миколая, храм св. Іллі, ряд готелів, адміністративних будинків, особняків. У СРСР Євпаторія здобула собі славу дитячого курорту всесоюзного значення і зберігає його й донині. Багато відпочиваючих тут – громадяни країн СНД.

Характеризуючи соціально-історичні ресурси Кримського півострова, неможливо не згадати “місто руських моряків” – **Севастополь**. Відомий він, насамперед, залишками античного міста Херсонеса, заснованого наприкінці Vст. грецькими колоністами, яке останнім часом дістало статусу Національного заповідника. Історія Севастополя нерозривно пов'язана з воєнно-морським флотом, про що свідчать численні монументи та пам'ятники, найбільш відомим з яких є пам'ятник затопленим кораблям. Музей військово-морської історії Чорноморського флоту розповідає про історію підкорення Криму. В місті безліч привабливих церков, житлових та адміністративних будинків, побудованих у XIX ст.

За своїм історико-культурним потенціалом не поступається Севастополю м. **Керч**. На її території існувало кілька античних міст, найвідомішим з яких був Пантікапей – столиця Боспорського царства. Від нього збереглися залишки акрополя, до якого ведуть збудовані вже у XIX ст. Великі Митридатські сходи. Серед інших пам'яток Керчі – собор Іоанна Хрестителя X-XIVст., фортеця Ені-Кале XVIII ст. З історією боротьби проти фашистських загарбників пов'язані Аджимушкайські каменоломні, про що нагадують меморіальний ансамбль “Героям Аджимушкай” та підземний музей.

Давню історію має колишня столиця Кримського ханства – м.**Бахчисарай**, головними пам'ятками якого є ханський палац та Велика ханська мечеть. У місті функціонують три музеї. З історією татар та караїмів пов'язане мертве місто Бахчисарайського району – **Чуфут-Кале**, яке свого часу теж було столицею ханства. Тут зберігся мавзолей Джаніке-Ханим XV ст. та дві караїмські кенаси. Поблизу міста розташований комплекс споруд Успенського печерного монастиря.

2.1. До складу Причорноморського рекреаційно-туристичного району входять Одеська та Миколаївська області. Площа району – 57,9 тис. км² або 9,6 % загальної території України. В районі проживає 3607,3 тис. населення, більша частина якого (66,6%) мешкає у містах. Як єдине ціле даний рекреаційний район дають змогу розглядати його географічне положення, пов'язані з цим специфіка рекреаційних ресурсів та особливості їх використання, давні традиції та значні перспективи розвитку рекреаційної справи.

2.2. Більша частина території району представлена плоскою, подекуди полого хвилястою Причорноморською низовиною, яка поступово знижується в південному напрямку і різко обривається до моря, утворюючи високий урвистий берег. На півночі рівнинний рельєф змінюється підвищеними ділянками Подільської та Придніпровської височин. Мальовничості ландшафтам цієї території надає близьке залягання порід Українського кристалічного щита, які часто відслонюються в річкових долинах і ярах. Поверхня регіону сильно розчленована річковими долинами, балками та ярами.

Розташування Причорноморського туристичного району на південному заході країни зумовлює особливості клімату, що є одним з найсприятливіших факторів для організації тут рекреаційної діяльності. Зима м'яка і малосніжна з середньою температурою січня - 5...-1°C. Літо сухе й спекотне. Середня температура липня - +20... +22°C. Безморозний період триває 160-220 днів. На формування клімату значним чином впливають не тільки вологі атлантичні повітряні маси, але й середземноморські субтропічні.

В умовах невеликої кількості опадів та переважання випаровуваності формується малорозвинена гідрографічна мережа, яка живиться, в основному, за рахунок талих снігових вод та літніх злив. Основні ріки району – Дунай, Дністер, Південний Буг, Мертвовід, Інгул, Арбузинка – придатні для організації водного, промисельного туризму та інших видів відпочинку. Причорномор'я – край лиманів. Важливе бальнеологічне значення мають джерела мінеральних вод, лікувальні грязі. Проте, найбільш цінним рекреаційним ресурсом, що надає району виключної атрактивності, є Чорне море.

Причорноморський рекреаційний район розташований в степовій природній зоні, ландшафти якої є значно зміненими господарською діяльністю людини. Природна рослинність представлена різнотравно-типчакково-ковилковими степами, байрачними перелісками з дуба, ясена, клена та чагарників, дубовими та березовими гаями. В плавнях Дністра та Дунаю ростуть вербові ліси з тополею та вільхою. Для заплав річок характерні також гаї з осики, тополі, верби та чорної вільхи. На схилах балок ростуть чагарники з терену, мигдалю степового, таволги, глоду, шипшини, дерези, карагани. Тваринний світ відрізняється різноманітністю видового складу. З тварин, що

можуть представляти інтерес для мисливців, водяться заєць, лось, козуля, свиня дика, лисиця, вовк сірий, ондатра, вальдшнеп, куріпка сіра, дрофа, дикі гуси, кулики. В Чорному морі промислове значення мають бички, кефаль, хамса, скумбрія, ставрида, сардина. В річках – сазан, щука, сом, окунь, лящ.

Об'єктами природно-заповідного фонду, що користуються постійною увагою туристів, є біосферні заповідники “Дунайський” та “Чорноморський”, регіональні ландшафтні парки “Гранітно-степове Побужжя”, “Тилігульський”.

2.3. Перші поселення Причорномор'я з'явилися в долинах річок в пізньому палеоліті (40-20 тис. років тому). В 7-2 ст. до н.е. причорноморські степи заселяли племена скіфів. Тоді ж тут з'являються поселення греків-колоністів, найбільш відомими з яких є Тіра, Ніконій, Ольвія. З початком нової ери причорноморські простори приваблювали різні племена і народи. Так, у 1-3 ст. н.е. дані території були завойовані римлянами, на зміну яким прийшли готи, а потім, наприкінці 4 ст. – гуни. Степами періодично прокочувались хвилі кочових племен, що увійшло в історію під назвою Великого переселення народів: авари, болгари, хозари, мадяри. В межиріччі Дунаю і Дністра, на півночі Миколаївської області свого часу існували слов'янські поселення. В 10 – 13 ст. в межиріччі Дніпра і Дністра кочували печеніги. 13 століття ознаменувалось володінням над даними територіями монгольських племен. На початок 15 ст. Причорномор'ям володіли три держави: Кримське ханство (межиріччя Дністра і Південного Бугу), Молдавське князівство (задністерська частина Одеської області) та Велике князівство Литовське. З 15 ст. дана територія контролюється Османською імперією та Кримським ханством і поступово перетворюється на малозаселене Дике Поле, що на наступні три століття стало турецько-татарським плацдармом для нападів на Україну. Північні території району заселялись втікачами з Речі Посполитої, Російської імперії та Молдавії. З 17 ст. на причорноморські землі починає претендувати Російська імперія, що прагнула виходу до моря. В результаті трьох російсько-турецьких воєн 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812 вона остаточно укріпилась на причорноморських берегах. Не в останню чергу це вдалось зробити завдяки розумній колонізаційній політиці. В регіон на вигідних умовах переселялись мешканці північних

губерній та іноземці, поселення яких спочатку виконували й оборонні функції. Новий імпульс економічному розвитку Причорномор'я дали реформи другої половини 19 ст.: стрімко почала зростати кількість населення регіону, ущільнювалась поселенська мережа, освоювались природні багатства краю, насамперед, земельні ресурси. У 1918-1920 рр. 20 ст. причорноморські степи стали свідками іноземної інтервенції та кровопролитних боїв громадянської війни, після чого основні частина території Причорноморського району увійшла до складу Української СРР, а межиріччя Дунаю та Дністра до 1940 р. опинилось під владою румунів.

Незважаючи на те, що на території сучасних Одеської та Миколаївської областей свого часу стикалися різні народи – носії різних культур та цінностей, безперервне інтенсивне господарське освоєння регіону тривало трохи більше двохсот років, що, безумовно, наклало свій відбиток на його культурно-історичну спадщину. В Миколаївській області збереглися нечисленні православні та католицькі культові споруди, будівлі громадського призначення. Соціально-історичні ресурси Одеської області відрізняються більшим різноманіттям і багатством.

2.4. Перлиною українського Причорномор'я по праву вважається **м. Одеса**. Територія Одеси обживалася з часів появи грецьких поселень (VI ст. до н.е.) у північному Причорномор'ї. У другій половині XIV ст., коли ці землі потрапили під контроль Великого князівства Литовського, на морському узбережжі виник порт Качибей, що після захоплення турками згадується як Хаджибей. Наприкінці XVIII ст. тут почалося будівництво фортеці, а після указу Катерини II (1794 р.) – нового міста. Найбільш інтенсивно забудова Одеси здійснювалася, коли його градоначальником був нащадок знаменитого кардинала – Д. де Рішельє.

Однією з перших будівель міста став палац Потоцьких – найбагатшого польського роду (нині Художній музей). У XIX ст. створюється архітектурна візитна картка Одеси – ансамбль будинків і споруд Приморського бульвару, що тягнеться вздовж узбережжя. Серед будівель бульвару особливу архітектурну цінність становлять готелі "Лондонський" і "Петербурзький", палаци княгині Нарішкіної (нині палац культури моряків) і графа Воронцова, перша одеська біржа (нині міська рада). Центром

архітектурного ансамблю бульвару є пам'ятник Д. де Рішельє, від якого до моря спускаються Потьомкінські сходи. Біля їх підніжжя знаходиться будівля Морського вокзалу. Біля яхт-клубу на честь заступника моряків, рибалок і мандрівників вже в наш час звели портовий Свято-Миколаївський храм. На початку ХХІ ст. в композицію комплексу споруд вписався готель "Одеса". За Приморським бульваром починаються міські квартали, на шляху до яких розміщено будівлі колишнього Англійського клубу (нині – Музей морського флоту України) і археологічного музею.

Не менш цікавим є найстаріше місто України – **Білгород-Дністровський**. Його історію ведуть з кінця VI ст. до н.е., коли тут виникло місто Тіра – одна з перших давньогрецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Руїни міста (IV ст. до н.е. – IV ст. н.е.) найбільш широко представлені (фундаменти і підвали будинків, вулиці і водостоки, численні залишки знарядь праці і древніх статуй, знахідки прикрас і монет) й детально досліджені на березі лиману біля входу в середньовічну турецьку фортецю. Білгород-Дністровський внесений ЮНЕСКО до списку десяти найдавніших міст світу, що зберегли безперервне існування. У місті збереглася видатна пам'ятка середньовічної фортифікаційної архітектури, одна з найбільших і наймогутніших оборонних споруд XIII – XV ст. на території України – Акерманська фортеця. Місто відоме храмами великих міських громад – вірменської, молдавської, грецької, болгарської. Збереглися споруди цивільного призначення другої половини XIX ст. – початку XX ст. У місті бувало багато відомих письменників і поетів: О.Пушкін, А.Міцкевич, І.Нечуй-Левицький, Л.Українка, М.Коцюбинський та ін.

Іншими цікавими в історичному плані об'єктами, є могильники епохи міді в **с. Усатове** (III тис. до н.е.), які дали назву особливій археологічній культурі – усатівській; залишки турецької фортеці в **м.Ізмаїл**; найстаріші збережені споруди офіційного центру задунайських болгарських поселень, що знаходяться нині на місцевому цвинтарі в **м. Болград**.

Одещина багата культурними спорудами, переважно XIX ст., найцікавіші з яких знаходяться в містах **Кілія, Болград, Ізмаїл** та селах **Нерубайське, Нова та Стара Некрасівка**.

Центр іншої – **Миколаївської області**, що входить до складу Причорноморського туристичного району, було засновано за наказом Г.Потьомкіна в 1788 р. і названо на честь Св. Миколи

Чудотворця. На початкових етапах будівництва міста зведено будинок Головного командира Чорноморського флоту (нині музей історії суднобудування і флоту); кафедральний собор Різдва Пресвятої Богородиці; Миколаївську церкву; будинок астрономічної обсерваторії; німецьку євангельську лютеранську церкву; будинок Художнього російського драматичного театру. Крім відзначених, з XIX ст. збереглися ворота й огорожа суднобудівної верфі, Старофлотські казарми, будинок чоловічої гімназії (зараз – Будівельний коледж).

Цікавим історичним об'єктом Миколаївської області є грецьке поселення VII ст. до н.е. (**острів Березань**) – одне з перших, знайдених на території Північного Причорномор'я. В історії острів відзначився також тим, що тут в 1906 р. були розстріляні керівники повстання на крейсері "Очаків". Пам'ять про цю подію увіковічено зведенням на Березані 15-метрового обеліску.

Історію краю відтворюють експонати історико-археологічного заповідника Ольвія (музей під відкритим небом) (**с. Парутине**); воєнно-історичного музею ім. О.Суворова (**м. Очаків**).

Серед культових споруд краю слід згадати Катерининську церкву XVIII ст. (**с. Катеринка**) – один з найстаріших храмів Миколаївської області; Миколаївську церкву – Очаківський військовий собор (**м. Очаків**).

3.1. До складу **Приазовського рекреаційно-туристичного району** входять Херсонська та Запорізька області. Площа району – 55,7 тис. км² або 9,2 % загальної території України. В районі проживає 2978,1 тис. населення, більша частина якого (70,3%) мешкає у містах. Вихід до Азовського моря, та пов'язані з можливості використання його рекреаційних ресурсів, значні перспективи їх використання дають змогу розглядати даний рекреаційний район як єдине ціле.

3.2. Більша частина території району - плоска, слабо хвиляста рівнина, яка поступово знижується в напрямку долини Дніпра та Чорного й Азовського морів, представлена Придніпровською та Причорноморською низовинами. На півдні рівнинність поверхні порушується балками, ярами, улоговинами та подами (плоскодонними замкнутими зниженнями рельєфу

овальної, серповидної або округлої форми). На південному сході Запорізької області розташована Приазовська височина, характерними формами рельєфу якої є поширення кам'яних могил в місцях близького залягання кристалічних порід. Узбережжя Азовського моря закінчується намитими морем піщаними косами, що простягаються на декілька кілометрів.

Клімат району помірно-континентальний з малосніжною порівняно холодною зимою та жарким посушливим літом. Пересічна температура січня – 5...-3°C, липня + 21,5...+23,5°C. Безморозний період триває 170-180 днів. Вплив Чорного й Азовського морів виявляється в послабленні морозів, зменшенні висоти снігового покриву. Річна сума опадів – 300-470 мм. Більшість з них випадає влітку у вигляді злив. За оцінками дослідників такий тип клімату є сприятливим для організації рекреаційної діяльності.

В умовах невеликої кількості опадів та переважання випаровуваності формується малорозвинена гідрографічна мережа, яка живиться, в основному, за рахунок талих снігових вод та літніх злив. Основні ріки району – Дніпро, Молочна, Кінська, Обитічна, Берда. В Херсонській області побудовано систему каналів, що забезпечують дніпровською водою її південні райони: Північно-Кримський, Краснознам'янський, Чаплинський, Каховський. В рекреаційних цілях канали не використовуються, проте вони значним чином урізноманітнюють степові ландшафти. В Приазовському рекреаційному районі знаходиться Каховське та частина Дніпровського водосховища, які використовуються для організації відпочинку. В Приазов'ї поширені лимани, які використовуються в рекреаційних цілях.

Безперечно, найбільш цінним природним рекреаційним ресурсом району є Чорне та Азовське моря, які приваблюють в літній сезон багатьох відпочивальників. Приазов'я, так само як і Причорномор'я, відрізняється наявністю великої кількості лиманів, що використовуються в рекреаційних цілях. Важливе бальнеологічне значення мають джерела мінеральних вод, лікувальні грязі. Перспективним для використання в рекреаційних цілях є затока Сиваш.

Об'єктами природно-заповідного фонду, що є в полі постійної уваги туристів або можуть використовуватись в туристичній діяльності, є орнітологічний заказник "Великі й Малі Кучугури", геологічні пам'ятки природи біля с. Калайтанівка

Запорізької області (скелі Кристал і Кварцито́ва), ландшафтний заказник “Обитічна коса”, Кам’яна Могила, Азово-Сиваський національний природний парк, біосферні заповідники “Чорноморський” та “Асканія-Нова”.

3.3. Територія приазовських областей почала заселятись в ранньому палеоліті, про що свідчать археологічні розкопки. В 7-2 ст. до н.е. причорноморські степи заселяли племена скіфів, столицею яких за припущенням було Кам’янське городище на берегах Дніпра. У 1-3 ст. н.е. дані території були завойовані римлянами, на зміну яким прийшли готи. Наприкінці 4 ст. даною територією володіли гуни, яких в 6 ст. витіснили авари, на зміну яким у 8 прийшли хазари. У 10 ст. приморськими степами володіли печеніги, а з середини 11 – половці, яких у 13 ст. витіснили монгольські племена. В 14-15 ст. територію контролює Велике князівство Литовське. З 15 ст. дана територія підпадає під контроль Османської імперії та її васала – Кримського ханства. На початку 16 ст. тут починає формуватися козацтво, яке початково складалося з селян-втікачів. За дніпровськими порогами вони побудували укріплені січі, в яких створили військові формування, що захищали південні рубежі Речі Посполитої, а потім і Московської держави від турецько-татарських набігів та самі здійснювали набіги на Крим.

Ці території раніше ніж причорноморські опинились у полі зору Російської імперії, яка з 17 ст. веде боротьбу за їх захоплення. На декілька років раніше вони й були анексовані. З кінця 18 ст. розпочинається активне господарське освоєння нових губерній. Державними селянами, втікачами й іноземцями було засновано десятки міст і сіл. Після повної ліквідації загрози турецького нападу та реформ другої половини 19 ст. населення краю почало стрімко зростати, з’являлись нові поселення, велось активне господарське освоєння краю. Дані перетворення стали основою подальшого індустріального розвитку краю. В результаті громадянської війни та іноземної інтервенції дана територія увійшла до складу Української СРР.

На території сучасних Херсонської та Запорізької областей свого часу стикалися різні народи – носії різних культур та цінностей. Проте довгий час складна геополітична ситуація стримувала розвиток краю. Так само як і в Причорномор’ї безперервне інтенсивне господарське освоєння регіону тривало трохи більше двохсот років. В результаті цього в районі

збереглися нечисленні православні культові споруди 19-20 ст., поодинокі садибні будівлі, адміністративні і громадські будівлі, особняки, меморіальні пам'ятки, присвячені історичним подіям 20 ст.

3.4. Найбільшим містом Приазовського туристичного району є **Запоріжжя**. Його заснування пов'язане зі спорудженням в 1770-ті роки Дніпровської оборонної лінії, що простиралася між річками Дніпро і Берда. Одна з фортець була названа на честь князя О.Голіцина Олександрівкою (з 1921 р. – Запоріжжя). Найважливішою і визначальною в історії міста подією став початок будівництва в 1927 р. Дніпрогесу. Комплекс його споруд складається з електросилової станції, дугоподібної 760-метрової залізобетонної греблі висотою 60 м і двох мостових переходів. Серед архітектурних об'єктів м. Запоріжжя виділяється величний будинок обласного театру.

Інша знакова пам'ятка Запоріжжя – острів Хортиця, що знаходиться посередині Дніпрового річища. Це найбільший гранітний острів на цій річці, який завжди захоплював мандрівників своєю величчю та красою. Свого часу острів був свідком козацької слави. У 1965 р. на Хортиці було засновано Державний історико-культурний заповідник, територія якого займає практично всю прибережну частину острова, а в 1980-ті роки споруджений музей історії українського козацтва.

Цікавими історичними об'єктами **Запорізької області** є унікальна пам'ятка загальнодержавного значення – Кам'яна Могила (**с. Терпіння**) і скіфські кургани (**с. Кам'янське**). В районі Кам'яної Могили в 1890 р. відомим російським археологом М.Веселовським були відкриті древні наскельні зображення (петрогліфи), що відносяться до різних часів – від мезоліту до кінця бронзового віку. Це видатна пам'ятка первісного мистецтва на теренах України. Серед малюнків на стелях гrotів і плитах зустрічаються зображення тварин (биків, коней, оленів, антилоп і хижих звірів), людей і геометричних фігур, що не піддаються інтерпретації. Поряд із Кам'яною Могилою знаходиться невеликий археологічний музей.

У районі с. Кам'янське розкидано близько 10 скіфських курганів (IV ст. до н.е.). У результаті розкопок двох курганів знайдено золоті прикраси. В 1906 р. на березі річки був виявлений Янчокрацький скарб (срібні і золоті прикраси, кінська зброя), який зберігається в Державному історичному музеї

Москви.

Серед музеїв Запорізької області слід виділити художній музей м. **Бердянська**, основу якого склала колекція творів мистецтва, подарована місту художником І.Бродським; а також краєзнавчі музеї Бердянська (підходи до якого нині охороняють численні половецькі кам'яні статуї), **Гуляйполя** (експозиція міститься в одному з найстаріших збережених будинків міста і розповідає про найзнаменитішого городянина – Нестора Махна) і **Мелітополя**.

Курортним містом області є **Бердянськ**. За радянських часів він мав статус курорту загальносоюзного значення. Нині на Бердянській косі та в місті знаходяться санаторії, десятки пансіонатів, будинків відпочинку.

Чимало цікавих об'єктів соціально-культурної спадщини Приазовського туристичного району знаходиться в **Херсонській області**, зокрема, в її центрі – м. **Херсон**. З 1878 р. дотепер збереглися фрагменти насипаних вручну валів фортеці і врізані в них монументальні Очаківські ворота, пороховий льох і великий будинок Арсеналу. На кріпосній території зберігся один з найстаріших міських храмів (побудований на місці дерев'яної Михайлівської церкви) – Свято-Катерининський собор і дзвіниця. Найстарішим обеліском міста, що зберігся до наших часів, є пам'ятник на честь англійського громадського діяча, філантропа Дж.Говарда, який брав активну участь у боротьбі з епідемією тифу, заразився і помер 1790 р. у Херсоні. З XIX ст. у місті зберігся ряд культових, громадських і житлових споруд. З культових виділяються Святодухівський кафедральний собор поч. XIX ст., Миколаївська церква, церква Святої Олександри (XIX ст.) і церква Різдва Богородиці (поч. XX ст.). З дореволюційних часів збереглися будинок бібліотеки, кілька складських будівель і житлових будинків.

Серед культових споруд Херсонської області чи не найцікавішою є дерев'яна Введенська церква (1726 р.) (первісна назва – Воскресенська) у м. **Берислав**. Вона на півстоліття є старшою за Берислав – найрідкісніший випадок в історії української архітектури. Церква була перевезена Дніпром із запорозької фортеці Переволочної (за версією місцевих жителів – церква була змита весняною повінню і припливла по річці до міста). У церкві зберігається стародруковане Євангеліє 1695 р.

Біля с. **Червоний Маяк** у вапняках дніпровських круч до

наших днів збереглися фрагменти печер, видовбаних у XVIII ст. ченцями Софронієвої пустині. На їх місці пізніше був заснований Григоріє-Бірюзов (або Пропасний) чоловічий монастир, що на початку XX ст. був одним із найбагатших монастирів на півдні Російської імперії. Однак, вся створена монастирська архітектурна велич не пережила атеїстичних часів. Збереглися лише в'їзні ворота, невеликі фрагменти кам'яних стін з трьома башточками, другорядні службові приміщення і поступово відновлювана в роки незалежності України Покровська церква.

Херсонська область, зокрема, **м. Каховка**, стало в роки незалежності України місцем проведення гучного і найвідомішого в країні пісенного фестивалю під відкритим небом "Таврійські ігри", що влаштовується кожної весни на невеликому майданчику, розташованому на набережній водосховища. Каховка також відома своїми монументами та пам'ятниками – "Легендарна тачанка", "Дівчина в шинелі" тощо.

Курортним центром області є **м. Генічеськ**, через яке пролягає шлях на найдовший (майже 100 км) пляж Азовського моря, розташований на Арабатській Стрілці.

Тема 8. Рекреаційно-туристичні ресурси заходу України

План.

- 1. Карпатський рекреаційно-туристичний район.**
- 2. Подільський рекреаційно-туристичний район**

1.1 До складу **Карпатського рекреаційно-туристичного району** входять чотири області Західної України: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька. Територія Карпатського туристичного району охоплює 56,6 тис. км², що становить 9,4% території України. В його межах проживає 6120 тис. населення (13% від загальноукраїнського показника), більша частина якого проживає у селах – 51,4%.

Розташування більшої частини району в межах фізико-географічного краю Українських Карпат, що обумовило своєрідність природних рекреаційних ресурсів та наклало свій

відбиток на перебіг господарського освоєння краю, спільність історичної долі, що вплинула на формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів, сучасна спеціалізація рекреаційного господарства – ці та інші особливості дають можливість розглядати чотири адміністративні області як єдиний район.

1.2. Одним з основних природних туристичних ресурсів даного району є рельєф. Його особливості обумовлюються розташуванням на території району гірського масиву Карпат, що простягнувся з північного заходу на південний схід та займає разом з Передкарпатською височиною та Закарпатською низовиною 37 тис. км² (65,5% території району). Українські Карпати – середньовисотні гори з переважаючими висотами 1000-2000 м. Саме такий тип рельєфу, за оцінками дослідників, є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Найвищі вершини сягають понад 2000 м., серед них – найвища точка України г.Говерла, яка може бути віднесена до рекреаційних об'єктів рангу супер-точка тур. Об'єктами уваги туристів можуть стати мальовничі скелі, стрімкі схили, річкові долини, форми рельєфу, утворені діяльністю давнього льодовика та карстуванням. Решту території займають низовини Малого Полісся (північ Львівської області), які оточують горбисті пасма Розточчя, Опілля, Гологор та Вороняків, а також височина в межиріччі Прута і Дністра (північний схід Чернівецької області).

Розвиткові спелеотуризму сприяє наявність на території печер, найбільшими з яких є Попелюшка, Піонерка, Буковинка. Сольові шахти Солотвина використовуються для лікування алергічних захворювань. Цікавими природними об'єктами є грязьові вулкани поблизу с.Старуня Івано-Франківської області, вулканічний купол в Ужгороді.

М'яка (середні січневі температури в горах -6, -8°C) багатосніжна зима, що триває в горах понад 3,5 місяці, сприяє розвитку зимового туризму, якому, втім, можуть бути на заваді часті відлиги та викликані ними сходження снігових лавин. Період міжсезоння в Карпатах тривалий, що стримує масовий розвиток гірського туризму. Літо коротке та нежарке. Середні температури липня у передгір'ї +18...+19°C, в горах - +7...+13°C, в Закарпатті - +20°C. Осінь тепла і сухіша за літо. Гори та передгір'я є зоною надмірного зволоження: на рік випадає 800-1800 мм опадів, більшість яких припадає на теплу пору року, що

теж не сприяє розвитку туризму.

Гірський та горбистий рельєф у поєднанні зі значною кількістю опадів зумовили розвиток густої річкової мережі. Ріки, що беруть початок в горах: Латориця, Боржава, Ріка, Тересва, Тересва, Тиса, Дністер, Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, Прут, Черемош, Серет та інші, - характеризуються значною каламутністю, особливо під час повені, швидкою течією, низькими, навіть в теплу пору, температурами води. Таким чином, з одного боку, це ускладнює їх використання для організації масового купання, а з іншого, пороги й водоспади на ріках значною мірою сприяють підвищенню естетичної привабливості ландшафтів та роблять можливим розвиток водного екстремального туризму. Річки рівнинної частини Карпатського туристичного району надають мальовничості його ландшафтам своїми глибоко врізаними долинами, на подекуди урвистих схилах яких відслонюються давні породи. Окрасою гірських ландшафтів є озера Синевир, Бребенескул, Несамовите та ін.

Виняткове значення для розвитку лікувально-оздоровчого туризму мають численні родовища мінеральних вод різного складу. Найбільш відомими з них є Моршинські, Трускавецькі, Східницькі джерела Львівської області, Ужоцьке, Міжгірське, Полянське, Новополянське, Квасівське, Шаянське – Закарпатської, Шешорське – Івано-Франківської та багато інших. Розвитку даного виду туристичної діяльності сприяє також наявність родовищ лікувальних грязей та озокериту.

Рослинний і тваринний світ Карпатського туристичного району характеризується значним різноманіттям, обумовленим висотною поясністю та широтною зональністю. Тільки в Карпатах налічується понад 2 тис. видів рослин, серед яких понад 100 ендеміків. Українські Карпати характеризуються значною залісненістю території (понад 40 %). У видовому складі гірських лісів переважають смерека та бук, в рівнинних лісах поширені бук, дуб, граб, сосна. Це сприяє організації санаторно-курортної справи. Велике різноманіття лікарських рослин, диких плодів, ягід та грибів сприяє розвитку промисельного туризму.

Серед об'єктів природно-заповідного фонду, що можуть становити інтерес для туристів, є Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки Синевир та Ужанський Закарпатської області; Галицький, Гуцульський, Карпатський

національні природні парки Івано-Франківської області; національні природні парки Яворівський та Сколівські Бескиди Львівської області, Сторожинецький дендропарк, Вижницький національний природний парк Чернівецької області.

1.3. Господарське освоєння більшої частини району розпочалося за доби пізнього палеоліту 40-20 тис. років тому. Традиційно стоянки давньої людини прив'язувались до долин річок в передгірних районах. Поява слов'янського населення пов'язується з племенами білих хорватів, удільні князівства яких у 9-11 ст. входили до складу Київського князівства. А у 12-13 століттях – до Галицько-Волинського. Починаючи з 13 століття історичні долі земель, що входять до складу даного рекреаційного району, розходяться. Закарпаття впродовж восьми століть контролювалося Угорщиною. У свою чергу, в 16 ст. Угорщина більш ніж на сто років потрапила у васальну залежність від Османської імперії. Така ж доля спіткала й Чернівецьку область, яка до того ж деякий час знаходилась в залежності від Молдавської держави. Території сучасних Львівської та Івано-Франківської областей у 14 столітті потрапили під польське панування, яке тривало понад чотири століття. У 18 столітті після зникнення з політичної карти тодішнього світу Польщі Закарпаття, Чернівецьчина, Львівщина та Івано-Франківщина на півтора сторіччя увійшли до складу Австро-Угорської імперії. Після її розпаду між I та II світовими війнами Львівська та Івано-Франківська області контролювались Польщею, Чернівецька - Румунією, Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини, До складу Української РСР дані землі увійшли, відповідно, у 1939, 1940 та 1945 роках. Складна історична доля, що супроводжувалась численними міжусобицями, татарськими набігами, релігійними суперечками, руйнівними війнами за встановлення контролю над територією, не сприяла якнайкращому збереженню історико-культурних пам'яток. Проте, взаємодія на даних територіях різних народів із самобутньою культурою, релігією, побутом сприяло формуванню потужної за своїм потенціалом бази соціально-історичних рекреаційних ресурсів, яка дійшла до нашого часу у вигляді багатой архітектурної, біосоціальної, історичної спадщини.

1.4. Львівська область є чи не найбільш насиченим визначними архітектурними пам'ятками регіоном нашої держави. Негласною столицею західноукраїнських земель є місто **Львів**.

Заснований у XIII столітті князем Данилом Галицьким як майбутня столиця князівства, Львів і надалі зберігав своє домінуюче значення. Архітектурна спадщина Львова формувалась впродовж віків і носить на собі відбитки багатьох архітектурних стилів, а історичний центр Львова, що почав формуватися в середні віки, не має аналогів в Україні і віднесений до Списку світової культурної і природної спадщини ЮНЕСКО. З-поміж визначних архітектурних споруд міста слід згадати будівлі, що складають неповторний ансамбль площі Ринок, названої так на зразок європейських міст: ратушу, палац Корнякта та чорну кам'яницю, палац Любомирських. Львів відомий своїми старовинними культовими спорудами, що представляють багато конфесій. Серед найбільш значущих – храм Івана Хрестителя XIII століття, пам'ятки архітектури XIII-XIX століть – костел Марії Сніжної та церква Миколи Чудотворця, Латинський кафедральний собор XIV-XV ст., Домініканський собор XVIII-XIX ст., Вірменська церква XIV ст. – усього понад 20 об'єктів. Оригінальністю відрізняються архітектурні пам'ятки міста громадського призначення: будинок Театру опери і балету ім. С.Крушельницької, головний корпус університету ім. І.Франка, готель “Жорж”, Міський арсенал та ін. В місті багато пам'ятників, споруджених на честь видатних осіб, серед яких найбільшу художню цінність мають пам'ятники А.Міцкевичу, Т.Шевченку, І.Федорову. Визначним осередком концентрації біосоціальних та культурно-історичних рекреаційних ресурсів є Личаківський цвинтар, де останній притулок знайшло багато видатних людей, діячів науки, політики, культури та мистецтва, у тому числі, й іноземців. У Львові значним чином розвинена рекреаційно-розважальна інфраструктура: жителі та гості міста можуть відпочити у численних парках та скверах, кав'ярнях та ресторанах, відвідати театри чи музеї.

Інші населені пункти Львівської області теж характеризуються значним соціально-культурним рекреаційним потенціалом. Своїми замками-палацами відомі **Броди, Жовква, Золочів, Олесько, Підгірці, Свірж**. Чудові зразки староукраїнського церковного дерев'яного зодчества збереглись у **Буську, Городку, Дрогобичі, Жовкві, Крехові, Сколе**. Величністю відрізняються муровані Домініканський костел XVII ст. у **м.Белз**, Юріївська церква XVII ст. у **Бродах**, храми XIV-XVII ст. та оборонна вежа у **Дрогобичі**, костели та церкви

м.Комарно, комплекс споруд Василіанського монастиря XVII ст. у **Крехові** та інші. Відомими курортними центрами є **Трускавець, Моршин, Східниця**.

Зі Львівською областю пов'язані життєві шляхи І.Франка, І.Федорова, А.Міцкевича, Ю.Кульчицького, С.Крушельницької, П.Нестерова, В.Івасюка, О.Толстого, М.Рильського та ін.

Івано-Франківська область. Найбільшим осередком, в якому сконцентрована значна частина архітектурної спадщини області, є її адміністративний центр – **м.Івано-Франківськ**, заснований у XVII ст. Найстарішими спорудами міста є костел Пресвятої Діви Марії та палац, що належав нащадками засновника міста - коронного гетьмана С.Потоцького, а також ратуша, що довгий час правила за в'язницю. Іншими визначними архітектурними пам'ятками міста є єзуїтський колегіум та Вірменська церква XVII ст., готелі, адміністративні й житлові будинки, що формують архітектурний ансамбль центральної частини міста.

Івано-Франківщина – колиска Галицького князівства. До наших часів збереглися руїни замку його столиці – міста **Галича**, на базі пам'яток якого в наші дні створений національний заповідник «Давній Галич». До заповідника увійшли церква Різдва Христового XIV-XV ст. в Галичі, церква св. Пантелеймона XXI ст. в **с. Шевченкове**, Успенська церква XVII ст. і фундамент Успенського собору XII ст. у **Крилосі**.

Неформальною столицею Гуцульщини є **Коломия**, відома своїми архітектурними пам'ятками, серед яких найстаріша в області дерев'яна церква Благовіщення XVI ст., коломиїська гімназія, в стінах якої здобували освіту В.Стефаник, Л.Мартович, М.Черемшина, будинок ратуші, що був свідком багатьох історичних подій. Коломия – є центром музейництва. Тут функціонують музей народного мистецтва ім. Й.Кобринського та широковідомий, не зважаючи на коротку історію, яку веде з 2000 р., музей писанкового розпису.

Комплексами монастирських споруд XVIII ст., що належать римо- та греко-католицькій конфесіям, відомі **Богородчани, Городенка**, церквами та костелами XIV-XVI ст. – **Рогатин**, центром православного паломництва є **Манявський скит**.

Курортно-туристичними центрами області є **Болехів, Косів, Яблуниця, Яремче**, столиця гірськолижного туризму

Ворохта, мальовничі Шешори.

В етнографічному відношенні Івано-Франківщина складається з Опілля, Покуття, Бойківщини та Гуцульщини. Їх мешканці зберегли деякі відмінності у мові, одязі, культурі та побуті, що теж може бути об'єктом уваги туристів.

Івано-Франківщина є батьківщиною князя Ярослава Осьмомисла і княгині Єфросинії Ярославни, султанші Роксолани, Олекси Довбуша, письменників Івана Вагилевича, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Марійки Підгірянки, композитора Анатолія Кос-Анатольського, художників Ярослава Петрака та Василя Касіяна, політичних діячів Дмитра Вітовського та Степана Бандери. Тут бували і працювали Іван Франко, Михайло Грушевський, Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Михайло Коцюбинський, Максим Рильський та інші.

Архітектурні пам'ятки **Закарпатської області** відрізняються особливою специфікою, що підкреслює власну історичну долю регіону, пов'язану з історією Угорщини, Румунії та Словаччини. Тут збереглось чимало замків колишніх вельможних господарів краю. Як правило, ці цитаделі будувались в стратегічно важливих, добре захищених місцях. Згуртовуючи навколо себе населення, що під час небезпеки шукало захисту в їх стінах, вони ініціювали виникнення міст. Так, з неприступної фортеці Гунг IX ст., яка не збереглася до наших часів, бере початок місто **Ужгород** – адміністративний центр Закарпатської області. У XIV ст. в Ужгороді будується інший замок, що належав феодалам Другетам. Нині в ньому розміщені експозиції картинної галереї та краєзнавчого музею. Результатом тривалого релігійного протиборства між католиками та протестантами стала поява у XVII ст. будівель єзуїтської колегії та костелу, які в наші часи правлять за кафедральний собор греко-католицької церкви та єпископську резиденцію. Від XVIII ст. до нашого часу збереглися будівля жупанату, римо-католицький костел, дерев'яна Шелестовська церква, чимало житлових і господарських будівель у старій частині міста. XX сторіччя теж залишило свій слід у формуванні архітектурного ансамблю міста: саме тоді було збудовано синагогу та кальвіністський костел.

Своєю славною історією та кількістю архітектурних пам'яток майже не поступається обласному центру **м. Берегове**,

закладене у XI ст. як центр розвитку виноградарства. Серед найвизначніших – Всехсвятський костел XIV-XIX ст., костел Реформаторів XV ст., ансамбль споруд “Княжий двір” XVII-XIX ст., старовинні особняки та громадські споруди. **Виноградів** приваблює увагу туристів руїнами замку та палацом баронів Перені, будівлями колишнього францисканського монастиря XIV-XVII ст. Знаковими для регіону і країни є туристичні ресурси сіл **Ділове та Королеве**. У першому з них за одними з розрахунків знаходиться географічний центр Європи, про що свідчить скромний обеліск, а у другому знайдено найдавнішу в Україні ранньопалеолітичну стоянку (500 тис.р.т.). Символом **м. Мукачево** є одна з найоригінальніших середньовічних споруд – замок Паланок XI ст. Серед інших пам’яток Миколаївський монастир XVII ст., церкви та костели, ратуша, житлові будинки. Руїнами замків XIII ст. відомі **с.Невицьке, м.Хуст, с.Чинадійово**, культовими спорудами – **Рахів, Свалява, Хуст, Ясіня**.

Із Закарпаттям пов’язані життєві шляхи історика І. Пастелія, поета і прозаїка О.Духновича, композитора Б.Бартока, угорського художника Ш.Холлоші. В **Береговому** зведені пам’ятники угорському королю Іштвану I, який ввів на цих землях християнство, та видатному угорському поетові Ш.Петефі.

На стику української, молдавської, угорської, турецької та румунської культур формувалась архітектурна спадщина **Чернівецької області**. Особливо визначною вона є у **м.Чернівці**. Її представляють дерев’яні Миколаївська, Вознесенська і Спиридонівська церкви XVII-XVIII ст., Святодухівський кафедральний собор, Вірменська церква XIX ст., Миколаївський кафедральний собор, церква Успіння Богородиці XX ст., ратуша XIX ст., будівлі резиденції митрополита – нинішні корпуси Чернівецького національного університету, будинок музично-драматичного театру О.Кобилянської, житлові будинки старої частини міста. Однією з візиток не тільки області, але й України стала неприступна **Хотинська фортеця** XV-XVIII ст., на території якої створено архітектурний заповідник. На Буковині набуло значного поширення дерев’яне культове зодчество. Серед його зразків — церква Св. Іоанна Сочавського із дзвіницею (XVIII ст., с. **Виженка**), церква Св. Миколая (XIX ст., смт. **Путила**). Туристичний інтерес викличуть старообрядческа церква XX ст. у **Білій Криниці**, синагоги **Вижниці**, костел у **Сторожинці** та ін.

З Буковиною пов'язані доли Ю.Федьковича, О.Кобилянської, М.Емінеску, В.Александрі, І.Франка, Лесі Українки, М.Лисенка, М.Коцюбинського, В.Стефаніка, М.Черемшини, Н.Яремчука, В.Івасюка, С.Ротару та ін.

2.1. До складу **Подільського рекреаційно-туристичного району** входять Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області. Площа району – 60,9 тис. км² або 10,1 % загальної території України. В районі проживає 4187 тис. населення. Показник урбанізації – 48,1%. Характерними особливостями району є невисокий рівень промислового розвитку, порівняно сприятлива екологічна ситуація, значний потенціал рекреаційних ресурсів, зручне геополітичне і транспортне положення.

2.2. Рельєф Подільського туристичного району відрізняється великим різноманіттям. Крайня північно-західна частина Тернопільської області лежить в межах пологих рівнин Малого Полісся, які змінюються на південь горбогір'ями Кременецьких гір. Північна частина Хмельницької області лежить в межах Поліської низовини, рельєф якої являє собою плоску рівнину, що на північному заході упирається в невеликий уступ Волинської височини. Центральна частина Тернопільської, Хмельницької та південно-західна – Вінницької зайнята Подільською височиною з плоскими межиріччями та глибокими річковими долинами з крутими схилами. Подекуди в долинах численних річок на поверхню виступають метаморфічні та магматичні породи Українського щита, утворюючи пороги та водоспади та додаючи мальовничості ландшафтам. В центральній частині Тернопільської області рельєф Подільської височини набуває платоподібних форм (Тернопільське плато), а Придністров'ю характерна наявність безлічі глибоких каньйоноподібних долин річок, ярів та балок. Окремо виділяють пасмо Товтр, що перетинає Тернопільську та Хмельницьку області з північного заходу на південний схід, а також горби Опісля на південному заході Тернопільської області. На півдні Тернопільської та Хмельницької областей переважають карстові форми рельєфу. На північному сході Вінницької області та центральній частині Хмельницької Подільська височина змінюється Придніпровською.

Туристичну привабливість регіону збільшує наявність

значної кількості спелеоресурсів. Тут знаходяться найдовші гіпсові печери Європи – Оптимістична та Озерна, а також безліч інших.

Помірно-континентальний клімат з теплим вологим літом і м'якою зимою дозволяє організовувати в районі досить широкий спектр видів рекреаційної діяльності. Середня температура січня $-4...-6^{\circ}\text{C}$, липня - $+18...+20^{\circ}\text{C}$. Опади по території розподіляються нерівномірно: від 480 мм на півдні та південному сході Вінницької області до 800 мм на рік – на північному заході Тернопільської. Більша їх частина випадає влітку. Висота снігового покриву – 5-16 см., в середньому, він утримується 75-90 днів.

Річкова мережа району досить густа, представлена ріками, що входять до басейну Дністра (Золота Липа, Стрипа, Серет, Нічлава, Збруч, Гнила, Смотрич, Студениця, Ущиця, Мурафа), Прип'яті (Горинь, Іква, Вілія, Хомора, Случ), Південного Бугу (Соб, Рів, Згар, Десна, Бужок, Іква) та Дніпра (Рось, Роставиця, Гуйва). Вони можуть використовуватись для організації купання та водних видів туризму, а їх мальовничі долини надають привабливості ландшафтам. Захоплення викликають водоспади на околицях сіл Рукомиш, Нирків та Русилів.

Джерела мінеральних вод, які можна використовувати для лікування та профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту та опорно-рухового апарату, регуляції обмінних процесів організму, виведення радіонуклідів, знаходяться біля Летичева, Кам'янця-Подільського, Сатанова, Полонного Хмельницької області, Конопівки та Настасіва Тернопільської області, Хмільника, Житників, Козятина та Литовця Вінницької області.

Подільський рекреаційний район лежить в межах природних зон широколистяних лісів та лісостепу, що визначає багатство та різноманітність рослинного покриву та фауни, проте природні ландшафти є значною мірою зміненими сільськогосподарською діяльністю людини.

Основні з лісоутворюючих порід – дуб, бук, граб, ясен, клен, липа, в'яз. Багато лікарських рослин: конвалія, липа серце листа, первоцвіт, звіробій, валеріана, наперстянка, лепеха та ін. Великі площі займають луки та лучні степи.

З тварин, що мають значення для організації промисельного туризму, водяться козуля, вовк, лисиця, заєць-

русак, свиня дика, дикі качки, білка, куниця. Водойми багаті рибою.

В рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, найбільш значущими серед яких є природний заповідник Медобори та його філія – Кременецькі гори, національний природний парк “Подільські Товтри”.

2.3. Виникнення перших поселень на території Подільського рекреаційного району датується раннім палеолітом (300-100 тис. років тому). Територія Тернопільської області починає заселятися дещо пізніше – 50 тис. років тому. Слов'янське населення з'явилося на цій території у 8-9 ст. і було представлене племенами уличів, хорватів і тиверців. В різні часи окремі частини Поділля входили до складу Київського, Тербовлянського та Галицького князівств, поки нарешті вся територія не потрапила під контроль Галицько-Волинського князівства. В середині 13 ст. воно було захоплене монголо-татарами, а в 14 ст. території сучасного Поділля стали частиною Великого князівства Литовського, окрім центра та півдня Тернопільської області, які захопили поляки. Після Кревської унії на дані території поширюється вплив поляків. За часів польського панування на даній території крім сільського господарства стрімко розвиваються ремесла та торгівля багато в чому завдяки єврейському населенню. Довгий час Поділля разом із іншими західними областями було ареною за релігійні переконання. Крім того, Поділля часто потерпало від нападів турків та татар, а також повстань, що час від часу спалахували, спричинені незадоволенням місцевого населення польською релігійною, національною та економічною політикою. Руйнівними для економіки краю стали Визвольна війна та турецька окупація. Після другого переділу Польщі Вінниччина, Хмельниччина і північні райони Тернопільщини потрапляють до складу Російської імперії, решта території Тернопільщини – до складу Австрійської імперії, де вона перебувала до 1918 року. Проіснувавши в складі ЗУНР менше року, Тернопільщина була захоплена Польщею. І тільки в 1939 році вона була об'єднана з Україною у складі СРСР. Складна історична доля відбилася й на архітектурній спадщині району. Тут зосереджена значна кількість середньовічних фортифікаційних та оборонних споруд. Більш пізні періоди представлені культовими спорудами, палацами, адміністративними та жилими будинками 18-20 ст.

2.4. На території Подільського туристичного району зберігається значна середньовічна спадщина у вигляді замків та фортець. Архітектурна спадщина більш пізніх часів представлена культовими спорудами, палацами, адміністративними та жилими будинками XVIII-XX ст.

Буремні історичні події, що відбувалися на території сучасної **Тернопільської області**, залишили свій відбиток в її історико-культурній та архітектурній спадщині. Її адміністративний центр – м.**Тернопіль** – розпочав своє існування з середини XVI ст., коли з наказу польського короля Сигізмунда I на берегах р.Серет було зведено фортецю для боротьби з періодичними набігами татар. Тоді ж було збудовано і найстарішу у місті Воздвиженську церкву. Згодом постають Воскресенська церква, а після входу міста до складу Австрії – домініканський костел. XIX століття відзначилось появою палацу та оригінальних житлових будівель, XX – характерної споруди драматичного театру.

Справжньою перлиною Західної України є старовинне місто **Бережани**, що веде свою історію з середини XIV ст. Архітектурне надбання міста становлять замок Синявських з Троїцьким костелом, костел Різдва Діви Марії та монастир Отців Бернардинців, вірменська церква та синагога. На характерній для східноєвропейських міст площі Ринок знаходиться греко-католицька церква Пресвятої Трійці, а також незмінний атрибут - ратуша, що й нині виконує функції адміністративної будівлі, а також історико-культурного центру, оскільки в ній розмістились експозиції чотирьох музеїв. Місто має статус державного історико-культурного заповідника.

Своїми архітектурними пам'ятками не поступається Бережанам місто **Бучач**. Вражаючих розмірів ратуша, руїни замку, церкви, монастирі та костели XVI-XVIII ст. формують неповторний образ міста. В Бучачі народився та провів свої дитячі роки майбутній нобелівський лауреат в галузі літератури Шмуель Агнон.

Візитною карткою міста **Заліщики** є мальовнича панорама міста, що лежить в петлі Дністра. Серед архітектурних споруд міста виділяються палац Понятовських, костел, стара синагога. Свого часу місто було кліматичним курортом, про що нагадують вілли початку XX ст. В місті є дендропарк.

Волинськими Афінами колись іменувався **Кременець** –

найбільший освітній центр колишнього Волинського намісництва. Тут функціонувала вища гімназія, будівля якої й дотепер залишається однією з найкращих в місті. Кременець відомий своїми монастирем та храмами, руїнами замку, а також своїм знаменитим уродженцем – польським поетом Ю.Словацьким. Свого часу у Кременці працював видатний мандрівник М.Пржевальський.

Чудовими палацово-парковими комплексами славляться селище **Вишнівець** та колишній курорт **Микулинці**. Цікаві культові споруди розташовані в селі **Монастирок**, селищі **Гусятин**, містах **Теребовля**, **Підгайці** та **Чортків**. Свідками історичних подій стали руїни замків сіл **Залізці**, **Кривче**, **Язловець** – місце останнього притулку польського композитора М.Гомулки; а також місто **Збараж**. В області розташовано й декілька об'єктів паломництва: місто **Почаїв** приваблює православних християн з усієї Східної Європи знаменитим Свято-Успенським монастирем, що має статус лаври, і чудотворною іконою Почаївської Божої Матері; а у селі **Зарваниця** знаходиться інша ікона Діви Марії, що є святинею для католиків.

Складний шлях, позначений пожежами, війнами і руйнуваннями, пройшли культурно-історичні пам'ятки **Хмельницької області**. В обласному центрі буремні роки пережили лише деякі особняки і адміністративні будівлі XIX-XX ст. Більшість визначних будівель та пам'ятників **Хмельницького** з'явилося вже за радянської доби. Оригінальні культові споруди збереглися в центрі гончарства – **Адамівці**, селах **Жванець**, **Сутківці** та старовинному місті **Полонне**. Палацово-парковими комплексами відомі селище **Антоніни** та село **Самчики**, яке носить статус історико-культурного заповідника. Свідком славних подій початку Визвольної війни 1648-1654 рр. стало село **Пилява** (колишні Пилявці), на околицях якого відбулась знаменита битва. Пам'ять про М.Островського, що колись працював тут, та його уславлений роман бережуть пам'ятні знаки та обеліски **Шепетівки**.

Значною історико-архітектурною спадщиною відрізняються міста області: **Зіньків** (руїни замку, костел, дві синагоги, садибний будинок), **Ізяслав** (руїни замку, монастир, католицький та православний храми), **Летичів** (збереглися вежі колишньої фортеці, комплекс споруд домініканського монастиря,

костел, пам'ятник У.Кармалюку), **Сатанів** (вежі колишньої фортеці, православний, католицький та іудейський храми), **Старокостянтинів** (замок, вежа домініканського монастиря, костел та церква). Місто **Меджибіж** відоме своєю фортецею, а також тим, що тут свого часу проповідував Бел Шем Тов – засновник хасидизму. Вже наприкінці ХХ ст. тут було побудовано синагогу, а місто перетворилось на центр паломництва євреїв. Але найбільш відомим центром, що є найбільш відвідуваним туристами не лише в області, але й в Україні, є **Кам'янець-Подільський**. Відомим воно стало завдяки фортеці, що добре збереглась. Побудована на вершині каньйону, що утворила р.Смотрич, вона свого часу була добре укріпленою твердиною, а зараз перетворена на Національний історико-культурний заповідник. В самому місті збереглись численні культові, військові, адміністративні, торгові та навчальні споруди.

Вінницька область. Ареною боротьби православної та католицької церков за релігійні переконання місцевого населення стала **Вінниця**. В результаті такого змагання за вплив у місті з'явилися єзуїтський та домініканський (пізніше перероблений на православний собор), а також Преображенський та Благовіщенський монастирі, Свято-Миколаївська церква та костел капуцинів. До ХVІІІ ст. відноситься палацово-парковий ансамбль М.Грохольського. В місті багато архітектурних споруд, що представляють ХІХ століття: особняків, культових, адміністративних, навчальних та господарських будівель. Серед найбільш відомих – музей-садиба знаменитого хірурга М.Пирогова та церква-мавзолей, де покійся його забальзамоване тіло.

Змінював конфесійну приналежність і Троїцький монастир, що у селищі **Браїлів**. Побудований як монастир тринітаріїв, на початку ХІХ ст. він перейшов до рук православної громади. Є у Браїлові і католицький костел, що носить таку саму назву. Селище відоме також відбудованим палацово-парковим комплексом, що колись належав родині фон Мекк. Зараз тут розміщений державний музей видатного російського композитора П.Чайковського, що тривалий час листувався з господинею маєтку.

Про трагічні події Визвольної війни 1648-1654 рр. нагадує символічний надгробок захисників фортеці у **с. Буша**, які, щоб не потрапити в полон до поляків, висадили в повітря укріплення, від

якого залишилась єдина вежа. Нині на місці фортеці створено парк скульптури просто неба. У селі також виявлено залишки поганського храму VI– VII ст.

Свідком народження історії російської авіації стало село **Вороновиця**, в якому один з його господарів – О.Можайський – випробовував свої моделі планерів та спроектував літак-моноплан. У селі є дерев'яна Михайлівська церква.

Унікальним скельним монастирем, розташованим у гротах над Дністром, відоме село **Лядова**.

В околицях **с.Стрижавки** знаходяться залишки однієї з найзагадковіших на території України споруд ХХ ст. – воєнної ставки А.Гітлера, званої під назвою “Вервольф”. Усі військовополонені, задіяні в її будівництві, були розстріляні. Сам фюрер пробув тут загалом близько п'яти місяців. Під час відступу окупантів “Вовче лігво” було знищене.

Знаменитий бальнеологічний курорт **Хмільник** має також і архітектурні принади – костел Усікновення, вежу колишньої мечеті та палац.

Грандіозним палацово-парковим комплексом ХVІІІ ст., що колись належав відомому польському магнатові С.Потоцькому, відоме місто **Тульчин**. Після конфіскації маєтку на користь російської казни тут побували О.Суворов, І.Котляревський, майже всі декабристи та О.Пушкін. У місті збереглись будівлі ХVІІІ-ХІХ ст., серед яких будинок декабристів, будинок П.Пестеля, будинок офіцерського зібрання.

На Вінниччині збереглося чимало чудових палацово-паркових комплексів, зокрема, в селах **Антопіль, Котюжани**, смт **Муровані Курилівці** та м. **Немирів**.

Велику кількість сакральних споруд, що належать різним конфесіям, має м. **Шаргород**, а також **Бар** та **Могилів-Подільський**.

Тема 9. Рекреаційно-туристичні ресурси півночі України

План.

1. Волинський рекреаційно-туристичний район.
2. Столичний рекреаційно-туристичний район

1.1. До складу **Волинського рекреаційно-туристичного району** входять Волинська, Рівненська та Житомирська області. Площа району – 70,0 тис. км² або 11,6 % загальної території України. В районі проживає 3527 тис. населення. Показник урбанізації – 51,8%. Характерними особливостями району є північно-західне його положення, сусідство з Польщею та Білоруссю, порівняно слабка господарська освоєність, пов'язана з відсутністю значних покладів корисних копалин, що слугували б основою для промислового розвитку, та невеликою родючістю ґрунтів, що стримує сільськогосподарське освоєння даних територій. Разом з тим, значний туристично-ресурсний потенціал району, його прикордонне положення, транзитні транспортні магістралі відкривають значні перспективи для розвитку туризму.

1.2. Поверхня Волинського туристичного району рівнинна. Північна частина лежить в межах Поліської низовини, плоску поверхню якої в межах Волинської та Рівненської областей дугою перетинають окремі ізольовані горби Волинського пасма, а в межах Житомирської області урізноманітнюють пасма, горби та скелі Словечансько-Овруцького кряжа. Південна частина Волинської та Рівненської областей зайнята Волинською височиною, поверхня якої густо порізана неглибокими балками та річковими долинами. Північний захід, центральну та південно-західну частину Житомирської області займають хвилясті, порізані досить глибокими ярами та балками, де подекуди відслонюються кристалічні породи Українського щита, рівнини Придніпровської височини. Об'єктами інтересу туристів можуть бути десятиметрові базальтові стовпи в кар'єрах біля с.Базальтового та гранітні скелі с.Губків Рівненської області.

Помірно-континентальний клімат з вологим нежарким літом і м'якою зимою дозволяє організовувати в районі досить широкий спектр видів рекреаційної діяльності. Середня температура січня -5...-6°C, липня - +18...+19°C. Сума опадів коливається від 550 до 640 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку. Висота снігового покриву – 11-13 см, проте, під час відлиг може зникати повністю, встановлюючись знову через деякий час. Це обмежує розвиток зимових видів туризму. В середньому, сніговий покрив утримується 90-100 днів. Тривалість безморозного періоду – 180-160 днів. Характерна чітка вираженість змін пір року, кожна з яких робить поліські

ландшафти неповторними.

Густа річкова мережа представлена як великими, так і малими річками, основними з яких є Прип'ять та її притоки: Случ, Горинь, Стохід, Турія, Уборть, Уж, а також притока Дніпра – Тетерів. Незамулені, чисті рівнинні річки з повільною течією – цінний рекреаційний ресурс, який може використовуватись для організації водного туризму та купання у період з травня по вересень. Родзинкою району є його чисті озера. Їх в районі більше 500, найбільші з яких - Світязь, Пулемецьке, Луки, Нобель, Біле, Нечимне.

Наразі популярністю для масового відпочинку користуються Шацькі озера (Волинська область), мальовничі береги Тетерева (між селами Тригир'я та Дениші), Іршанського та Хрінницького водосховищ, Случі (території Березнівського району, прилеглі до річки, навіть дістали назву “Надслучанська Швейцарія”) та Замчиського, озер Нобель та Біле (Рівненська область).

На території Волинського туристичного району є джерела мінеральних вод, які можна використовувати для лікування та профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту та опорно-рухового апарату, регуляції обмінних процесів організму, виведення радіонуклідів. З донними відкладами озер пов'язані родовища лікувальних грязей: Погулянківське, Вичавки – у Рівненській та Журавицьке і Шацьке на Волині, які також можуть використовуватись у лікувальних цілях.

Волинський туристичний район лежить в межах природних зон мішаних лісів та лісостепу, що визначає багатство та різноманітність рослинного покриву та фауни. Лісами вкрито 32,9% території району. Основні з лісоутворюючих порід – сосна і ялина – мають фітонцидні властивості, що використовуються у лікуванні та профілактиці хвороб органів дихання та нервової системи.

Поліська земля – місце поширення значної кількості лікарських трав, що можуть бути як основою застосування фітотерапії у санаторно-курортній справі, так і об'єктом промисельного туризму. Великі ділянки лісу, зайняті ягідниками та грибоносними площами, є привабливими для тих, хто надає перевагу відпочинку в лісі.

З тварин, що мають значення для організації промисельного туризму, водяться борсук, вовк, лисиця, заєць,

білка, куниця, видра, норка, бобер, ондатра. Водойми багаті рибою.

В рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, найбільш значущими серед яких є Шацький національний природний парк, Луцький ботанічний сад, Надслучанський регіональний ландшафтний парк та ін.

1.3. Найдавніші поселення з'явилися в ранньому палеоліті понад 50 тис. років тому на території Житомирської області. Пізніше, як свідчать археологічні розкопки, розпочалося заселення Волинської та Рівненської областей. До початку нашої ери даний район вже був заселений слов'янськими племенами. У 7-8 ст. формуються сильні племена, які мають навіть власні державні утворення: древлян, дулібів, бужан і волинян. Підкорені у 10 - 11 ст. Київським князівством, західно-поліські землі неодноразово стають предметом міжусобних воєн, в результаті яких території нинішніх Волинської та Рівненської областей у 12 ст. увійшли до складу Галицько-Волинського князівства. Наступні три століття доля даних територій була непростою: потерпаючи від частих міжусобиць, набігів ординців, зовнішніх військових конфліктів з поляками, угорцями, литовцями, вони потрапили під владу останніх. Після об'єднання Литви та Польщі в Річ Посполиту в край почали проникати польські феодала, а після підписання Брестської унії – католицькі чернечі ордени, що разом з уніатами створили атмосферу релігійного тиску на православне населення, яке чинило опір насильному покатоличенню, що врешті-решт вилилось у Визвольну війну 1648-1654 рр., в результаті якої Житомирщина ненадовго стала частиною Гетьманської України, приєднаної до Московії. Польський контроль над територією західно-поліських областей тривав до кінця 18 ст., після чого вони увійшли до складу Російської імперії у якості Волинської губернії. Після громадянської війни Волинська та Рівненська області опиняються під владою Польщі, Житомирська стає складовою Радянської України. Напередодні війни Рівненська та Волинська області возз'єднуються з Україною.

Відтак, на формування соціально-історичних рекреаційних ресурсів значним чином вплинула культура і релігія сусідньої Польщі.

Незважаючи на пережиті війни, на території Волинського рекреаційного району збереглися пам'ятки сакральної

архітектури 14-20 ст., представлені католицькими, уніатськими та православними храмами та монастирями, синагогами, що відрізняються своїми особливостями архітектури та оздоблення. Вражають залишки оборонних споруд. Цивільна архітектура представлена палацами, житловими та адміністративними будинками 17-20 ст.

1.4. Архітектурна спадщина **Волинської області** формувалась впродовж віків, чим пояснюється різноманітність стилів її архітектурних пам'яток. Найбільш насиченим архітектурними пам'ятками містом області є обласний центр – м.**Луцьк**. З-поміж визначних архітектурних споруд міста слід згадати Луцький замок XII-XIVст., будівлі численних католицьких монастирів XVIII ст., колишню синагогу, Покровську та Хрестовоздвиженську церкви XVIIст., оборонну вежу князів Чарторийських XV ст., житлові будинки XVI-XIX ст.

Інші населені пункти Волинської області теж характеризуються значним соціально-культурним рекреаційним потенціалом. Серед них **Володимир-Волинський** (Василівська церква XIII-XIV ст., костели Йоакима й Анни та послання апостолів XVIII ст., Миколаївська церква та Успенський собор XII ст., земляні вали замку X-XIV ст.), на території якого було створено державний історико-культурний заповідник “Стародавній Володимир”; м. **Берестечко** (Каплиця Фекли – XVII ст., Троїцький костел XVI ст., в якому знаходиться музей битви під Берестечком, мурований стовп XVI ст.); смт **Олика** (замок XVI ст., Петропавлівський XV ст. та Троїцький XVI ст. костели, Стрітенська церква XVIII ст.). Об'єктами паломництва є монастирі у с. **Зимне, Жидичин**. Чудові зразки культових споруд збереглись у **Ковелі, Любомлі, Старій Виживці, Голобах**. У селі **Колодяжне** функціонує літературно-меморіальний музей, присвячений найвідомішій представниці області – Лесі Українці, котра деякий час жила тут з родиною. Село **Павлівка** зберігає пам'ять про свого знаменитого уродженця - польського вченого Т.Чацького, а також про міжетнічні сутички кінця Великої вітчизняної війни. На знак скорботи про ці трагічні події та примирення між народами тут було відкрито українсько-польський меморіал “Пам'ять. Скорбота. Єднання”.

На території **Рівненської області** збереглися оборонні та монастирські споруди, що лічать свій час із середніх віків, архітектурні споруди культового призначення XVII-XX ст., що

належать різним конфесіям, житлові будинки та споруди громадського призначення XVII-XX ст. Обласний центр має небагату архітектурну спадщину, представлену греко-католицькою Свято-Успенською церквою, Воскресенським собором, будинком театру та колишньої гімназії.

На противагу Рівному, більш цінними архітектурно-історичними ресурсами володіють районні центри **Дубно** та **Острог** – одні з найстаріших міст України. Серед пам'яток Дубна - замок князів Острозьких XIV ст., Спасо-Преображенський собор XVII ст., Георгіївська церква XVIII ст., монастирі бернардинців та кармеліток XVII ст. В Острозі варто подивитися замок князів Острозьких XIV ст., вежі, що колись входили до системи міських оборонних споруд, Успенський костел та Богоявленську церкву XV ст., колишню синагогу XVII ст., костел монастиря капуцинів XVIII ст. На території цих міст створено державні історико-культурні заповідники. Свідком трагічної поразки козаків в битві під Берестечком стали околиці села **Пляшева**, де на згадку про криваві події на поч. XX ст. зведено Георгіївську церкву-мавзолей та перенесено дерев'яну Миколаївську церкву, в якій Б.Хмельницький отримав благословення на битву. На увагу туристів заслуговують монастирі в **Дермані Другій** та **Межирічі**, руїни замку, костел та церква у **Клевані** та **Корці**. В області свого часу побували діячі зарубіжної культури: російський першодрукар І.Федоров, російські письменники О.Купрін, О.Толстой, В.Короленко, польська письменниця В.Василевська.

Значна частина архітектурно-історичних ресурсів **Житомирської області** зосереджена в обласному центрі. Серед них кафедральний собор св. Софії, будинок магістрату, семінарський костел, келії єзуїтського монастиря XVIII ст., Свято-Преображенський собор, комплекс споруд поштової станції XIX ст. Кількістю архітектурних пам'яток вирізняється **Бердичів**, що в середині XIX ст. був п'ятим за чисельністю населення містом України. Кармелітський монастир, Свято-Миколаївська церква, костел св. Варвари, в якому вінчалися О. де Бальзак з Е.Ганською, входять до числа пам'яток, які показують туристам, що мандрують краєм. З іменем знаменитого французького письменника пов'язаний також маєток його дружини у с.**Верхівня**. Палац з кімнатами, в яких жив і працював Бальзак, старовинний парк, родинний костел Ганських-Ржевуських

повертають відвідувачів у часи, коли творив письменник. З іменем іншої видатної поетеси – Лесі Українки – пов'язані пам'ятки **Новоград-Волинського** та **Баранівки**. Старовинні садиби, палаци й парки, придатні для організації екскурсій, збереглись у **Андрушівці, Ліщині, Новій Чарторії**.

З Житомирщиною пов'язано багато під час трагічних подій в історії України: жорстока розправа княгині Ольги в Іскоростені (сучасний **Коростень**) – древлянській столиці - за вбитого чоловіка, страта близько трьох тисяч козаків у **Кодні**. В регіоні зосереджена значна кількість унікальних музеїв – дорогоцінного та виробного каміння у **Володарськ-Волинському**, музей порцеляни в **Баранівці**, музей гірничо-збагачувального комбінату в **Іршанську**, музей образотворчого мистецтва у **Кмитові**. Визначними культовими спорудами відомі **Любар, Овруч, Тригир'я**

2.1. До складу Столичного рекреаційно-туристичного району входять Київська, Черкаська та Чернігівська області. Площа району – 81,7 тис. км² або 13,5 % загальної території України. В районі проживає 6966,9 тис. населення. Показник урбанізації – 74,4%. Включення до складу району міста Київ обумовлює особливості розвитку туристичної діяльності, що пов'язано із більшими, ніж в інших регіонах потоками як іноземних, так і вітчизняних туристів та екскурсантів, а також кращим розвитком рекреаційної та інфраструктури загального користування, наявністю значних рекреаційних потреб у місцевого населення. Характерною особливістю району є також його географічне положення на кордоні з Білоруссю та Росією. Все це, а також значний рекреаційно-ресурсний потенціал району роблять туризм та рекреацію одним з пріоритетних напрямів розвитку району.

2.2. Північна частина Київської області лежить в межах Поліської низовини, що являє собою пологохвилясту заболочену рівнину, почленовану річковими долинами, що по правий берег Дніпра ускладнюється горбами та пасмами льодовикового походження. Правобережна частина Київської та Черкаської області представлена хвилястими рівнинами Придніпровської височини, густо порізнаними долинами, ярами і балками. Вздовж долини Дніпра в межах Черкаської області смужкою майже 70 км тягнуться Канівські гори. Лівобережна частина Київської,

Черкаської та більша частина Чернігівської області лежить в межах Придніпровської низовини, що представлена плоскою, подекуди хвилясту рівнину, злегка похилена в південно-західному напрямі. Крайня південно-східна частина Чернігівської області лежить в межах Полтавської рівнини.

Помірно-континентальний клімат з теплим літом і порівняно м'якою зимою дозволяє організовувати в районі досить широкий спектр видів рекреаційної діяльності. Середня температура січня -6...-8°C, липня - +18...+20°C. Сума опадів коливається від 400 до 580 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку. Висота снігового покриву – 8-20 см дозволяє розвивати зимові види туризму. Стійкий сніговий покрив звичайно встановлюється з середини грудня і тримається до початку березня. Тривалість безморозного періоду – 160-165 днів. Характерна чітка вираженість змін пір року.

Річкова мережа представлена як великими, так і малими річками, основними з яких є Дніпро та його притоки: Десна, Тетерів, Ірпінь, Рось, Тясмин, а також Снов, Сейм, Удай. Річки з чистою водою та повільною течією – цінний рекреаційний ресурс, який може використовуватись для організації водного туризму та купання у період з травня по вересень. В районі є озера, в основному, стариці в заплавах річок, яких в одній тільки Київській області нараховується понад 750. В Столичному районі 70 водосховищ, у тому числі, Київське, Канівське, Кременчуцьке.

На території Столичного туристичного району є джерела мінеральних вод, які можна використовувати для лікування та профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту, регуляції обмінних процесів організму, виведення радіонуклідів. З донними відкладами озер пов'язані родовища лікувальних грязей, найбільш відомим з яких є Острецьке.

Під дією природних чинників в північній частині району сформувалась область високого положення рівнів ґрунтових вод. Це призвело до значного поширення в даному регіоні процесів заболочування. Найбільшими болотними масивами є Замглайський та Остерський на Чернігівщині.

В туристичних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, найбільш значущими серед яких є Київський та Менський зоопарки, дендропарк "Олександрія" в Білій Церкві та Тростянецький дендропарк, парк Декабристів у Кам'янці та Корсунь-Шевченківський парк і,

звичайно, всесвітньо відомий парк “Софіївка” в Умані.

2.3. Перші поселення на території району з’явилися 50 тис. р. тому. Племена, що жили на території сучасної Київської області в 6-3 тис. до н.е. і займалися землеробством та скотарством, залишили по собі археологічні пам’ятки оригінальної культури, яка отримала назву села, поблизу якого вперше було знайдено її сліди – трипільська. На даній території знайдено багато решток давніх поселень бронзового віку, скіфської доби (6-2 ст. до н.е.), зарубинецької (2 ст. до н.е. – 2 ст. н.е.) та черняхівської (2-4 ст. н.е.) культур. Слов’янське населення з’являється тут з 1 тис. до н.е. і представлено племенами полян (Київська, Черкаська області) та сіверян (Чернігівська область), які згодом мали свої державні утворення. У 7-8 ст. н.е. виникають головні міста краю – Київ та Чернігів, яким судилося стати центрами однойменних князівств та об’єднати навколо себе східнослов’янські племена. Незважаючи на те, що в 9-12 ст. ядром східнослов’янської держави став Київ, чернігово-сіверські князі були першими претендентами на київський стіл, а само князівство мало свої володіння від сучасного Підмосков’я до Азовського моря. В кінці 30-х років 13 ст. регіон зазнав навали татаро-монголів, які встановили свою владу до II пол. 14 ст. Довгий час територія району була полем протистояння польських, кримськотатарських, російських та українських збройних формувань, що не могло відобразитись на культурно-історичній спадщині регіону. Після Визвольної війни Чернігівщина та лівобережна Київщина та Черкащина стали автономією у складі Російської держави, а правобережна частина району залишалась під владою поляків до 1793 р, після чого теж увійшла до складу Росії. Ще одна подія, що залишилась в народній пам’яті, була пов’язана з масштабним повстанням українського населення проти польського та російського гноблення – Коліївщина – залишила на території району багато біосоціальних та подійних ресурсів. У 1918 році на тлі революційних подій, що відбувались в Росії, Києвом була зроблена спроба відновити свої столичні функції для новоствореної держави – Української Народної Республіки, яка закінчилася невдачею. В 1934 р. Київ став столицею Української РСР. Під час Великої Вітчизняної війни дана територія була під владою німецьких окупантів, тут точилися кровопролитні бої, що позначилось на стані архітектурних пам’яток, багато з яких було

пошкоджено. Новий імпульс розвитку соціально-історичних рекреаційних ресурсів дав столичний статус регіону, який він зберігає за собою і тепер.

2.4. На території Столичного туристичного району збереглися пам'ятки архітектури доби Київської Русі, що робить край унікальним, безліч православних та католицьких культових споруд XII-XX ст. Значне місце в історико-архітектурній спадщині займають цивільні споруди, представлені чудовими палацово-парковими комплексами, адміністративними і житловими будинками XVII-XX ст.

Безумовно, головним осередком соціально-історичних ресурсів району є м. **Київ**. За свою більше ніж тисячолітню історію (перша літописна згадка про Київ датується 862 роком) місто відіграло важливу роль у формуванні українського народу та українському державотворенні. Про це говорить одна із сформованих століттями ознак культурно-психологічної окремішності та єдності українського народу: у будь-якого українця, де б він не проживав, розвинене гостре відчуття свого територіального ядра – м. Києва. Став уже крилатим вираз літописця “Киев – мать городов русских”, що теж красномовно свідчить про його роль в історії Східної Європи.

Кожна історична епоха залишала свій відбиток на образі столиці, і тому туристам буде цікаво пройтись вулицями Києва, який по праву вважається одним з найкрасивіших міст Європи. Старовинні церкви тут сусідять з помпезними сталінськими будівлями та сучасними багатоповерхівками-свічками. Німими свідками історичних подій, що відбувалися в Києві, стали його собори, серед яких великі православні святині: Києво-Печерська лавра та Софійський собор, а також Михайлівський золотоверхий собор, нещодавно відновлений, Андріївська церква та багато інших. В Києві багато старовинних будинків, адміністративних будівель. Окрасою міста є 2 ботанічних сади, багаточисельні парки та сквери, монументи та пам'ятні знаки. А деякі вулиці та майдани можна вважати музеями під відкритим небом. У Києві жили й творили відомі поети й письменники: Г.Сковорода, Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, Марко Вовчок, І.Нечуй-Левицький. Тут бували О.Пушкін, О.Грибоєдов, М.Гоголь, М.Лесков, Л.Толстой, А.Міцкевич, О.де Бальзак та інші.

Міста та села **Київської області** багатством своїх соціально-історичних рекреаційних ресурсів підтримують

загальний тон, заданий столицею. Так, своїми пам'ятками архітектури відома **Біла Церква**. Місто на мальовничих берегах р.Рось заснував Я.Мудрий, назвавши його на честь святого, ім'я якого прийняв у хрещенні, – Юр'єв. Не переживши Батієвої навали, місто припиняє своє існування аж до середини XVI ст. Великий внесок у формування історико-архітектурної спадщини міста зробила родина Браницьких, якій певний час належало місто. Так, їхнім коштом було збудовано зимовий палац, будинок дворянського зібрання, поштова станція, торгові ряди, будинок гімназії, костел Іоанна Хрестителя, Преображенський собор. Але найвідомішою пам'яткою міста став ландшафтний парк "Олександрія".

Одна з найбільш доленосних подій – приєднання України до Росії – відбулась у **Переяславі-Хмельницькому**, відомому своїми монастирем, колегіумом та церквами, а також музеєм народної архітектури та побуту. Чи не найбільш відомий археологічний музей країни знаходиться в **с.Трипілля**, де вперше було виявлено сліди давніх хліборобських племен, що вперше в Південно-Східній Європі почали використовувати самородну мідь, означивши тим самим початок на цих теренах мідного віку. Свого часу улюбленою резиденцією княгині Ольги було місто **Вишгород**, в якому збереглися архітектурні та археологічні пам'ятки. Однією із сторінок, записаних в історію України, може пишатися мальовниче **м.Богуслав**, у якому народилася героїня народних дум М.Богуславка та жили художник І.Сошенко й письменник І.Нечуй-Левицький. Місто відоме численними музеями та архітектурною пам'яткою XIX ст. – Троїцькою церквою.

Міста **Фастів, Кагарлик, Ржищів** та с. **Пархомівка** теж відомі своїми археологічними, архітектурними пам'ятками та музеями. Є в області і курортні населені пункти - **Біла Церква, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа, Миронівка, Пуца-Водиця**.

З Київщиною пов'язані життєві шляхи Б.Хмельницького, С.Палія, К.Косинського, С.Наливайка, М.Залізняка, О.Суворова, С.Муравйова-Апостола, М.Бестужева-Рюміна, Г.Державіна, О.Пушкіна, Г.Сковороди, Т.Шевченка, Марка Вовчка, І.Нечуй-Левицького, К.Стеценка, Шолом-Алейхема, І.Сошенка та багатьох інших.

Не поступається Київській багатством соціально-культурних рекреаційних ресурсів **Черкаська область**.

Незважаючи на давню історію, сучасний архітектурний образ обласного центру формувався впродовж II пол. XX ст. Найбільш цікавими його спорудами є Свято-Троїцький собор, Михайлівський собор, резиденція архієпископа, Палац одруження, Будинок жалоби. Черкаська область є місцем народження і останнього притулку видатного сина українського народу – Т.Шевченка, пам'ять про якого зберігають пам'ятні знаки та музеї **Моринців, Шевченкового та Канева**. Садиба і парк у **Кам'янці** стали свідками зібрань Південного товариства декабристів, гостин О.Пушкіна та П.Чайковського, на честь яких тут було встановлено меморіальні дошки та пам'ятні знаки. Пам'ять про колишню кріпаччину зберігають подекуди занедбані палацово-паркові комплекси у с. **Козацьке, Мошни, м. Корсунь-Шевченківський, Шпола та Тальне**. Осередком діяльності відомої родини українських садоводів-помологів Симиренків було с.**Мліїв**, де зараз функціонує Мліївський музей садівництва. Пам'ять про І.Нечуя-Левицького зберігає літературно-меморіальний музей у смт **Стеблів**. Тут же споруджено пам'ятник письменнику та одному з його літературних героїв – Нимидорі. Ім'я І.Нечуя-Левицького та його героїв носять і скелі, що височать понад Россю. Свідками героїчної боротьби українського народу проти гноблення стали **Мельники (Холодний Яр), Суботів та Чигирин**. Перлиною не тільки області, але і усієї України, що користується заслуженою увагою з боку туристів, є знаменитий Софіївський парк в **Умані**.

Чернігівська область теж відноситься до регіонів, найкраще забезпечених соціально-історичними рекреаційними ресурсами. Так, у м. **Чернігів** зосереджена третина усіх пам'яток домонгольського періоду, що збереглись в Україні: курган Чорна могила, Успенський собор Єлецького та Іллінська церква Троїцько-Іллінського монастирів, Антонієві печери, П'ятницька церква, Борисо-Глібський та Спасо-Преображенський собори. В наступні століття ці комплекси споруд неодноразово перебудовувались, поповнювались новими пам'ятками. XVII-XVIII ст. стало часом нового розквіту міста. Тоді було зведено комплекс споруд Троїцько-Іллінського монастиря, Катерининську церкву, будинок колегіуму, будинок Я.Лизогуба. Наступні століття продовжують формувати архітектурне обличчя міста. З'являється ряд будівель культового та громадського призначення.

Славетну історію, що знайшла відбиток і в його архітектурних формах, має м.**Ніжин**. Серед його пам'яток Введенський, Ветхоріздвяний, Георгіївський монастирі, Миколаївський собор XVII ст., Благовіщенський монастир, Всіхсвятська, Покровська, Преображенська, Хресто-Воздвиженська церкви та церква Іоанна Богослова XVIII ст., комплекс споруд поштової станції, будинок грецького магістрату та будинок гімназії вищих наук XIX ст. Не поступається Ніжину й старовинне місто **Новгород-Сіверський**, що свого часу був центром Сіверського князівства, а потім – другим після Чернігова за значенням містом краю. Туристам можна показати комплекс споруд нещодавно відновленого Спасо-Преображенського монастиря, Успенський собор XVII-XVIII ст., Триумфальну арку, зведену на честь відвідин міста Катериною II, дерев'яну Микільську церкву 18 ст., торгові ряди, будинок чоловічої гімназії, де свого часу навчався К.Ушинський, будинок Н.-Сіверського земства 19 ст. Відновила свою архітектурну спадщину колишня гетьманська столиця – смт **Батурин**, на території якого створено державний історико-культурний заповідник, до складу якого увійшли будинок Кочубея, палац Розумовського XVIII ст., Воскресенська церква XIX ст. та церковно-приходська школа. Об'єктами паломництва можуть бути монастирі сіл **Осіч**, **Домниця**, **Густина**, **Данівка**, **Понорниця**, смт **Ладан**. Значну кількість архітектурно-історичних пам'яток мають **Козелець**, **Прилуки**, **Остер**, **Любеч**. Чудові садиби та палацово-паркові комплекси збереглися у **Качанівці**, **Вишеньках**, **Сокиринцях**, **Дігтярях**, **Седневі**.

Тема 10. Рекреаційно-туристичні ресурси сходу України

План.

1. Слобожанський рекреаційно-туристичний район.
2. Придніпровський рекреаційно-туристичний район
3. Донецький рекреаційно-туристичний район

1.1. До складу **Слобожанського рекреаційно-туристичного району** входять Сумська, Полтавська та Харківська області. Площа району – 84 тис. км² або 13,9 %

загальної території України. В районі проживає 5610,2 тис. населення. Показник урбанізації – 71,0%. Характерними особливостями району є його прикордонне положення, достатньо високий рівень індустріального освоєння, спільні умови формування рекреаційних ресурсів, а також значний рекреаційно-ресурсний потенціал, особливо, в західній частині.

1.2. Територія Слобожанського рекреаційного району розташована в межах Придніпровської низовини та Полтавської рівнини, що займають більшу частину його території. Поверхня являє собою рівнину, слабо похилена на південний захід, на якій чергуються широкі долини річок та плоскі вододіли. Рельєф східної частини Сумської та півночі Харківської областей урізноманітнюється відрогами Середньоросійської височини, а на південний схід Харківської області заходять відроги Донецького кряжу. В районі досить розвинена яружно-балкова сітка.

Кліматичні умови району можна оцінити як помірно комфортні для розвитку рекреаційної діяльності. Середня температура січня -6,5...-8°C, липня - +18,5...+21°C. Сума опадів коливається від 450 до 588 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку. Висота снігового покриву – 9-30 см дозволяє розвивати зимові види туризму. Стійкий сніговий покрив звичайно встановлюється з середини грудня і тримається до початку березня. Тривалість безморозного періоду – 160-165 днів. Характерна чітка вираженість змін пір року.

Річкова мережа району представлена річками басейну Дніпра (Сейм, Сула, Хорол, Псел, Ворскла, Оріль) та Дону (Сіверський Донець, Оскіл). В межах району розташовані численні озера (Чехове, Журавлине, Довге), болота, водосховища (найбільші – Кременчуцьке і Дніпродзержинське на Дніпрі, а також Печенізьке на Сіверському Дінці, Червонооскільське на Осколі та Краснопавлівське на каналі Дніпро-Донбас), ставки. Гідроресурси району придатні для рекреаційного використання, і, окрім того, створюють неповторної краси ландшафти, збільшуючи рекреаційну привабливість території. В Полтавській та Харківській областях є джерела лікувальних мінеральних вод – у Миргороді, Великій Багачці, Нових Санжарах, Шишаках.

Слобожанський рекреаційний район лежить в межах трьох природних зон: мішаних лісів, лісостепу та степу, що

визначає багатство та різноманітність рослинного покриву та фауни.

Зона мішаних лісів – це північ Сумської області. Основні лісоутворюючі породи – дуб, сосна, береза, осика, вільха, ясен. На заплавах річок поширені мокрі й сухі луки, болота. Найбільшу за площею територію займає лісостепова зона. Ліси поширені по берегах річок та байраках. Основні породи – дуб, ясен, берест, клен, липа, граб. Природна степова рослинність майже не збереглась. На схилах балок можна зустріти типчак, тонконіг, у заплавах річок – осоку і пирій. Південний схід Полтавської та південь Харківської областей займає природна зона степу.

З тварин, що мають значення для організації промисельного та екологічного туризму, водяться лось, козуля, свиня дика, рись, борсук, вовк, лисиця, заєць, білка, куниця, тхір, норка, дикі гуси та качки, перепілки. Водойми багаті рибою.

В рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, найбільш значущими серед яких є Деснянсько-Старогутський національний парк, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва “Нескучне” у Тростянці, парк у Великому Бобрику, ботанічний сад Харківського університету.

1.3. Перші поселення на території Слобожанського рекреаційного району з'явилися у пізньому палеоліті – 15-20 тис. р. тому назад. Численні археологічні знахідки свідчать про існування поселень впродовж епох неоліту, бронзи та заліза, за скіфських часів та на початку нашої ери. Слов'янське населення було представлено племенами сіверян, що жили на півночі Сумської області. Інші території були периферійними по відношенню до центру слов'янських земель. Сучасні Сумська та Полтавська області були прикордонними землями Чернігівського та Переяславського князівств, а частина Харківської – під владою хозарів, яких згодом витіснив звідси київський князь Святослав. Тому довгий час територія району була мало заселеною. Кількість населення регіону значно зменшилась в результаті монголо-татарської навали, яка на довгі часи визначила характер розвитку району, перетворивши дані території на васалів Золотої орди, а то й на Дике поле. Після ослаблення монголо-татарського впливу Полтавщина і Сумщина потрапляють в залежність від Литовського князівства, згодом – Речі Посполитої і Московщини, будучи найдальшими та найменш заселеними їх окраїнами. Під час Визвольної війни

1648-1654 рр. територія Полтавщини та півдня Сумщини були тилом повстанських військ і практично не були втягнуті в бойові дії, якщо не вважати на руйнування повстанцями маєтків, що належали польським панам. Після приєднання України до Росії окремі райони Сумщини та Полтавщини перебувають під гетьманською владою, а на південно-східних територіях Сумщини і на Харківщина починають виникати слободи, що засновуються втікачами з Правобережної України та Росії. Уряд Росії заохочував заселення цих земель заради укріплення своїх південно-західних кордонів, а також з метою господарського освоєння нових земель. Основну масу населення Слобожанщини становили козаки, які користувались правом самоврядування та певними пільгами. Адміністративно-територіальною одиницею краю були як і на Гетьманщині полки. Після ліквідації на Слобожанщині самоврядування в 1765 р. район переживає кілька адміністративно-територіальних перетворень, а із зникненням загрози зовнішнього вторгнення перетворюється на торгівельний і сільськогосподарський, а згодом і промисловий регіон.

На території Слобожанського туристичного району збереглися православні культові споруди 17-20 ст., збудовані у стилі українського бароко і класицизму. Значне місце в історико-архітектурній спадщині займають цивільні споруди, представлені чудовими палацово-парковими комплексами, адміністративними і житловими будинками 17-20 ст.

1.4. Харківська область. З XVII ст. ведуть свою історію історико-культурні пам'ятки другого за чисельністю населення міста України, колишньої столиці Радянської України – **м. Харків**. Часи, коли він був оборонним рубезем Московської держави, пам'ятає найстаріша в місті будівля – Свято-Покровський собор, розташований на території фортеці однойменного монастиря. Згодом, з приєднанням до Російської імперії нових земель, Харків втратив своє оборонне значення і завдяки вдалому розташуванню перетворився на жвавий центр торгівлі. Місто бурхливо розвивалося, будувалися споруди культового, учебного, адміністративного, господарського та житлового призначення, найбільш колоритними з яких є: будинок Харківського колегіуму, де свого часу викладав Г.Сковорода (нині – Харківський університет), Успенський собор. Новий імпульс розвитку міста дало промислове освоєння

Придніпров'я та Донбасу наприкінці XIX - поч. XX ст. Тоді ж були зведені церква св. Пантелеймона, Благовіщенський собор, Озерянська церква та багато особняків, готелів, гімназій, банків. За радянських часів у місті сформувався архітектурний ансамбль найбільшої в Європі площі – площі Свободи з типовою монументальною забудовою сталінських часів. У місті багато пам'ятників, серед яких один з найкращих в країні - пам'ятник Т.Шевченку.

Одним із найцікавіших історичних об'єктів Харківської області є залишки скіфського городища і поселення V – III ст. до н.е., а також ранньослов'янське городище (V I – VII ст.) (с. **Водяне**), які свідчать про давнє заселення території.

З Харківщиною пов'язані життя і діяльність багатьох відомих людей. Зокрема, в с. **Малижине** в 1780 р. зупинявся Г.Сковорода. З ім'ям відомого українського філософа пов'язана і назва села **Сковородинівка**, в якому Григорій Савович прожив останні роки свого життя і був похований.

У м. **Мерефа** народився кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко, а в м. **Чугуєві** – відомий російський художник І. Рєпін.

Досить відомим завдяки радянському кінематографу (фільм „Весілля в Малинівці”) селищем Харківщини є **Малинівка**, розташована поблизу Чугуєва за Сіверським Дінцем.

Експозиції музеїв Харківської області присвячені історії краю, а також життєвому шляху та діяльності відомих особистостей. З-поміж останніх виділяються художньо-меморіальний музей І. Рєпіна (відкритий у рідному домі художника в **Чугуєві** до 125-річчя з дня його народження); літературно-меморіальний музей Г.Сковороди (с. **Сковородинівка**), де збереглися пам'ятні місця, пов'язані з мислителем. Особливої уваги заслуговує історико-художній музей с. **Пархомівка**, розташований у кількох залах колишнього маєтку графів Подгорічани. В експозиції музею є подарунки приватних осіб і музейних фондів СРСР. Найбільш цінними з них є малюнок П. Пікассо, натюрморт П. Сезанна, акварелі А.Іванова тощо.

Давню історію і важливе значення транспортного вузла має мальовниче місто **Ізюм**, в якому збереглися три чудові храми та збудовано меморіал в пам'ять жертв Великої Вітчизняної війни. Своїми археологічними, архітектурними

пам'ятками та музеєм відоме місто **Красноград**.

Численністю і різноманітністю відзначаються палацові ансамблі й паркові садиби Харківщини. Одним із найефектніших палацових комплексів Східної України є палац (XIX ст.) с. **Шарівка** – двоповерхова будівля псевдоготичного стилю з елементами ренесансу. Стилізовані під оборонні триповерхові вежі надають палацу вигляду середньовічного замку. Збереглися також альтанка, будівлі господарського двору, будинок лісника, парадні ворота зі сторожовим будиночком, сходи, які ведуть до моста між ставками. На початку і в середині XX ст. палац було реконструйовано.

Ще більш давнім палацовим комплексом регіону є палац у с. **Старий Мерчик** (XIX ст.), архітектором якого міг бути В. Растреллі, В. Баженов чи П. Ярославський. Але на сьогодні цей цікавий архітектурний об'єкт перебуває в запустінні, більшість споруд палацового ансамблю зруйновано.

Серед інших палацових ансамблів Харківщини слід виділити: великий садибний будинок у стилі флорентійських палаців XVIII – XIX ст. у с. **Пархомівка**; поміщицьку садибу XIX ст. у м. **Люботин**; садибу початку XX ст. у с. **Малижине**; Наталіївський маєток початку XX ст. у с. **Володимирівка**.

Полтавська область. Понад 800 років минуло від того часу, коли в Платіївському літописі було згадано поселення Лтава на р.Ворскла, і 360 – як поселення отримало статус міста, відомого як **Полтава**. Нічим не відрізняючись з-поміж інших поселень Лівобережної України, місто прогрімало на всю Європу завдяки трагічній і славній події, що розгорталася на його теренах під час війни Росії зі Швецією – Полтавській битві. Про ці події нагадує безліч монументів і споруд, розташованих в Полтаві та на її околицях, у тому числі, й найстаріша - церква Самсона, з яким часто порівнювали Петра I після його перемоги над шведами, побудована на могилі російських солдатів. Найкрасивішими пам'ятками Полтави є: Спаська церква поч. XVIII ст., Хрестовоздвиженський монастир, Кругла площа з її оригінальною архітектурною забудовою, будинок губернського земства (нині – краєзнавчий музей). Окрім нього у місті діє ряд музеїв: художній, літературно-меморіальні І.Котляревського, П.Мирного, В.Короленка.

Територія сучасної Полтавської області почала заселятися ще в скіфські часи, про що свідчить одне з

найбільших у Європі Більське городище VII – III ст. до н.е. (с. **Більськ**). Донині тут збереглися земляні вали й рови. Археологами на місці розкопок виявлені залишки наземних і підземних жител, кілька зольників з уламками ліпної кераміки, знарядь праці, кісток домашніх тварин. Знайдено некрополь Більського городища, представлений близько 1000 курганів зі зброєю, кінською зброєю, посудом, прикрасами із золота і бронзи, культовими речами тощо. Деякі науковці вважають Більськ древнім містом Гелоном (згадується Геродотом в „Історії греко-перських війн”). Залишки давньоруського городища IX – X ст. виявлено на території м. **Гадяч**.

Із Полтавщиною пов'язані життєві шляхи і творча діяльність знаних в Україні й в усьому світі людей. Одним із них є М.В. Гоголь, який народився в с. **Великі Сорочинці**, де нині знаходиться літературно-меморіальний музей М. Гоголя. Родовий маєток письменника знаходиться в с. **Гоголеве** (раніше - Василівка). Тут Гоголь зупинявся в останні роки свого життя. У роки Великої Вітчизняної війни садибу було спалено, а пізніше – за численними історичними документами відроджено й реконструйовано. Нині в ній знаходиться заповідник-музей М. Гоголя.

Полтавщина є батьківщиною українського філософа і поета Г. Сковороди, який народився в с. **Чорнухи**. Зараз тут працює історико-краєзнавчий музей, експозиція якого нараховує близько 2000 експонатів. Меморіальна садиба Г. Сковороди є реконструйованою за історичними документами типовою садибою українського малоземельного козака XVIII ст.

У 40-их роках XIX ст. у братів В. і П. Закревських (с. **Березова Рудка**) досить часто перебував у гостях Т.Г. Шевченко. Тут ним було розпочато роботу над поемою „Кавказ”, виконано портрети Закревських.

З містом **Гадяч** пов'язані життя і творчість П. Мирного, Лесі Українки, Олени Пчілки, М. Драгоманова, про що розповідає експозиція Гадяцького краєзнавчого музею.

В м. **Миргород** жив і помер грузинський поет Д. Гурамшвілі. У місті нині працює літературно-меморіальний музей, що містить матеріали про життя і творчість поета. З Миргородом пов'язана творча діяльність відомого українського поета П. Тичини: тут в 1933 р. ним була написана відома “Пісня про трактористку”. Творчості і життєвому шляху поета

присвячена експозиція краєзнавчого музею міста.

З колишнім центром чумацького промислу – селищем **Котельва** – пов'язані життєві шляхи М.Залізняка, який тут втік з-під варти по дорозі до Сибіру, керівника партизанського руху С. Ковпака, який тут народився, російського письменника М.Гнедича, перекладача гомерівської “Іліади”.

Одним із найбільш відомих діячів краю, знаних і затребуваних на теренах усього колишнього Радянського Союзу був М. Касьян (м. **Кобеляки**). Результати застосування його методики в лікуванні хребта й суглобів є загальноновизнаними і приваблювали величезну кількість пацієнтів з України та інших країн світу.

Історію, культуру, традиції краю розкривають експонати численних музеїв Полтавщини. Крім названих вище, на увагу заслуговують Державний історико-краєзнавчий музей в с. **Диканька** (його картинна галерея нараховує близько 500 полотен); Державний краєзнавчий музей в м. **Кременчук** (близько 30 тис. експонатів); музей декабристів (с. **Хомутець**), розміщений у родовій садибі Муравйових-Апостолів; Державний музей-заповідник українського гончарства (с. **Опішня**) – найбільший центр гончарства в Україні.

Широко знаною Полтавщина є завдяки Сорочинському ярмарку – театральнo-торгівельному дійству, що відбувається в останні вихідні серпня у **Великих Сорочинцях** із 1966 р. і збирає щороку десятки тисяч чоловік.

Завдяки значенню в історичному минулому країни, архітектурним пам'яткам та зйомкам фільму “Королева бензоколонки” відоме місто **Пирятин**.

Палацове мистецтво на Полтавщині представлено ансамблями, створеними в XVIII – XIX ст. Так, у с. **Березова Рудка** зберігся двоповерховий палац, два одноповерхових флігелі, що належали родині Закревських. На території садиби побудована сімейна усипальниця Закревських із цікавою каплицею у вигляді невеликої єгипетської піраміди.

Найвеличніший на Полтавщині палац (понад 100 приміщень) було збудовано наприкінці XVIII ст. в с. **Диканька** – володінні Кочубеїв. Маєток у 1817 р. відвідав російський імператор Олександр І. На честь його було збудовано тріумфальні ворота. До наших днів від величного палацового комплексу лишилися лише церква, ворота і чотири трьохсотрічні

дуби – все було зруйновано й розграбовано в роки громадянської війни.

Дерев'яний палац XVIII ст., а згодом кам'яні флігелі (XIX ст.) були зведені в володіннях Муравйових-Апостолів (с. **Хомутець**). У маєтку відбувалися зібрання декабристів за участю П. Пестеля, М. Бестужева-Рюміна, М. Лорера та ін. Зараз палац перебуває в занедбаному стані й поступово піддається руйнуванню.

Сумська область. Більше ніж 350 років тому над р.Псел була зведена фортеця, призначена захищати південні рубежі Російської імперії. Її рів та вали частково збереглися, позначаючи місце, звідки веде свою історію **м.Суми**. Архітектурні пам'ятки, що збереглися, значно молодші, ніж місто. Найстарішою пам'яткою міста є Воскресенська церква поч. XVIII ст., побудована в силі українського бароко. У місті є ще декілька чудових церков та соборів, серед яких Спасо-Преображенський собор II пол. XVIII ст., розписаний В.Маковським, Іллінська та велична Троїцька церкви. В місті збереглись житлові, адміністративні будинки та особняки кінця XVIII – XIX ст. В Сумах свого часу жили і працювали Г.Сковорода, А.Чехов, О.Купрін.

Надзвичайно багатим і різноманітним на Сумщині є храмове будівництво, представлене православними церквами і соборами XVII – XIX ст. Культова архітектура всіх трьох століть представлена в містах **Глухів** (XVII ст. – Миколаївська церква; XVIII ст. – Спасо-Преображенська церква; XIX ст. – Трьох-Анастасіївська церква) і **Путивль** (XVII ст. – собор Різдва Богородиці, Спасо-Преображенський собор; XVIII ст. Хрестовоздвиженська церква-дзвіниця, церква Миколи Козацького; XVI – XIX ст. – ряд будівель Мовчанського монастиря). Церкви XVIII – XIX ст. збереглися в містах **Лебедин** (XVIII ст. – дерев'яна Воскресенська церква; XIX ст. – Вознесенська, Миколаївська та Покровська церкви) та **Охтирка** (XVIII ст. – Покровський собор, у розробці проекту якого брав В. Растреллі, Введенська церква; XIX ст. – Христорождєственська церква, що вважається найкращим зразком архітектури області та Михайлівська церква, яка нагадує військову церкву, виконану в романському й візантійському архітектурному стилях), а також у с. **Великий Бобрик**, що славиться і своїм чудовим парком.

Не менш цікавою на Сумщині є цивільна архітектура. Її перлиною по праву вважається збудований у XIX ст. палац в с.

Кияниця. Хоч нині він перебуває в занедбаному стані, проте вражає величчю й красою зовнішнього декору. З XIX ст. в м. **Лебедин** збереглися торговельні ряди (низка одноповерхових крамниць); в с. **Низи** – одноповерховий садибний будинок, у якому впродовж близько дев'яти років кожного літа оселявся П. Чайковський (тут написана опера „Черевички”, друга і третя симфонії та ін.); в м. **Тростянець** – палац, садибний будинок (у ньому в 1864 р. жив П. Чайковський), штучний грот, інші паркові споруди й Круглий двір або манеж-цирк (чи не єдина споруда подібного типу в Україні); у с. **Волокитине** – монументальні Золоті ворота (садиба, яку вони свого часу прикрашали, не збереглася).

Ще раніше, у XVIII ст., в **Глухові** було зведено Триумфальні ворота – величезний арковий тунель із бічними прибудовами, виконаний у класичному стилі з елементами бароко; а у с. **Хотінь** – розкішний палац, що до Першої світової війни по праву належав до числа найкращих садиб Південної Росії, але в 1918 р. був спалений (сьогодні від нього лишилися лише два бічні флігелі).

Із Сумщиною пов'язані долі деяких відомих особистостей. Так, у с. **Богданка** раннє дитинство провів відомий педагог К. Ушинський (нині в селі відкрито музей його імені); у с. **Гамаліївка** похований гетьман І. Скоропадський з дружиною в трапезній церкві, збудованій ним; в с. **Низи** і в м. **Тростянець** гостював П. Чайковський; в м. **Глухів** у школі підготовки співаків і музикантів для придворного хору й оркестру вчилися відомі композитори М. Березовський і Д. Бортнянський.

Історії і традиціям краю, життєвому шляху й творчості відомих людей, чия доля була пов'язана з Сумщиною, присвячені експозиції музеїв області. Крім названих вище, слід згадати краєзнавчий музей м. **Ромни**. Біля його стін зберігається величезний гранітний валун, принесений льодовиком зі Скандинавії в Україну 150 – 200 тис. років тому.

Описуючи Сумщину, не можна не згадати волокитинську порцеляну, фабрика з виробництва якої в XIX ст. конкурувала з найкращими виробниками світу (високий рівень майстерності підтверджує виготовлення в 1857 р. величезного іконостасу зі складними елементами, фрагменти якого нині зберігаються в Софійському заповіднику Києва).

2.1. До складу **Придніпровського рекреаційно-туристичного району** входять Кіровоградська та Дніпропетровська області. Площа району – 56,5 тис. км² або 9,4 % загальної території України. В районі проживає 4514 тис. населення. Показник урбанізації – 78,1%. Характерними особливостями району є його значне господарське освоєння і наявність у зв'язку з цим значних внутрішніх потреб населення у відпочинку, близькість до Столичного туристичного району та досить гарне транспортне сполучення з ним, наявність значних соціально-історичних рекреаційних ресурсів.

2.2. Рельєф Придніпровського туристичного району відрізняється різноманітністю. Правобережна його частина лежить в межах Придніпровської височини, поверхня якої представлена підвищеною пологохвилястою рівниною, сильно розчленованою долинами річок, ярами та балками. Вона поступово знижується в напрямку Дніпра і на південному сході правобережної частини Дніпропетровської області обривається до його долини крутим уступом. Подекуди по річкових долинах на поверхню виходять кристалічні породи Українського щита, утворюючи пороги та перекати. Південна правобережна частина Дніпропетровської області лежить в межах Причорноморської низовини. Більша частина лівобережної частини району представлена плоскими, злегка пагорбовими, подекуди заболоченими рівнинами Придніпровської низовини. В крайню південно-східну частину Дніпропетровської області заходять відроги Приазовської височини.

По території Кіровоградської області проходить смуга високого тиску (вісь Воейкова). Відтак, кліматичні умови району формуються під впливом атлантичних (переважають на північ від осі) та континентальних (на південь від осі) повітряних мас. Клімат помірно-континентальний з теплим, а на півдні жарким сухим літом і м'якою з частими відлигами зимою. Середня температура січня -4,5...-6,5°C, липня - +20...+22,5°C. Сума опадів коливається від 400 до 520 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку у вигляді сильних короточасних злив. Стійкий сніговий покрив встановлюється з середини грудня а сходить наприкінці лютого – початку березня. Висота снігового покриву – 10-20 см. Тривалість безморозного періоду від 160 на півночі Кіровоградської до 220 днів на півдні Дніпропетровської області. Кліматичні умови району оцінюються як помірно комфортні на

півночі та комфортні на півдні для відпочинку та оздоровлення.

Основною водною артерією та гідрологічним рекреаційним ресурсом Придніпровського туристичного району є Дніпро та каскад водосховищ на ньому (Кременчуцьке, Дніпродзержинське та Каховське), береги яких несуть досить значне рекреаційне навантаження. Придніпровський туристичний район багатий на родовища мінеральних вод, які можна використовувати для організації курортно-оздоровчого відпочинку. Є родовища радонових вод.

Придніпровський рекреаційний район розташований в Лісостеповій та Степовій природних зонах. Природна рослинність зазнала значного впливу з боку господарської діяльності людини. Переважаючим типом є сільськогосподарські ландшафти. На перезволожених ділянках в долинах річок ростуть заплавні ліси, представлені вільхою, вербою, осикою та тополею. В лісостеповій смузі досить поширеними є ліси на вододілах з дубу, в'язу, липи, клену. В степовій зоні – байрачні ліси. Великими лісовими масивами лісостепової частини даного району, що мають рекреаційне та науково-пізнавальне значення, Чорний, Нерубайський та Голочанський ліси в Кіровоградській області. Природна степова рослинність збереглась у балках та на схилах річкових долин і представлена типчаком, ковилою, тимофіївкою, тонконогом та ін. травами. У заплавах річок поширена лугова та болотяна рослинність.

Багатим є тваринний світ району, представлений типовою лісовою та степовою фауною. Тут водяться заєць, козуля, свиня дика, вовк, куниця лісова, перев'язка, білка, лисиця, тхір. Свого часу були завезені плямисті олені, лосі, акліматизовані видра, борсук, нутрія, норка, ондатра, снотовидний собака, фазан.

Безперечну цінність для організації рекреаційної діяльності являють собою об'єкти природно-заповідного фонду, а особливо парк Шевченка в Дніпропетровську, ландшафтний заказник "Північна Червона Балка", Криворізький ботанічний сад Дніпропетровської області; дендропарк у Веселих Боковеньках, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва в Онуфріївці та Миколаївці ("Хутір Надія"), заповідне урочище біля с. Салькове Кіровоградської області.

2.3. Територія Придніпровського рекреаційного району освоювалась нерівномірно: сліди найдавніших поселень, що відносяться до раннього палеоліту (100 тис. р. тому), знайдено в Дніпропетровській області. Північні території почали

освоюватися пізніше – у середньому та пізньому палеоліті (30-13 тис. р. тому). За часів княжої доби Дніпром проходив важливий торгівельний шлях “із варяг у греки”. Слов'янське населення селилось у прибережних зонах Дніпра, будуючи укріплення і фортеці. Проте основна частина території залишалась незаселеною через небезпеку нападів кочових народів. З середини 13 ст. Придніпров'я потрапляє в залежність Золотої Орди, а після її ослаблення і розпаду стає полігоном постійного протистояння кримських татар, поляків, росіян та місцевого населення – козаків. Будучи віддаленою від центрів основних держав-суперниць, дана територія стала т.з. Диким Полем, над яким жодна з них не могла довгий час установити повного контролю. З кінця 15 ст. територію за дніпровськими порогами починає освоювати населення з інших районів України, зокрема, Київщини та Черкащини. Спочатку це були літні промисли полюванням та рибальством, а то й грабунками в степу, а потім постійні поселення. Життя в степу було повним небезпек, а тому вимагало певної військової організації. Так було покладено початок новому територіальному утворенню – Запорозжю. Козаки були відносно самостійними, виконували буферну функцію між сильними державами-сусідками і часом ставали на службу до польських королів, російських царів та мали відносини молдаванами та татарами.

Після першої російсько-турецької війни Росія починає активно закріплюватись на нових територіях. До заселення краю залучається сербське населення, яке на півночі сучасної Кіровоградської області створює своєрідну буферну зону т.з. Нової Сербії, що 30-кілометровою смугою тягнулася від Дніпра до Синюхи. Наступним кроком у освоєнні цих земель було створення Новослобідського козачого полку з центром у Єлисаветграді. Після другої російсько-турецької війни поселення сучасної Кіровоградщини втрачають прикордонне значення і починають розвиватися як торгово-промислові центри. Тоді ж починається інтенсивне освоєння земель сучасної Дніпропетровщини, яке прискорилось значним чином після відкриття в регіоні значних запасів залізної руди та вугілля в Донбасі, що продовжувалось і в радянські часи.

У зв'язку з порівняно недавнім освоєнням території Придніпровського туристичного району, військовим, а згодом промисловим значенням більшості поселень, його архітектурно-

історичні ресурси не відрізняються великим різноманіттям і представлені адміністративними і жилими будинками 19-20 ст., культовими спорудами 18-20 ст., численними пам'ятними знаками, що відзначають місця пам'ятних подій козацької доби та пізніших часів.

2.4. Кіровоградська область. Обласний центр розпочав свою історію із земляної фортеці, названої на честь святої покровительки правлячої імператриці Єлисавети. Невдовзі біля її стін виникло місто, назване Єлисаветградом. Дотепер від того часу збереглися фрагменти валів та чавунні гармати. Будучи довгий час центром воєнних поселень на півдні України, місто зберегло ознаку того часу: комплекс військово-адміністративних будівель XIX ст. Позаминуле століття залишило в архітектурній спадщині міста багато адміністративних та житлових будинків, серед яких будинок, де виступав перший професійний театральний колектив. Культові споруди міста представлені грецькою церквою, Спасо-Преображенським собором, Свято-Покровською церквою та синагогою. В XX ст. місту неодноразово змінювали назву і зараз воно відоме як **Кіровоград**.

У культурному плані Кіровоградщина цікава, передусім, як батьківщина українського театру, відомих драматургів і акторів. Театрознавці пов'язують зародження українського театру з 1854 роком, коли в м. **Бобринці** мандрівна театральна трупа Л. Млотковського поставила декілька спектаклів, після чого місцеві поміщики Дубровинські вирішили організувати сімейний театр, залучивши до цього свого племінника М. Кропивницького. Донині в місті збереглися повітове училище, де навчалися М. Кропивницький та І. Карпенко-Карий, будинки, в яких вони розпочинали театральну діяльність.

Багато місць в області пов'язано з ім'ям відомого українського драматурга і актора І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого). Народився він у 1845 р. в с. **Арсенівка**, навчався в повітовому училищі в **Бобринці**, служив секретарем поліції і грав у театрі в **Єлисаветграді**, оселився в **Миколаївці** в батьківському будинку (зберігся дотепер), де написав 11 творів (в т.ч. найвідоміші – „Сто тисяч”, „Хазяїн”). Сюди приїздили М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Старицький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Садовська-Барілотті.

Кіровоградщина – батьківщина відомого радянського

педагога Василя Сухомлинського (народився в с. Омельник, в с. **Павлиш** 24 роки пропрацював директором середньої школи); полководця громадянської війни В. Боженка (народився і прожив близько 20 років у с. **Бережинка**). Останнім притулком стала для героя Вітчизняної війни 1812 р. генерала М. Раєвського, його дружини, доньки та онука усипальня в с. **Розумівка**.

Музеї Кіровоградської області (музейно-природний заповідник „Батьківщина Карпенка-Карого” в с. Арсенівка; заповідник-музей „Хутір Надія” та літературно-меморіальний музей у с. Миколаївка; меморіально-педагогічний музей у с. Павлиш тощо) розповідають про життєвий шлях і творчі здобутки згаданих вище відомих людей краю.

Кіровоградщина цікава ще й тим, що за розрахунками деяких учених-картографів (зокрема В. Шевченка), на її території, в районі села Добровеличківка, знаходиться географічний центр України, про що сповіщає встановлений у 2001 р. пам'ятний знак.

Дніпропетровська область. Про ще одну російську імператрицю нагадувала колишня назва сучасного **Дніпропетровська** – Катеринослав. Сама імператриця, подорожуючи по новоприєднаних землях, заклала перший камінь Преображенського собору міста. Сучасниками XVIII ст. стали Потьомкінський палац, будинок канцелярії та суконна фабрика. У I половині XIX ст. були побудовані Свято-Преображенський собор, земська лікарня та будинок губернатора. Початок індустріального освоєння краю у II половині XIX ст. зумовив появу інших будівель: вищого гірського та комерційного училищ, міської управи, театру. Місто швидко росло. У XX ст. з'явився ряд інших будівель адміністративного, культового, житлового, культурного та туристичного призначення.

Дніпропетровщина – край давнього заселення, про що свідчать розкопки численних стоянок і поселень різних періодів. У м. **Орджонікідзе** в результаті розкопок кургану скіфського періоду „Товста могила” були виявлені всевітньо відома знахідка українського археолога Б. Могилевського – золота пектораль, різні прикраси, зброя, кінська упряж, що зараз знаходяться в музеї Історичних коштовностей України (Києво-Печерська лавра). Археологічними пам'ятками відомі села **Старі Кодаци, Микільське-на-Дніпрі, Волоське, Капулівка.**

Храмове будівництво в області представлено православними церквами XVIII – XIX ст. Троїцький собор м. **Новомосковськ** (XVIII ст.) по праву вважається шедевром вітчизняного дерев'яного зодчества (зведений без жодного цвяха). З храмових споруд XVIII ст. у місті також збереглися Миколаївська церква і келії Свято-Миколаївського Самарського пустинницького чоловічого монастиря, заснованого в XVII ст. У XVIII ст. у с. **Китайгород** зведено Свято-Успенську, Миколаївську церкви й дзвіницю церкви Святої Варвари, а в с. **Петриківка** – церкву Різдва (в 1990 р. на її місці збудовано нову Різдвешенську церкву). XIX ст. в культовому зодчестві краю представлено Свято-Миколаївським собором (м. **Дніпродзержинськ**), а також церквою Різдва і Спасо-Преображенським собором (м. **Нікополь**).

Історію і традиції краю представлено в експозиціях численних музеїв Дніпропетровщини, серед яких на особливу увагу заслуговують історико-краєзнавчий музей м. **Кривий Ріг** і музей прикладного мистецтва с. **Петриківка**. Петриківський розпис, побудований переважно на рослинно-тваринних мотивах, відомий не лише на теренах колишнього Радянського Союзу, а й далекого зарубіжжя. Петриківка є одним із центрів української вишивки, тут відкрито фабрику художніх виробів „Дружба”, сувеніри якої користуються неабияким попитом в усьому світі.

Дніпропетровщина стала батьківщиною та місцем початку кар'єри багатьох відомих політичних діячів сучасності (Л. Брежнєва, В. Щербицького, Л. Кучми, Ю Тимошенко та ін.), а також останнім притулком кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка (с. **Капулівка**). Село Капулівку в 1880 р. відвідали два відомі російські художники – І. Рєпін і В. Серов

3.1. До складу Донецького рекреаційно-туристичного району входять Донецька та Луганська області. Площа району – 53,2 тис. км² або 8,8 % загальної території України. В районі проживає 6961 тис. населення, більша частина якого (89,1%) мешкає у містах. Географічне положення району, високий ступінь індустріального освоєння, густа поселенська мережа, представлена, в основному містами, високий рівень рекреаційних потреб та інші чинники дають змогу розглядати даний рекреаційний район як єдине ціле.

3.2. Поверхня району являє собою хвилясту рівнину, густо порізану річковими долинами, ярами та балками і складається з окремих кряжів, пасм, останців-куполів, кам'яних могил. Деякі з них мають висоту понад 300 м. Зустрічаються карстові форми рельєфу. Помітну роль у формуванні поверхні регіону відіграють специфічні форми рельєфу, створені людською діяльністю – терикони.

Клімат району відрізняється більшою континентальністю, що проявляється у зменшенні зимових та підвищенні літніх температур. Зима порівняно холодна, малосніжна з середньою температурою січня – 6,4... -7,8 °С. Літо спекотне й посушливе з середньою температурою липня + 21,5...+22°С. Річна сума опадів у порівнянні з навколишніми степами збільшується завдяки припіднятості території і сягає 450-750 мм на рік. Більшість з них випадає влітку у вигляді злив.

Гідрографічна мережа Донецького туристичного району густа, але представлена невеликими ріками. Найбільшою з них є Сіверський Донець з притоками: Казенний Торець, Бахмут, Лугань, Красна, Айдар, Деркул, – завдяки яким формуються чудові краєвиди. Є ріки, що безпосередньо впадають в Азовське море: Кальміус, Міус. Важливе значення для розвитку рекреаційної справи мають джерела столових та бальнеологічних мінеральних вод. Донецька область має вихід до Азовського моря.

Донецький рекреаційний район розташований в степовій природній зоні, ландшафти якої є значно зміненими господарською діяльністю людини. Природна рослинність збереглась на невеликих ділянках схилів ярів, балок, долин та окремих останців і представлена типчаково-ковиловою рослинністю, степовим Овном, пирієм, чабрецем, деревієм. Ліси, що ростуть по байракам, складаються з дуба, ясена, клена та чагарників. На вододілах поширені діброви, а в долинах – заплавні ліси.

Об'єктами природно-заповідного фонду, що можуть бути цікавими для туристів, є національний природний парк "Святі гори".

3.3. Територія Донецького краю почала заселятись 300-140 тис. років тому, про що свідчать археологічні розкопки. В різні часи степами кочували племена та народи, що жили із скотарства та грабунків. Наприкінці 9 ст. тут випасали свою

худобу печеніги, на початку 11 ст. – торки, в середині 11 ст. – половці, про що свідчать численні кам'яні статуї-ідоли, які збереглися до нашого часу. Про наявність тут слов'янського населення свідчить назва річки Сіверський Донець. Після монголо-татарської навали в 13 ст. дана територія довгий час залишалась майже безлюдною. У середині 15 ст. значна частина сучасної Донецької області була приєднана до Кримського ханства. З II пол. 16 ст. слов'янське населення починає витісняти татар з Дикого Поля. Виникають сторожові пункти, воснізовані козацькі поселення, що формуються із козаків та селян-втікачів. Активне заселення донецьких степів починається під час Визвольної війни 1648-1654 рр., від якої втікали селяни з Правобережної України, а також після російсько-турецької війни 1768-1774рр. Під час колонізації Донеччини утворилась особлива воєнізована адміністративно-територіальна одиниця – Слов'яно-Сербія, яку населяли вихідці з Балкан, що втікали від турецького панування. Сюди ж було переселене християнське населення Криму (греки, грузини, валахи, вірмени), запрошені німецькі колоністи. З кінця 18 у Луганській, початку 19 ст. у Донецькій областях починає розвиватися промислове виробництво (металургійна, вугільна та машинобудівна галузі), яке у середині 19 ст. інтенсифікується завдяки участі іноземного капіталу. В роки радянської влади та незалежності України Донеччина продовжує бути одним з головних промислових регіонів країни. Інтенсивне промислове освоєння і пов'язане з цим забруднення довкілля є одним із стримуючих чинників для розвитку рекреаційної діяльності.

Зважаючи на порівняно недавнє освоєння і заселення краю, в районі збереглось небагато православних культових споруд, адміністративних і садибних будівель 19-20 ст., численні комплекси споруд кінних заводів, меморіальні пам'ятки, присвячені історичним подіям 20 ст.

3.4. Донецьк є одним із найбільших міст України. Основна забудова нинішнього Донецька велася після війни. Найпримітнішою архітектурною будівлею довоєнного періоду є будинок Театру опери і балету, виконаний у стилі російського класицизму. У місті є багато пам'ятників: "Слава шахтарській праці", "Цар-Гармата" (точна копія "Цар-Гармати" з Кремля), а також персональних, зокрема Т.Г. Шевченку, державному й партійному діячеві Артему (Ф. Сергєєву), спортсмену С. Бубці,

співакам А. Солов'яненку (починав оперну кар'єру в Донецьку) та Й. Кобзону (народився в Донецьку). Більшість храмів міста побудовано недавно, решта – докорінно перебудовані культові споруди XIX-XX ст. Найбільш відомими є Свято-Преображенський кафедральний собор та церква Святого Олександра Невського. Завдяки підготовці до європейського чемпіонату з футболу в місті з'явилося декілька нових споруд, серед яких – сучасний стадіон “Донбас-Арена”.

Взагалі, край досить багатий на культові споруди, переважно православні церкви. Найбільша кількість церков зосереджена в м. **Святогірську**. Тут у 1624 р. був побудований монастир, через півстоліття розграбований, а потім знову відновлений у XIX ст. Архітектурний ансамбль Святогірського Успенського монастиря складають Покровська церква із дзвіницею, Успенський собор, Миколаївська церква, монастирські стіни з вежами і павільйонами, келії і готель. Є також печерні церкви – Олексіївська, Антонія і Феодосія. В 1980 р. комплекс колишніх монастирських споруд був оголошений історико-архітектурним заповідником, а в роки незалежності України повернутий церкві. У 2004 р. на берегах Сіверського Дінця засновується третя (після Києво-Печерської і Почаївської) – Святогірська лавра православної церкви. Лавра є об'єктом паломництва православних прочан не тільки з України.

Будучи свого часу власником земель на території сучасного Святогірська, Г.Потьомкін побудував тут на одній з крейдяних гір розкішний палац і влаштував на березі мальовничого заплавного озера купальні (зараз це найвідоміше на Донбасі курортне містечко).

Із Донецькою областю пов'язана діяльність багатьох відомих людей різних епох. Зокрема, у м. **Краматорську** жили й працювали кінорежисер і кіноактор Л. Биков, співак Й Кобзон, єдиний в історії України чемпіон світу з шахів Р. Пономарьов; у м. **Слов'янську** на залізничному вокзалі в 1891р. працював ремонтником М. Горький; у м. **Маріуполі** народився видатний російський художник-пейзажист А. Куїнджі (1842-1910 рр.); у м. **Торезі** останню третину свого життя пропрацював знаменитий шахтар СРСР О. Стаханов; у с. **Нескучному** з другої половини 1850-х років і до кінця життя жив і працював М. Корф – відомий російський педагог, творець земської народної школи нового типу на Україні, автор багатьох посібників для вчителів та учнів;

тут же з 1887 по 1916 рр. у літні місяці з родиною в садибі відпочивав і працював В. Немирович-Данченко – видатний діяч і реформатор російського театру, один із засновників Московського Художнього і Музичного театрів.

Подібним набором об'єктів соціально-історичних туристичних ресурсів володіє і **Луганська область**.

Найбільшим осередком, в якому сконцентрована значна частина архітектурної спадщини області, є її адміністративний центр – **м. Луганськ**. Офіційною датою його заснування вважається 1795 р., коли на гроші, що залишилися від озброєння Чорноморського флоту, Катерина II заснувала ливарний завод. Із дореволюційних часів у Луганську збереглося два розташованих по сусідству житлових будинки, зведених на початку XIX ст. В одному з них жив К. Ворошилов, в іншому – містився Луганський Раднарком. Архітектурний вигляд Луганська сформувався в повоєнні роки. Найбільш показовою спорудою першого повоєнного періоду забудови є трьохповерховий Будинок техніки; в 1970-1980-ті рр. архітектурний стиль міської забудови Луганська змінився, з'явилися солідні будинки Російського драматичного театру, Обласного краєзнавчого музею, житлові багатоповерхові будинки.

Інтерес туристів викликає скромний одноповерховий будиночок, у якому в родині лікаря народився видатний російський учений-діалектолог, письменник і лексикограф В.Даль, що прославився створенням фундаментального "Тлумачного словника живої великоруської мови". Нині в цьому будинку знаходиться літературний музей В.Даля.

На Луганщині (в **м. Старобільськ**) минуло дитинство іншого відомого російського письменника – В.Гаршина. У **м. Краснодоні** в роки Великої Вітчизняної війни діяла прославлена в романі О.Фадєєва, опері Ю.Мейтуса, кінофільмі С.Герасимова комсомольська підпільна організація "Молода гвардія".

В містах і селах області споруджено багато меморіалів, присвячених подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Найбільш визначні з них знаходяться в **містах Красний Луч, Краснодон, Старобільськ, Луганськ, селах Іванівка, Новолимарівка, Новопсков**. У **Краснодоні та Новопскові** працюють музеї, переважна частина експозиції яких присвячена подіям війни 1941-1945 рр.

Цікавими об'єктами архітектури області є дерев'яний

японський манеж – архітектурна перлина Деркульського конезаводу (**с. Данилівка**), аналогів якому немає в Україні, а також будівлі позаминулого століття, що збереглися на його території; великий садібний будинок, створений у стилі класицизму в 1772 р. (**м. Олександрівськ**); поміщицька садиба XVIII ст. в **с. Весела Гора**, виконана в тому ж класичному стилі. Розвинений в індустріальному плані регіон приваблює швидше не курортників і екскурсантів, а бізнесменів.

Використана та рекомендована література до тем 7-10:

1. Івченко А.С. Вся Україна: [Путівник.] – К.: ДНВП “Картографія”, 2006. – 656 с.
2. Панкова Е.В. Туристичне краєзнавство [навч. посіб.]. – К.: Альтерпрес, 2003. – 351 с.
3. Україна: [Туристична карта]. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007.
4. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України [навч. посіб.] / О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
5. Украина туристическая: [Путеводитель]. – К.: Укрвнешинтур, 2004. – 64с.
6. Україна: [Путівник] / О.Зінкевич, В.Тула. – К.: Смолоскип, 1995. – 454с.
7. 1001 место Украины, которое нужно увидеть: путеводитель по уникальным достопримечательностям / авт.-сост. О.М.Гук. – К.: Арий. – 624 с.
8. This is Ukraine - путівник по Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facebook.com/thisisukraine>
9. Туризм в Украине. Путеводитель по Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doroga.ua/>

Додаток А

СПИСОК
історичних населених місць України

№		Назва міста або смт	Дата заснування або першої письмової згадки
1	-	м. Київ	V століття
2	-	м. Севастополь	1783 рік
Автономна Республіка Крим			
3	1	м. Сімферополь	1784
4	2	м. Алушка	960
5	3	м. Алушта	VI століття.
6	4	м. Армянськ	XIV-XVIII століття
7	5	м. Балаклава	V століття до нової ери
8	6	м. Бахчисарай	II половина XV століття
9	7	м. Білогірськ	XIV-XVIII століття
10	8	смт Гаспра	XVIII століття
11	9	смт Гурзуф	VI століття
12	10	м. Євпаторія	VI століття до нової ери
13	11	м. Інкерман	VIII-IX століття
14	12	м. Керч	V століття до нової ери
15	13	смт Коктебель	VIII-XIII століття
16	14	смт Кореїз	кінець XVII століття
17	15	смт Лівадія	XVIII століття
18	16	смт Масандра	1730-1750 роки
19	17	смт Новий Світ	XIX століття
20	18	смт Ореанда	VIII-IX століття
21	19	смт Партеніт	VIII-X століття
22	20	м. Саки	XIX століття
23	21	смт Сімеїз	I-III століття
24	22	м. Старий Крим	X-XIII століття
25	23	м. Судак	III-VII століття

26	24	м. Феодосія	VI століття до нової ери
27	25	сmt Форос	XIII століття
28	26	сmt Чорноморське	IV століття до нової ери
29	27	сmt Щебетовка	VIII-X століття
30	28	м. Ялта	1837 рік
Вінницька область			
31	1	м. Вінниця	1363 рік
32	2	м. Бар	1425 рік
33	3	м. Бершадь	1459 рік
34	4	сmt Браїлів	XV століття
35	5	сmt Брацлав	X-XI століття
36	6	сmt Вороновиця	1545 рік
37	7	м. Гайсин	1545 рік
38	8	сmt Дашів	початок XV століття
39	9	м. Жмеринка	кінець XIX століття
40	10	м. Іллінці	середина XVII століття
41	11	сmt Копайгород	1624 рік
42	12	м. Могилів-Подільський	кінець XVI століття
43	13	сmt Муровані Курилівці	1493 рік
44	14	м. Немирів	XIV століття
45	15	сmt Оратів	1545 рік
46	16	м. Погребище	XII століття
47	17	сmt Ситківці	початок XVI століття
48	18	сmt Тиврів	1629 рік
49	19	сmt Томашпіль	1616 рік
50	20	м. Тульчин	1607 рік
51	21	м. Хмільник	1362 рік
52	22	сmt Чечельник	початок XVII століття
53	23	м. Шаргород	XIV століття
54	24	м. Ямпіль	XVI століття

Волинська область			
55	1	м. Луцьк	1085 рік
56	2	м. Берестечко	1445 рік
57	3	м. Володимир-Волинський	988 рік
58	4	смт Голоби	середина XVI століття
59	5	смт Головно	1564 рік
60	6	м. Горохів	1240 рік
61	7	смт Іваничі	1545 рік
62	8	м. Камінь-Каширський	1196 рік
63	9	м. Ковель	1310 рік
64	10	смт Луків	1537 рік
65	11	смт Любешів	1484 рік
66	12	м. Любомль	1287 рік
67	13	смт Олика	1149 рік
68	14	смт Ратне	кін.XII-поч.XIII століття
69	15	м. Рожище	1377 рік
70	16	смт Стара Вижівка	1508 рік
71	17	смт Турійськ	1097 рік
72	18	м. Устилуг	1150 рік
73	19	смт Цумань	1557 рік
74	20	смт Шацьк	1410 рік
Дніпропетровська область			
75	1	м. Дніпропетровськ	1778 рік
76	2	м. Дніпродзержинськ	1750 рік
77	3	м. Кривий Ріг	середина XVII століття
78	4	м. Нікополь	1594 рік
79	5	м. Новомосковськ	1687 рік
80	6	м. Павлоград	1780 рік
Донецька область			
81	1	м. Донецьк	1869 рік
82	2	м. Артемівськ	1571 рік
83	3	м. Горлівка	1779 рік
84	4	м. Краматорськ	1860-ті роки
85	5	м. Макіївка	кінець XVII століття

86	6	м. Маріуполь	1780 рік
87	7	м. Слов'яногірськ	1538-1539 роки
88	8	м. Слов'янськ	1645 рік
Житомирська область			
89	1	м. Житомир	1240 рік
90	2	м. Бердичів	1430 рік
91	3	м. Коростень	945 рік
92	4	м. Коростишів	1399 рік
93	5	смт Любар	XIV століття
94	6	смт Миропіль	XVII століття
95	7	м. Новоград-Волинський	1257 рік
96	8	м. Овруч	946 рік
97	9	смт Олевськ	1488 рік
98	10	м. Радомишль	близько 1150 року
Закарпатська область			
99	1	м. Ужгород	VIII століття
100	2	м. Берегове	XI століття
101	3	смт Буштина	середина XIV століття
102	4	смт Великий Березний	1427 рік
103	5	смт Вилок	XIII століття
104	6	м. Виноградів	IX століття
105	7	смт Воловець	XV століття
106	8	м. Іршава	XIV століття
107	9	смт Королеве	1262 рік
108	10	смт Міжгір'я	XII століття
109	11	м. Мукачеве	X століття
110	12	смт Перечин	XIII століття
111	13	м. Рахів	1447 рік
112	14	м. Свалява	XII століття
113	15	смт Солотвина	XIV століття
114	16	смт Тересва	I половина XIV століття
115	17	м. Тячів	середина XIII століття
116	18	м. Хуст	X-XI століття
117	19	смт Чинадієве	1214 рік
Запорізька область			

118	1	м. Запоріжжя	1770 рік
119	2	м. Бердянськ	1827 рік
120	3	м. Гуляйполе	1785 рік
121	4	м. Мелітополь	XVII століття
122	5	м. Оріхів	1775 рік
123	6	м. Токмак	1784 рік
Івано-Франківська область			
124	1	м. Івано-Франківськ	1662 рік
125	2	смт Більшівці	XV століття
126	3	смт Богородчани	1442 рік
127	4	м. Болехів	1371 рік
128	5	смт Букачівці	1438 рік
129	6	м. Бурштин	1554 рік
130	7	смт Войнилів	1443 рік
131	8	смт Ворохта	XVII століття
132	9	м. Галич (разом із селами Крилос і Шевченкове)	IX століття
133	10	смт Гвіздець	1373 рік
134	11	м. Городенка	кінець XII століття
135	12	смт Ділятин	1578 рік
136	13	м. Долина	друга половина X століття
137	14	смт Заболотів	1579 рік
138	15	м. Калуш	1241 рік
139	16	м. Коломия	до 1240 року
140	17	м. Косів	1565 рік
141	18	смт Кути	XVIII століття
142	19	м. Надвірна	1596 рік
143	20	смт Обертин	1416 рік
144	21	смт Отиня	XIII століття
145	22	м. Рогатин	XII століття
146	23	смт Рожнятів	XII століття
147	24	м. Снятин	1158 рік
148	25	смт Солотвин	XII століття
149	26	м. Тисмениця	1143 рік
150	27	м. Тлумач	XII століття
Київська область			

151	1	м. Біла Церква	1032 рік
152	2	м. Богуслав	1195 рік
153	3	м. Васильків	988 рік
154	4	м. Вишгород	946 рік
155	5	м. Переяслав-Хмельницький	907 рік
156	6	смт Ржищів	XI-XII століття
157	7	м. Фастів	1390 рік
158	8	м. Яготин	1552 рік
Кіровоградська область			
159	1	м. Кіровоград	1754 рік
160	2	м. Бобринець	1767 рік
161	3	смт Нова Прага	1758 рік
162	4	м. Новомиргород	1740 рік
163	5	м. Новоукраїнка	середина XVIII століття
164	6	м. Олександрія	1751 рік
Луганська область			
165	1	м. Луганськ	1795 рік
166	2	м. Алчевськ	1895 рік
167	3	смт Біловодськ	1686 рік
168	4	м. Зимогір'я	1753 рік
169	5	м. Краснодон	1906 рік
170	6	м. Лисичанськ	1710 рік
171	7	смт Новопсков	близько 1643 року
172	8	м. Сватове	1665 рік
173	9	смт Слов'яносербськ	1753 рік
174	10	м. Старобільськ	1598-1600 роки
Львівська область			
175	1	м. Львів	1256 рік
176	2	м. Белз	1031 рік
177	3	м. Бібрка	1211 рік
178	4	м. Борислав	XIV століття
179	5	м. Броди	XII століття
180	6	смт Брюховичі	XV століття
181	7	м. Буськ	1097 рік
182	8	смт Великий Любін	XIII століття
183	9	м. Великі Мости	кінець XV століття

184	10	м. Винники	XIII століття
185	11	м. Глиняни	1379 рік
186	12	смт Гніздичів	1491 рік
187	13	м. Городок	1213 рік
188	14	м. Добромиль	1374 рік
189	15	м. Дрогобич	1233 рік
190	16	смт Дубляни	1440 рік
191	17	м. Жидачів	1164 рік
192	18	м. Жовква	1368 рік
193	19	м. Золочів	1442 рік
194	20	смт Івано-Франкове	1611 рік
195	21	м. Кам'янка-Бузька	1464 рік
196	22	м. Комарне	XII-XIII століття
197	23	смт Краковець	1425 рік
198	24	смт Куликів	XIV століття
199	25	смт Магерів	XIV століття
200	26	смт Меденичі	1395 рік
201	27	м. Миколаїв	1570 рік
202	28	м. Моршин	1482 рік
203	29	м. Мостиська	1392 рік
204	30	смт Немирів	1580 рік
205	31	смт Нижанковичі	1408 рік
206	32	смт Новий Яричів	1370 рік
207	33	смт Олесько	1366 рік
208	34	м. Перемишляни	1437 рік
209	35	смт Підкамінь	1441 рік
210	36	смт Поморяни	1437 рік
211	37	м. Пустомити	1441 рік
212	38	м. Рава-Руська	1455 рік
213	39	смт Роздол	1569 рік
214	40	м. Рудки	1462 рік
215	41	м. Самбір	1238 рік
216	42	м. Сколе	1397 рік
217	43	м. Сокаль	1441 рік
218	44	смт Стара Сіль	1255, 1421 роки
219	45	м. Старий Самбір	XI століття, 1553 рік
220	46	м. Стрий	1396 рік

221	47	м. Судова Вишня	1230 рік
222	48	м. Турка	1431 рік
223	49	м. Угнів	1360 рік
224	50	м. Хирів	1374 рік
225	51	м. Ходорів	1394 рік
226	52	м. Червоноград	1692 рік
227	53	смт Шкло	XV століття
228	54	смт Щирець	XII століття
229	55	м. Яворів	1376 рік
Миколаївська область			
230	1	м. Миколаїв	1788 рік
231	2	м. Вознесенськ	кінець XVIII століття
232	3	м. Очаків	XV століття
233	4	м. Первомайськ	1743 рік
Одеська область			
234	1	м. Одеса	1794 рік
235	2	м. Ананьїв	1750-ті роки
236	3	м. Балта	I половина XVI століття
237	4	м. Білгород-Дністровський	IV століття до нової ери
238	5	м. Болград	1821 рік
239	6	смт Велика Михайлівка	кінець XVIII століття
240	7	м. Вилкове	1708 рік
241	8	м. Ізмаїл	кінець XVI століття
242	9	м. Кілія	VII століття до нової ери
243	10	м. Кодима	1754 рік
244	11	смт Овідіополь	1795 рік
245	12	м. Рені	1548 рік
Полтавська область			
246	1	м. Полтава	IX століття
247	2	смт Велика Багачка	кін. XVI-поч. XVII століття
248	3	м. Гадяч	1634 рік

249	4	смт Диканька	XVII століття
250	5	м. Зіньків	1604 рік
251	6	смт Козельщина	II половина XVII століття
252	7	м. Кременчук	1571 рік
253	8	м. Лохвиця	X-XI століття
254	9	м. Лубни	988 рік
255	10	м. Миргород	XVI століття
256	11	смт Опішня	I половина XVII століття
257	12	м. Пирятин	1155 рік
258	13	м. Хорол	1092 рік
Рівненська область			
259	1	м. Рівне	1283 рік
260	2	смт Березне	1584 рік
261	3	смт Володимирець	1570 рік
262	4	смт Гоща	1152 рік
263	5	м. Дубно	1099 рік
264	6	м. Дубровиця	1005 рік
265	7	смт Клевань	1458 рік
266	8	м. Корець	1150 рік
267	9	смт Мізоч	1322 рік
268	10	смт Млинів	XVI століття
269	11	м. Острог	1100 рік
270	12	м. Радивилів	1564 рік
271	13	смт Степань	1292 рік
Сумська область			
272	1	м. Суми	1655 рік
273	2	м. Білопілля	XI століття
274	3	м. Ворожба	1665 рік
275	4	смт Вороніж	перша половина XVII століття
276	5	м. Глухів	кінець X століття
277	6	м. Конотоп	1638 рік
278	7	м. Кролевець	1601 рік
279	8	м. Лебедин	1654 рік
280	9	смт Низи	1662 рік
281	10	м. Охтирка	1641 рік

282	11	м. Путивль	X століття
283	12	м. Ромни	1096 рік
284	13	м. Середина-Буда	середина XVII століття
285	14	сmt Терни	друга половина XVII століття
286	15	м. Тростянець	середина XVII століття
Тернопільська область			
287	1	м. Тернопіль	1540 рік
288	2	м. Бережани	1375 рік
289	3	м. Борщів	1456 рік
290	4	м. Бучач	1397 рік
291	5	сmt Вишнівець	XV століття
292	6	сmt Гримайлів	1600 рік
293	7	сmt Гусятин	1559 рік
294	8	сmt Залізці	1483 рік
295	9	м. Заліщики	1340 рік
296	10	м. Збараж	1211 рік
297	11	м. Зборів	XV століття
298	12	сmt Золотий Потік	XIV століття
299	13	сmt Козова	1440 рік
300	14	м. Копичинці	XIV століття
301	15	сmt Коропець	1421 рік
302	16	м. Кременець	1226 рік
303	17	сmt Ланівці	1444 рік
304	18	сmt Мельниця-Подільська	1615 рік
305	19	сmt Микулинці	1096 рік
306	20	м. Монастириська	1454 рік
307	21	сmt Підволочиськ	1463 рік
308	22	м. Підгайці	1463 рік
309	23	м. Почаїв	1450 рік
310	24	сmt Скала-Подільська	1569 рік
311	25	м. Скалат	1564 рік
312	26	м. Теремовля	1097 рік
313	27	сmt Товсте	1449 рік
314	28	м. Хоростків	1564 рік

315	29	м. Чортків	1522 рік
316	30	м. Шумськ	1149 рік
Харківська область			
317	1	м. Харків	1654 рік
318	2	м. Балаклія	1663 рік
319	3	м. Богодухів	1571 рік
320	4	м. Валки	1646 рік
321	5	м. Вовчанськ	1674 рік
322	6	м. Зміїв	XII століття
323	7	смт Золочів	1677 рік
324	8	м. Ізюм	1639 рік
325	9	смт Кегичівка	II половина XVIII століття
326	10	м. Красноград	1731 рік
327	11	смт Краснокутськ	1651 рік
328	12	м. Куп'янськ	1685 рік
329	13	м. Люботин	середина XVII століття
330	14	м. Мерефа	середина XVII століття
331	15	м. Чугуїв	1627 рік
332	16	смт Шарівка	початок XVIII століття
Херсонська область			
333	1	м. Херсон	1778 рік
334	2	м. Берислав	XVI століття
335	3	м. Генічеськ	1784 рік
336	4	м. Каховка	1781 рік
337	5	м. Нова Каховка	1950 рік
338	6	м. Скадовськ	1894 рік
339	7	м. Цюрупинськ	1711 рік
Хмельницька область			
340	1	м. Хмельницький	початок XV століття
341	2	смт Антоніни	XVIII століття
342	3	смт Білогір'я	друга половина XIV століття
343	4	м. Волочиськ	1463 рік

344	5	м. Городок	1362 рік
345	6	сmt Гриців	XI-XII століття
346	7	м. Деражня	початок XVI століття
347	8	м. Дунаївці	1403 рік
348	9	м. Ізяслав	кінець XIII-XIV століття
349	10	м. Кам'янець-Подільський	II століття
350	11	м. Красилів	1444 рік
351	12	сmt Летичів	XIII століття
352	13	сmt Меджибіж	1146 рік
353	14	сmt Нова Ушиця	1439 рік
354	15	м. Полонне	1171 рік
355	16	сmt Сатанів	початок XV століття
356	17	м. Славута	XVII століття
357	18	сmt Смотрич	XIV століття
358	19	сmt Стара Синява	XVI століття
359	20	м. Старокостянтинів	XVI століття
360	21	сmt Чорний Острів	1366 рік
361	22	м. Шепетівка	1594 рік
362	23	сmt Ямпіль	X століття
363	24	сmt Ярмолинці	1400 рік
Черкаська область			
364	1	м. Черкаси	1147 рік
365	2	м. Городище	XVI століття
366	3	м. Звенигородка	до XIII століття
367	4	м. Золотоноша	1576 рік
368	5	м. Кам'янка	початок XVII століття
369	6	м. Канів	1078 рік
370	7	м. Корсунь-Шевченківський	1032 рік
371	8	сmt Лисянка	1593 рік
372	9	м. Сміла	початок XVI століття
373	10	сmt Стеблів	1036 рік

374	11	м. Тальне	1609 рік
375	12	м. Умань	1616 рік
376	13	м. Чигирин	1589 рік
Чернівецька область			
377	1	м. Чернівці	XII століття
378	2	м. Вижниця	XV століття
379	3	м. Герца	1437 рік
380	4	смт Глибока	1438 рік
381	5	смт Кельменці	1559 рік
382	6	м. Кіцмань	1413 рік
383	7	смт Лужани	1453 рік
384	8	м. Новоселиця	1456 рік
385	9	смт Путила	1501 рік
386	10	м. Сторожинець	1448 рік
387	11	м. Хотин	XIII століття
Чернігівська область			
388	1	м. Чернігів	VII століття
389	2	смт Батурин	1625 рік
390	3	м. Борзна	1239 рік
391	4	м. Ічня	XIV століття
392	5	смт Козелець	початок XVII століття
393	6	смт Короп	XIII століття
394	7	смт Любеч	882 рік
395	8	м. Ніжин	1147 рік
396	9	м. Новгород-Сіверський	989 рік
397	10	м. Остер	1098 рік
398	11	м. Прилуки	1092 рік
399	12	смт Седнів	1068 рік
400	13	смт Сосниця	1234 рік
401	14	смт Срібне	1174 рік

29. Примітка. Складено за Постановою Кабінету Міністрів України “ Про затвердження Списку історичних населених місць України” N 878 від 26 липня 2001 р.

Додаток Б

**Порівняння наповнення Реєстрів нерухомих пам'яток
України за 2001 та 2009 рр.**

	археологічні пам'ятки		пам'ятки історії		пам'ятки монументального мистецтва		всього по трьом групам	
	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2009
Україна	414	424	141	259	43	48	598	742
АРК (разом із Севастополем)	30	33	19	17	4	5		55
Вінницька	14	18	5	7	3	2		27
Волинська	16	15	7	7	1	1		23
Дніпропетровська	13	12	10	10	-	-		22
Донецька	11	9	2	3	1	1		13
Житомирська	12	12	4	3	1	1		16
Закарпатська	11	13	-	-	2	2		15
Запорізька	8	9	3	3	-	-		12
Ів.-Франківська	10	12	2	4	1	1		17
Київська	18	23	3	5	-	1		29
Кіровоградська	15	4	-	1	-	-		5
Луганська	12	3	5	7	-	-		10
Львівська	14	14	7	12	1	3		29
Миколаївська	25	27	3	2	-	-		29
Одеська	14	16	2	2	4	5		23
Полтавська	10	12	8	14	3	5		31
Рівненська	20	16	-	1	-	-		17
Сумська	17	20	3	5	-	4		29
Тернопільська	6	3	1	2	-	-		5
Харківська	14	15	10	10	4	4		29
Херсонська	30	29	3	2	3	2		33
Хмельницька	12	11	4	4	1	1		16
Черкаська	16	29	4	7	1	1		37
Чернівецька	18	14	2	4	-	-		18
Чернігівська	28	31	8	10	2	1		42
м.Київ	20	24	26	117	11	8		151

Примітка. Складено за Постановами КМУ від 27 грудня 2001 р. N 1761 та від 3 вересня 2009 р. N 928 "Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України"

Додаток В

Сакральні споруди-пам'ятки архітектури за регіонами України

	Всього сакральних споруд	У т.ч. пам'яток архітектури	3 них належать										
			Україн-ський православний і церкві МП	Україн-ський православної церкві КП	Іншим православним церквам	Греко-католиць-кй церкві	Римо-католиць-кй церкві	Українській автоке-фальній церкві	Проте-стант-ським церквам	Іудеям	Мусуль-манам	Караї-мам	Вірмен-ський апостоль-ський церкві
Україна	23159	3947	1762	445	17	1250	225	191	27	11	10	3	6
АРК	628	59	36		2		2		1	1	10	2	5
Вінницька	1481	223	174	3	1		44	1					
Волинська	1154	284	206	52		2	20		3	1			
Дніпропетровська	678	12	12										
Донецька	1607	17	17										
Житомирська	1317	16	10	1			5						
Закарпатська	1310	84	58			5	11		10				
Запорізька	364	1	1										
Ів.-Франківська	841	541	4	92		356	15	67	5	2			
Київська	1266	69	57	9			2	1					
Кіровоградська	388	47	41	4	1					1			
Луганська	496	61	60		1								
Львівська	1793	744	8	48		607	26	50	4				1
Миколаївська	428	54	42	9	1		1			1			
Одеська	690	121	108	1	7		3		2				
Полтавська	614	27	23	3	1								
Рівненська	918	196	131	54			7	3		1			
Сумська	739	102	97	5									
Тернопільська	1515	498	58	68		265	43	64					
Харківська	411	73	68	1			1		1	1		1	
Херсонська	510	33	26	3			4						
Хмельницька	1435	65	38	8			2	15	2				
Черкаська	914	53	48	2			2	2	1				
Чернівецька	922	435	340	58	3	11	23						
Чернігівська	508	71	59	12									
м.Київ	158	49	28	12			2	1	3				
м.Севастополь	74	12	12										

Примітка. Складено на основі Звіту про забезпеченість церков та релігійних організацій України культурними будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні // Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ifrs.in.ua/index>

Додаток Д

Монастирі за регіонами України

	Всього	З них належать						
		Український православний церкві МП	Український православний церкві КП	Іншим православним церквам	Греко-католицькій церкві	Римо-католицькій церкві	Українській автокефальній церкві	Буддистам
Україна	459	186	48	4	115	96	9	1
АРК	6	6						
Вінницька	24	7	1		2	13	1	
Волинська	16	7	4		3	2		
Дніпропетровська	10	8	2					
Донецька	11	7	1		2			1
Житомирська	25	6	4		1	14		
Закарпатська	57	29	1		19	8		
Запорізька	7	5		1		1		
Ів.-Франківська	33	2	4		20	4	3	
Київська	13	7	3			3		
Кіровоградська	3	2	1					
Луганська	6	5	1					
Львівська	55	2	1		40	11	1	
Миколаївська	4	2	1			1		
Одеська	18	10	1	1	1	5		
Полтавська	4	4						
Рівненська	20	13	5			2		
Сумська	5	5						
Тернопільська	38	4	3		20	7	4	
Харківська	9	3			1	5		
Херсонська	4	3			1			
Хмельницька	24	8			2	14		
Черкаська	6	6						
Чернівецька	19	11	3	2		3		
Чернігівська	13	10	3					
м.Київ	25	11	8		3	3		
м.Севастополь	4	3	1					

Примітка. Складено на основі Звіту про мережу церков та релігійних організацій в Україні // Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index>

Додаток Е

Перелік музеїв України за регіонами

№	Назва	Місцезнаходження	Тип
АР КРИМ			
1	"Аджимушкайські каменоломні"	с. Аджимушкай	військово-історичні
2	Алупкінський державний палацово-парковий музей-заповідник	м. Алупка	історико-архітектурні
3	Алуштинський літературно-меморіальний музей С.Сергєєва-Ценського	м. Алушта	меморіальні
4	Будинок-музей О.М.Бекетова	м. Алушта	меморіальні
5	Музей І.С.Шмельова	м. Алушта	меморіальні
6	Алуштинський краєзнавчий музей	м. Алушта	краєзнавчі
7	Філія НЗ "Херсонес Таврійський" фортеця "Чембало"	м. Балаклава	історико-архітектурні
8	Бахчисарайський державний історико-культурний заповідник	м. Бахчисарай	історико-культурні
9	Музей археології та печерних міст	м. Бахчисарай	історико-археологічні
10	Філія НЗ "Херсонес Таврійський" фортеця "Каламита"	м. Білокам'янськ	історико-архітектурні
11	Музей О.Пушкіна в Гурзуфі	смт Гурзуф	меморіальні
12	Гурзуфський філіал будинку-музею А.Чехова	смт Гурзуф	меморіальні
13	Євпаторійський краєзнавчий музей	м. Євпаторія	краєзнавчі
14	Керченський державний історико-культурний заповідник	м. Керч	історико-культурні
15	Музей Ельтигенського десанту	м. Керч	військово-історичні, військово-технічні
16	Керченська картинна галерея	м. Керч	художні

17	Будинок М.О.Волошина	смт Коктебель	меморіальні
18	Лівадійський палац-музей	смт Лівадія	історико-архітектурні
19	Масандрівський палац	смт Масандра	історико-архітектурні
20	Музей історії виноробства "Новий Світ"	с. Новий Світ	історичні
21	Національний заповідник "Херсонес Таврійський"	м. Севастополь	історико-культурні
22	Севастопольський художній музей ім.П.Крошицького	м. Севастополь	художні
23	Етнографічний музей	м. Сімферополь	етнографічні
24	Кримськотатарський музей мистецтв	м. Сімферополь	художні
25	Сімферопольський художній музей	м. Сімферополь	художні
26	Центральний музей Тавриди	м. Сімферополь	краєзнавчі
27	Будинок-музей К.Г.Паустовського	м. Старий Крим	меморіальні
28	Будинок-музей Олександра Гріна	м. Старий Крим	меморіальні
29	Старокримський літературно-художній музей	м. Старий Крим	художні
30	Історико-культурний заповідник "Старий Крим"	м. Старий Крим	історико-культурні
31	Музей "Судацька фортеця"	м. Судак	історико-архітектурні
32	Музей Анастасії та Марини Цвєтаєвих	м. Феодосія	меморіальні
33	Феодосійський музей дельтапланеризму	м. Феодосія	краєзнавчі
34	Феодосійський краєзнавчий музей	м. Феодосія	краєзнавчі
35	Музей феодосійської караїмської общини	м. Феодосія	етнографічні
36	Феодосійський музей грошей	м. Феодосія	науково-технічні
37	Феодосійський літературно-меморіальний музей Олександра Гріна	м. Феодосія	меморіальні
38	Коктебельський еколого-історико-культурний заповідник "Кіммерія М.Волошина"	м. Феодосія	історико-культурні
39	Феодосійський музей старожитностей	м. Феодосія	краєзнавчі
40	Національна картинна галерея І.Айвазовського	м. Феодосія	художні
41	Республіканський історико-археологічний заповідник "Калос Лімен"	смт Чорноморське	історико-археологічні
42	Ялтинський історико-літературний музей	м. Ялта	літературні

43	Ялтинський музей "Поляна казок"	м. Ялта	краєзнавчі
44	Будинок-музей А.Чехова	м. Ялта	меморіальні
45	Музей історії Кримського гуманітарного університету	м. Ялта	історичні
46	Ялтинський музей Лесі Українки	м. Ялта	меморіальні
47	Будинок-музей Н.Бірбкова	м. Ялта	меморіальні
48	Ялтинський музей кобзарства Криму та Кубані	м. Ялта	музичні
ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Бершадський краєзнавчий музей	м. Бершадь	краєзнавчі
2	Музей П.Чайковського та Н.фон Мекк	смт Браїлів	меморіальні
3	Державний історико-культурний заповідник "Буша"	с. Буша Ямпільського р-ну	історико-культурні
4	Національний музей-садиба М.Пирогова	м. Вінниця	меморіальні
5	Вінницький літературно-меморіальний музей М.Коцюбинського	м. Вінниця	меморіальні
6	Вінницький обласний художній музей	м. Вінниця	художні
7	Вінницький обласний краєзнавчий музей	м. Вінниця	краєзнавчі
8	Музей воїнів Вінниччини, загиблих в Афганістані	м. Вінниця	меморіальні
9	Історико-меморіальний музей політичних в'язнів	м. Вінниця	історичні
10	Музей історії авіації і космонавтики ім.О.Можайського	смт Вороновиця	науково-технічні
11	Музей М.Стельмаха	с. Дяківці Літинського р-ну	меморіальні
12	Жмеринський історичний музей	м. Жмеринка	історичні
13	Меморіальний музей-садиба академіка Д.Заболотного	с. Заболотне Крижопільського р-ну	меморіальні
14	Історичний музей Гайсинщини	м. Гайсин	історичні
15	Музей історії м. Козятин	м. Козятин	історичні
16	Літинський краєзнавчий музей	м. Літин	краєзнавчі
17	Музей М.Леонтовича	с. Марківка Теплицького р-ну	меморіальні
18	Могилів-Подільський краєзнавчий музей	м. Могилів-Подільський	краєзнавчі
19	Музей "Літературна Немирівщина"	м. Немирів	літературні

20	Ободівський краєзнавчий музей	с. Ободівка Тростянецького р-ну	краєзнавчі
21	Оратівський краєзнавчий музей	смт Оратів	краєзнавчі
22	Піщанський краєзнавчий музей	смт Піщанка	краєзнавчі
23	Музей Героя Радянського Союзу В.Порика	с. Порик Хмільницького р-ну	меморіальні
24	Музей М.Грушевського	с. Сестринівці Козятинського р-ну	меморіальні
25	Тиврівський краєзнавчий музей	м. Тиврів	краєзнавчі
26	Тульчинський краєзнавчий музей	м. Тульчин	краєзнавчі
27	Шаргородський музей образотворчого мистецтва	м. Шаргород	художні
28	Ямпільський музей образотворчого мистецтва	м. Ямпіль	художні
ВОЛИНЬСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Берестечківський історичний музей	м. Берестечко	історичні
2	Володимир-Волинський історичний музей	м. Володимир-Волинський	історичні
3	Державний історико-культурний заповідник "Стародавній Володимир"	м. Володимир-Волинський	історико-культурні
4	Горохівський історичний музей	м. Горохів	історичні
5	Затурцівський меморіальний музей В.Липинського	с. Затурці Локачинського р-ну	літературні
6	Іваничівський історичний музей	смт Іваничі	історичні
7	Камінь-Каширський краєзнавчий музей	м. Камінь-Каширський	краєзнавчі
8	Ковельський історичний музей	м. Ковель	історичні
9	Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки	с. Колодяжне Ковельського р-ну	меморіальні
10	Кортеліський історичний музей	с. Кортеліси Ратнівського р-ну	історичний
11	Лобненський музей партизанської слави	с. Лобна Любешівського р-ну	військово-історичні, військово-технічні
12	Лопатенський музей партизанської слави	Ківерцівський р-н, ур.Лопатень	військово-історичні, військово-технічні
13	Волинський регіональний музей українського війська та	м. Луцьк	військово-історичні,

	військової техніки		військово-технічні
14	Волинський краєзнавчий музей	м. Луцьк	краєзнавчі
15	Історико-культурний заповідник "Старий Луцьк"	м. Луцьк	історико-культурні
16	Музей Лесі Українки Волинського національного університету	м. Луцьк	літературні
17	Музей історії органів внутрішніх справ Волині	м. Луцьк	історичні
18	Музей волинської ікони	м. Луцьк	художні
19	Художній музей	м. Луцьк	художні
20	Любомльський краєзнавчий музей	м. Любомль	краєзнавчі
21	Маневицький краєзнавчий музей	смт Маневичі	краєзнавчі
22	Нововолинський народний історичний музей	м. Нововолинськ	історичні
23	Олицький історичний музей	смт Олика	історичні
24	Рожищенський краєзнавчий музей	м. Рожище	краєзнавчі
25	Рокинівський музей історії сільського господарства Волині	смт Рокині	історико-культурні
26	Старовижівський краєзнавчий музей	смт Стара Вижівка	краєзнавчі
27	Торчинський історичний музей	смт Торчин	історичні
28	Устилузький музей І.Стравінського	м. Устилуг	меморіальні
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Музей історії м. Дніпродзержинська	м. Дніпродзержинськ	історичні
2	Народний музей історії ВАТ "Дніпровський металургійний комбінат"	м. Дніпродзержинськ	науково-технічні
3	Народний музей історії ВАТ "ДніпроАЗОТ"	м. Дніпродзержинськ	науково-технічні
4	Дніпропетровський державний металургійний музей України	м. Дніпропетровськ	науково-технічні
5	Дніпропетровський історичний музей ім. Д.Яворницького	м. Дніпропетровськ	історичні
6	Музей "Літературне Придніпров'я"	м. Дніпропетровськ	літературні

7	Діорама "Битва за Дніпро"	м. Дніпропетровськ	військово-історичні, військово-технічні
8	Музейний центра О.Блаватської та її родини	м. Дніпропетровськ	меморіальні
9	Музей історії місцевого самоврядування Дніпропетровської області	м. Дніпропетровськ	історичні
10	Музейний культурно-виставковий комплекс	м. Дніпропетровськ	інші
11	Народний музей історії ВАТ "Дніпровський металургійний завод"	м. Дніпропетровськ	науково-технічні
12	Народний музей ім. О.Поля історії Національного гірничого університету	м. Дніпропетровськ	науково-технічні
13	Дніпропетровський художній музей	м. Дніпропетровськ	художні
14	Меморіальний будинок-музей академіка Д.Яворницького	м. Дніпропетровськ	меморіальні
15	Краєзнавчий музей у Магдалинівці ім. Д. Кулакова	с. Магдалинівка	краєзнавчі
16	Криворізький історико-краєзнавчий музей	м. Кривий Ріг	краєзнавчі
17	Нікопольський історико-краєзнавчий музей	м. Нікополь	краєзнавчі
18	Новомосковський музей історії та краєзнавства ім.П.Калнишевського	м. Новомосковськ	етнографічні
19	Павлоградський історико-краєзнавчий музей	м. Павлоград	краєзнавчі
20	Народний музей історії Царичанського р-ну	смт Царичанка	краєзнавчі
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Артемівський краєзнавчий музей	м. Артемівськ	краєзнавчі
2	Волноваський краєзнавчий музей	м. Волноваха	краєзнавчі
3	Музей мініатюрної книги ім. В.Розумова	м. Горлівка	літературні
4	Музей історії Горлівки	м. Горлівка	історичні
5	Горлівський художній музей	м. Горлівка	художні
6	Музей історії м. Дебальцеве	м. Дебальцеве	історичні
7	Музей історії ФК "Шахтар"	м. Донецьк	меморіальні

8	Донецький обласний художній музей	м. Донецьк	художні
9	Музей історії промисловості України	м. Донецьк	науково-технічні
10	Донецький обласний краєзнавчий музей	м. Донецьк	краєзнавчі
11	Дружківський художній музей	м. Дружківка	художні
12	Музей історії Єнакієво	м. Єнакієво	історичні
13	Козацький народний музей "Бойової і трудової слави"	с. Козацьке Новоазовського р-ну	краєзнавчі
14	Великоанадольський музей лісу	с. Комсомольське Волноваського р-ну	природничі та медичні
15	Костянтинівський краєзнавчий музей	м. Костянтинівка	краєзнавчі
16	Краматорський художній музей	м. Краматорськ	художні
17	Музей історії Краматорська	м. Краматорськ	історичні
18	Музей С.Прокоф'єва	с. Красне Красноармійського р-ну	меморіальні
19	Красноармійський історичний музей	м. Красноармійськ	краєзнавчі
20	Макіївський художньо-краєзнавчий музей	м. Макіївка	художні
21	КУ "Центр сучасного мистецтва і культури ім. А.Куїнджі"	м. Маріуполь	музеї різних мистецтв
22	Маріупольський краєзнавчий музей	м. Маріуполь	краєзнавчі
23	Музей народного побуту	м. Маріуполь	етнографічні
24	Музей історії та етнографії греків Приазов'я	м. Маріуполь	етнографічні
25	Меморіальний музей В.Немировича-Данченка	с. Нескучне Великоволянського р-ну	меморіальні
26	Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості	с. Прелесне Слов'янського р-ну	народної архітектури та побуту
27	Святогірський державний історико-архітектурний заповідник	м. Святогірськ	історико-архітектурні
28	Музей Г.Сєдова	смт Сєдове	меморіальні
29	Слов'янський краєзнавчий музей	м. Слов'янськ	краєзнавчі
30	Музей бойової слави	м. Сніжне	військово-історичні, військово-технічні
31	Меморіальний музей П.Ангеліної	смт Старобешеве	меморіальні

32	Музей історії Харцизька	м. Харцизьк	історичні
33	Народний музей історії баяну Шахтарської школи мистецтв	м. Шахтарськ	музичні
34	Музей на колесах	м. Ясинувата	науково-технічні
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Народний історичний музей Баранівського району	смт Баранівка	історичні
2	Музей історії міста Бердичева	м. Бердичів	історичні
3	Музей історії заводу "Прогрес"	м. Бердичів	науково-технічні
4	Брусилівський районний історичний музей	смт Брусилів	історичні
5	Народний історичний музей	смт Великі Коровинці	історичні
6	Меморіальний музей О. де Бальзака	с. Верхівня Ружинського р-ну	меморіальні
7	Музей коштовного і декоративного каміння	м. Володарськ-Волинський	природничі та медичні
8	Музей історії Володарсько-Волинського району	м. Володарськ-Волинський	історичні
9	Народний краєзнавчий районний музей смт Ємільчине	смт Ємільчине	краєзнавчі
10	Житомирський музей природи	м. Житомир	природничі та медичні
11	Літературно-меморіальний музей В.Короленка	м. Житомир	літературні
12	Житомирський обласний краєзнавчий музей	м. Житомир	краєзнавчі
13	Житомирський обласний літературний музей	м. Житомир	літературні
14	Музей космонавтики ім. С.Корольова	м. Житомир	науково-технічні
15	Художній музей	м. Житомир	художні
16	Музей історії селища Нова Борова	смт Іршанськ	історичні
17	Кмитівський музей образотворчого мистецтва	с. Кмитів Коростишівського р-ну	художні
18	Народний музей історії с. Кодня	с. Кодня Житомирського р-ну	історичні
19	Музей історії с. Копище	с. Копище Олевського р-ну	історичні
20	Коростенський краєзнавчий музей	м. Коростень	краєзнавчі
21	Народний історичний районний музей	м. Коростишів	історичні
22	Народний районний краєзнавчий музей	смт Лугини	краєзнавчі

23	Музей Чорнобильської трагедії	смт Народичі	меморіальні
24	Літературно-меморіальний музей Лесі Українки	м. Новоград-Волинський	літературні
25	Народний історичний районний музей	м. Овруч	історичні
26	Музей історії селища Першотравенська	с. Першотравенськ Баранівського р-ну	історичні
27	Народний краєзнавчий районний музей	м. Радомишль	краєзнавчі
28	Літературно-меморіальний музей-садиба М.Рильського	с. Романівка Попільнянського р-ну	меморіальні
29	Словечанський музей партизанської слави Полісся	с. Словечне Овруцького р-ну	військово-історичні, військово-технічні
30	Народний музей історії с. Сокільча	с. Сокільча Попільнянського р-ну	історичні
31	Народний музей с. Терехове	с. Терехове Бердичівського р-ну	краєзнавчі
32	Народний музей хліборобської династії М.Марцун	с. Химричи Дзержинського р-ну	краєзнавчі
33	Народний краєзнавчий районний музей	смт Черняхів	краєзнавчі
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Районний музей "Берегівщина"	м. Берегово	краєзнавчі
2	Регіональний музей етнографії сіл пониззя ріки Теремля	с. Буштино	краєзнавчі
3	Музей ткацтва	с. Великі Береги Берегівського р-ну	етнографічні
4	Виноградівський історичний музей	м. Виноградово	історичні
5	Виноградівський краєзнавчий музей	м. Виноградово	краєзнавчі
6	Краєзнавчий музей "Сріберна земля" ім.В.Тегзи	с. Грушово Тячівського р-ну	приватні, краєзнавчі
7	Будинок-музей "Лемківська садиба"	с. Заричево Перечинського р-ну	етнографічні
8	Музей освіти	с. Заричево Перечинського р-ну	інші
9	Кузня-музей "Гамора"	с. Лисичево Іршавського р-ну	науково-технічні
10	Мукачівський історичний музей	м. Мукачево	історичні
11	Музей екології гір	м. Рахів	природничо-медичні
12	Свалявський історичний музей	м. Свалява	історичні
13	Музей історії соляних копалень	смт Солотвино	науково-технічні

14	Затиснянський краєзнавчий музей	с. Тисобикінь Виноградівського р-ну	краєзнавчі
15	Зоологічний музей Ужгородського Національного університету	м. Ужгород	природничі та медичні
16	Закарпатський музей народної архітектури та побуту	м. Ужгород	народної архітектури та побуту
17	Меморіальний будинок-музей Ф.Манайла	м. Ужгород	меморіальні
18	Закарпатський краєзнавчий музей	м. Ужгород	краєзнавчі
19	Меморіальний будинок-музей А.Коцки	м. Ужгород	меморіальні
20	Обласний художній музей ім.И.Бокшая	м. Ужгород	художні
21	Корчма-музей "Деца у нотаря"	м. Ужгород	народної архітектури та побуту
22	Хустський краєзнавчий музей	м. Хуст	краєзнавчі
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Бердянський художній музей ім. І.Бродського	м. Бердянськ	художні
2	Меморіальний будинок-музей П.Шмідта	м. Бердянськ	меморіальні
3	Бердянський краєзнавчий музей	м. Бердянськ	краєзнавчі
4	Музей "Подвиг"	м. Бердянськ	меморіальні
5	Історико-архітектурний музей-заповідник "Садиба Попова"	м. Василівка	історико-архітектурні
6	Вільнянський районний краєзнавчий музей	м. Вільнянськ	краєзнавчі
7	Гуляйпільський районний краєзнавчий музей	м. Гуляйполе	краєзнавчі
8	Куйбишевський районний краєзнавчий музей	с. Гусарка Куйбишевського р-ну	краєзнавчі
9	Запорізький обласний художній музей	м. Запоріжжя	художні
10	Запорізький обласний краєзнавчий музей	м. Запоріжжя	краєзнавчі
11	Національний заповідник "Хортиця"	м. Запоріжжя	історико-культурні
12	Енергодарський художній виставковий зал	м. Енегродар	художні

13	Кам'янсько-Дніпровський історико-археологічний музей	м. Кам'янка Дніпровська	історико-археологічні
14	Мелітопольський краєзнавчий музей	м. Мелітополь	краєзнавчі
15	Національний історико-археологічний заповідник "Кам'яна Могила"	смт Мирне Мелітопольського р-ну	історико-археологічні
16	Михайлівський районний краєзнавчий музей	смт Михайлівка	краєзнавчі
17	Оріхівський районний краєзнавчий музей	м. Оріхів	краєзнавчі
18	Пологівський районний краєзнавчий музей	м. Пологи	краєзнавчі
19	Приазовський районний краєзнавчий музей	смт Приазовське	краєзнавчі
20	Приморський районний краєзнавчий музей	м. Приморськ	краєзнавчі
21	Токмацький краєзнавчий музей	м. Токмак	краєзнавчі
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Музей історії міста Болехова і околиць	м. Болехів	історичні
2	Музей "Берегиня"	м. Бурштин	етнографічні
3	Приватна колекція побуту та музичних інструментів	смт Верховина	музичні
4	Будинок-музей кінофільму "Тіні забутих предків"	смт Верховина	музеї різних мистецтв
5	Музей "Природа Землі Галицької"	м. Галич	науково-технічні
6	Музей караїмської історії та культури Національного заповідника "Давній Галич"	м. Галич	історико-культурні
7	Національний заповідник "Давній Галич"	м. Галич	історико-культурні
8	Музей історії с. Голови та Гуцульського повстання	с. Голови Верховинського р-ну	історичні
9	Долинський музей "Бойківщина"	м. Долина	етнографічні
10	Музей родинних професій	м. Івано-Франківськ	етнографічні
11	Музей мистецтв Прикарпаття	м. Івано-Франківськ	музеї різних мистецтв
12	Музей Олекси Довбуша	м. Івано-Франківськ	військово-історичні, військово-технічні
13	Музей визвольних змагань Прикарпатського краю	м. Івано-Франківськ	військово-історичні, військово-технічні

14	Івано-Франківський державний художній музей	м. Івано-Франківськ	художні
15	Літературний музей Прикарпаття	м. Івано-Франківськ	літературні
16	Івано-Франківський краєзнавчий музей	м. Івано-Франківськ	краєзнавчі
17	Музей-оселя родини Івана Франка	м. Калуш	меморіальні
18	Калуський історико-краєзнавчий музей	м. Калуш	краєзнавчі
19	Меморіальний музей-садиба Марка Черемшини	с. Кобаки Косівського р-ну	меморіальні
20	Музей історії міста Коломия	м. Коломия	історичні
21	Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й.Кобринського	м. Коломия	етнографічні
22	Музей "Писанка"	м. Коломия	етнографічні
23	Музей народного мистецтва і побуту Гуцульщини	м. Косів	етнографічні
24	Музей Косівського Державного інституту прикладного та декоративного мистецтва	м. Косів	декоративно-ужиткового мистецтва
25	Художньо-етнографічний музей М. Струтинського "Веселка"	м. Косів	етнографічні
26	Домашній музей Геннадія Малявського	м. Косів	приватні, краєзнавчі
27	Музей визвольних змагань Карпатського краю	м. Косів	військово-історичні
28	Домашній музей Івана Павлика	м. Косів	приватні, краєзнавчі
29	Приватний музей-садиба гуцульського мистецтва родини Корнелюків	м. Косів	приватні, етнографічні
30	Музей ім. Олекси Довбуша	с. Космач Косівського р-ну	краєзнавчі
31	Історико-краєзнавчий музей	с. Космач Косівського р-ну	краєзнавчі
32	Музей Гуцульського театру Гната Хоткевича	с. Красноілля Верховинського р-ну	музеї різних мистецтв
33	Музей М.Грушевського	с. Криворівня Верховинського р-ну	меморіальні
34	Літературно-меморіальний музей Івана Франка	с. Криворівня Верховинського р-ну	літературні
35	Музей Гуцульської господарки	с. Криворівня Верховинського р-ну	етнографічні
36	Музей народної архітектури і побуту Прикарпаття	с. Крилос Галицького р-ну	народної архітектури та побуту
37	Музей історії Давнього Галича	с. Крилос Галицького р-ну	краєзнавчі

38	Кутський краєзнавчий музей	смт Кути Косівського р-ну	краєзнавчі
39	Музей історії Надвірнянщини	м. Надвірна	історичні
40	Будинок св.Миколая при НПП "Гуцульщина"	с. Пістинь Косівського р-ну	інші
41	Музей-пам'ятка дерев'яної архітектури 16-19 ст.	м. Рогатин	історико-архітектурні
42	Музей-садиба Угриня-Безгрішного	м. Рогатин	меморіальні
43	Художньо-літературний музей сім'ї Борухів "Гуцульська старовина та сучасність"	с. Рожнів Косівського р-ну	художні, приватні
44	Літературно-меморіальний музей В.Стефаніка	с. Русів	літературні
45	Літературно-меморіальний музей Марка Черемшини	м. Снятин	літературні
46	Художньо-меморіальний музей Василя Касіяна	м. Снятин	художні
47	Домашній музей родини Девдюків	с. Старий Косів	приватні, краєзнавчі
48	Історико-меморіальний музей С.Бандери	с. Старий Угринів Калуського р-ну	меморіальні
49	Музей історії міста Тисмениця	м. Тисмениця	історичні
50	Літературно-меморіальний музей Леся Мартовича	с. Торговиця Городенківського р-ну	літературні
51	Меморіальний музей-садиба Патріарха УПЦ КП Володимира	с. Хімчин	меморіальні
52	Музей "Гуцульщина"	с. Яблуниця	етнографічні
53	Музей Лесі Українки	с. Яворів	меморіальні
54	Карпатський крайовий музей визвольних змагань	м. Яремча	військово-історичні, військово-технічні
55	Музей етнографії та екології Карпатського краю	м. Яремча	етнографічні
КИЇВСКА ОБЛАСТЬ			
1	Державний музей-меморіал "Букринський плацдарм"	с. Балико-Щучинка Кагарлицького р-ну	військово-історичні, військово-технічні
2	Березанський міський краєзнавчий музей	м. Березань	краєзнавчі
3	Білоцерківський державний краєзнавчий музей	м. Біла Церква	краєзнавчі
4	Державний музей історії Богуславщини	м. Богуслав	історичні

5	Меморіальний музей-садиба К.Білокур	с. Богданівка Яготинського р-ну	меморіальні
6	Бориспільський державний історичний музей	м. Бориспіль	історичні
7	Боярський державний краєзнавчий музей	м. Боярка	краєзнавчі
8	Броварський державний краєзнавчий музей	м. Бровари	краєзнавчі
9	Державний музей-садиба ім К.Стеценка	с. Веприк Фастівського р-ну	меморіальні
10	Державний історико-культурний заповідник у м.Вишгород	м. Вишгород	історико-культурні
11	Музей історії та культури "Уваровський дім"	смт Ворзель	історико-культурні
12	Музей Козачини	с. Германівка Обухівського р-ну	історичні
13	Картинна галерея	с. Германівка Обухівського р-ну	художні
14	Музей освіти	с. Германівка Обухівського р-ну	інші
15	Літературний музей Г.Кочура	м. Ірпінь	літературні
16	Кагарлицький державний краєзнавчий музей	м. Кагарлик	краєзнавчі
17	Музей А.Солов'яненка	смт. Козин	меморіальні
18	Археолого-краєзнавчий музей	с. Копчів Обухівського р-ну	археологічні
19	Музей М.Пимоненка	с. Малютинка	меморіальні
20	Меморіальний музей-садиба І.Козловського	с. Мар'янівка Васильківського р-ну	меморіальні
21	Музей-заповідник "Битва за Київ у 1943 році"	с. Нові Петрівці Вишгородського р-ну	військово-історичні, військово-технічні
22	Музей плакату України	с. Нові Петрівці Вишгородського р-ну	музеї різних мистецтв
23	Народний музей слідопитів	с. Нові Петрівці Вишгородського р-ну	краєзнавчі
24	Обухівський районний краєзнавчий музей	м. Обухів	краєзнавчі
25	Музей А.Малишка	м. Обухів	меморіальні
26	Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав"	м. Переяслав-Хмельницький	історико-культурні
27	Історичний музей	м. Переяслав-Хмельницький	історичні
28	Археологічний музей	м. Переяслав-Хмельницький	археологічні

29	Музей-діорама "Битва за Дніпро 1943"	м. Переяслав-Хмельницький	військово-історичні, військово-технічні
30	Меморіальний музей Г.Сковороди	м. Переяслав-Хмельницький	меморіальні
31	Музей кобзарського мистецтва	м. Переяслав-Хмельницький	музеї різних мистецтв
32	Музей українського народного одягу Середньої Наддніпрянщини	м. Переяслав-Хмельницький	етнографічні
33	Музей архітектури Переяслава часів Київської Русі	м. Переяслав-Хмельницький	історико-архітектурні
34	Музей архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини	м. Переяслав-Хмельницький	архітектури та побуту
35	Музей історії православної церкви	м. Переяслав-Хмельницький	історичні
36	Музей історії бджільництва	м. Переяслав-Хмельницький	інші
37	Музей українського рушника	м. Переяслав-Хмельницький	музеї різних мистецтв
38	Музей історії українських народних обрядів і звичаїв	м. Переяслав-Хмельницький	етнографічні
39	Меморіальний музей класика єврейської літератури Шолом-Алейхема	м. Переяслав-Хмельницький	меморіальні
40	Музей світопізнання і мирного освоєння космосу	м. Переяслав-Хмельницький	науково-технічні
41	Музей хліба	м. Переяслав-Хмельницький	інші
42	Музей сухопутного транспорту	м. Переяслав-Хмельницький	науково-технічні
43	Музей-пошта	м. Переяслав-Хмельницький	інші
44	Музей лікарський рослин	м. Переяслав-Хмельницький	природничі та медичні
45	Меморіальний музей архітектора В.Заболотного	м. Переяслав-Хмельницький	меморіальні
46	Музей Трипільської культури	м. Переяслав-Хмельницький	археологічні
47	Ржищівський державний музей образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва ім. І.Задорожного	м. Ржищів	декоративно-ужиткового мистецтва
48	Краєзнавчий музей Чорнобильської АЕС та м. Славутича	м. Славутич	краєзнавчі
49	Історико-краєзнавчий музей	с. Соснова Переяслав-Хмельницького р-ну	краєзнавчі
50	Київський обласний археологічний музей	с. Трипілья Обухівського р-ну	археологічні
51	Музей Бойової слави с. Трипілья	с. Трипілья Обухівського р-ну	військово-історичні
52	Фастівський державний краєзнавчий музей	м. Фастів	краєзнавчі

53	Музей В.В.Хвойки	с. Халепа Обухівського р-ну	меморіальні
54	Яготинський державний історичний музей	м. Яготин	історичні
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Бобринецький районний музей історії краю	м. Бобринець	історичні
2	Вільшанський районний україно-болгарський історичний музей	смт Вільшанка	історичні
3	Музей історії Голованівського р-ну	смт Голованівськ	історичні
4	Добровеличківський районний краєзнавчий музей	смт Добровеличківка	краєзнавчі
5	Долинський педагогічно-меморіальний музей А.С.Макаренка	м. Долинська	меморіальні
6	Музей історії с. Захарівка	с. Захарівка Світловодського р-ну	історичні
7	Знам'янський міський краєзнавчий музей	м. Знам'янка	краєзнавчі
8	Кіровоградський меморіальний музей М.Кропивницького	м. Кіровоград	меморіальні
9	Кіровоградський обласний художній музей	м. Кіровоград	художні
10	Кіровоградський музей музичної культури ім.К.Шимановського	м. Кіровоград	музеї різних мистецтв
11	Кіровоградський обласний краєзнавчий музей	м. Кіровоград	краєзнавчі
12	Кіровоградський художньо-меморіальний музей О.Осмьоркіна	м. Кіровоград	художні
13	Музей Г.Нейгауза	м. Кіровоград	музичні
14	Літературно-меморіальний музей І.Карпенка-Карого	м. Кіровоград	літературні
15	Красноармійський історичний музей	м. Красноармійськ	краєзнавчі
16	Музей історії підпільної молодіжної організації "Спартак"	с. Красногірка Голованівського р-ну	історичні
17	Музей історії українського хореографічного мистецтва	с. Миколаївка Кіровоградського р-ну	різних мистецтв
18	Нечаївський літературно-меморіальний музей Ю.Яновського	с. Нечаївка	літературні

19	Музей історії Новгородківського району	смт Новгородка	історичні
20	Новомиргородський районний краєзнавчий музей	м. Новомиргород	краєзнавчі
21	Краєзнавчий музей Новоукраїнського району	м. Новоукраїнка	краєзнавчі
22	Олександрівський районний краєзнавчий музей	смт Олександрівка	краєзнавчі
23	Олександрійський міський музей миру	м. Олександрія	інші
24	Олександрійський міський краєзнавчий музей	м. Олександрія	краєзнавчі
25	Музей історії Онуфріївського району	смт Онуфріївка	історичні
26	Педагогічно-меморіальний музей В.Сухомлинського	с. Павлиш Онуфріївського р-ну	меморіальні
27	Петрівський районний історичний музей	смт Петрове	історичні
28	Музей Ракетних військ стратегічного призначення	смт Побузьке Голованівського р-ну	військово-історичні, військово-технічні,
29	Історико-меморіальний музей ім. М.Раєвського	с. Розумівка Олександрівського р-ну	краєзнавчі
30	Світловодський міський краєзнавчий музей	м. Світловодськ	краєзнавчі
31	Музей історії Устинівського району	смт Устинівка	історичні
32	Улянівський районний історичний музей	м. Улянівка	історичні
33	Заповідник-музей І.Тобілевича "Хутір Надія"	"Хутір Надія" Миколаївської сільради Кіровоградського р-ну	меморіальні
ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Алчевський історичний музей	м. Алчевськ	історичні
2	Антрацитівський історичний музей	м. Антрацит	історичні
3	Біловодський краєзнавчий музей	м. Біловодськ	краєзнавчі
4	Краснодонський державний музей "Молода гвардія"	м. Краснодон	військово-історичні, військово-технічні
5	Краснолуцький музей бойової слави шахтарів на р.Міус	м. Красний Луч	військово-історичні, військово-технічні
6	Кремінський краєзнавчий музей	м. Кремінна	краєзнавчі

7	Лисичанський краєзнавчий музей	м. Лисичанськ	краєзнавчі
8	Музей-квартира В.Титова	м. Луганськ	меморіальні
9	Меморіальний будинок-музей В.Даля	м. Луганськ	меморіальні
10	Музей історії та культури міста Луганська	м. Луганськ	історичні
11	Луганський обласний художній музей	м. Луганськ	художні
12	Луганський обласний краєзнавчий музей	м. Луганськ	краєзнавчі
13	Меморіальний музей Б.Грінченка	смт Михайлівка Перевальського р-ну	меморіальні
14	Новоайдарський краєзнавчий музей	м. Новоайдар	краєзнавчі
15	Новопсковський краєзнавчий музей	смт Новопсков	краєзнавчі
16	Історико-меморіальний музей О.Пархоменка	с. Пархоменко Краснодонського р-ну	меморіальні
17	Музей історії м. Первомайська	м. Первомайськ	історичні
18	Перевальський історичний музей	м. Перевальськ	історичні
19	Попаснянський краєзнавчий музей	м. Попасна	краєзнавчі
20	Ровеньківський музей "Пам'яті загиблих"	м. Ровеньки	меморіальні
21	Свердловський краєзнавчий музей	м. Свердловськ	краєзнавчі
22	Слов'яносербський краєзнавчий музей	м. Слов'яносербськ	краєзнавчі
23	Станично-Луганський краєзнавчий музей	смт Станично-Луганське	краєзнавчі
24	Старобільський краєзнавчий музей	м. Старобільськ	краєзнавчі
25	Стаханівський історико-художній музей	м. Стаханов	художні
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Державний історико-культурний заповідник у м.Белз	м.Белз	історико-культурні
2	Бродівський історико-краєзнавчий музей	м. Броди	краєзнавчі
3	Історико-краєзнавчий музей м. Винники	м. Винники	краєзнавчі
4	Художньо-меморіальний музей Устияновичів	с. Вовків пустомитівського р-ну	меморіальні
5	Музей-садиба Степана Бендери	с. Воля-Задеревацька Стрийського р-ну	меморіальні

6	Городоцький історико-краєзнавчий музей	м. Городок	краєзнавчі
7	Краєзнавчий музей "Дрогобиччина"	м. Дрогобич	краєзнавчі
8	Музей-заповідник "Жовківський замок"	м. Жовква	історико-архітектурні
9	Історико-меморіальний музей полковника Є. Коновальця	с. Зашків Жовківського р-ну	меморіальні
10	Музей історії давньоруського міста Звенигород	с. Звенигород Пустомитівського р-ну	історичні
11	Музей-заповідник "Золочівський замок"	м. Золочів	історико-архітектурні
12	Музей П. Сагайдачного	с. Кульчиці Самбірського р-ну	історичні
13	Державний історико-архітектурний заповідник у м. Львові	м. Львів	історико-архітектурні
14	Музей вишиваних ікон та образів О. Блажейовського	м. Львів	різних мистецтв
15	Народний музей хліба Покрови Пресвятої Богородиці	м. Львів	етнографічні
16	Музей "Арсенал"	м. Львів	військово-історичні, військово-технічні
17	Музей генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича	м. Львів	військово-історичні, військово-технічні
18	Музей єврейської культури	м. Львів	етнографічні
19	Музей "Літературний Львів I половини ХХ ст."	м. Львів	літературні
20	Музей найдавніших пам'яток Львова	м. Львів	історико-архітектурні
21	Музей історії Львівської залізниці	м. Львів	науково-технічні
22	Народний музей метрології та вимірювальної техніки	м. Львів	науково-технічні
23	Меморіальний музей С. Людкевича	м. Львів	меморіальні
24	Аптека-музей "Під чорним орлом"	м. Львів	інші
25	Львівський музей історії релігії	м. Львів	історичні
26	Національний історико-культурний музей-заповідник "Личаківський цвинтар"	м. Львів	історико-культурні
27	Львівський історичний музей	м. Львів	історичні
28	Львівська національна галерея мистецтв	м. Львів	художні
29	Кімната-музей Тараса Шевченка у Львові	м. Львів	літературні
30	Зоологічний музей ім. Б. Дибровського Львівського НУ ім.	м. Львів	природничі та медичні

	І.Франка		
31	Музей сакральної скульптури 18 ст.	м. Львів	різних мистецтв
32	Музей етнографії та художнього промислу ІН НАН України	м. Львів	етнографічні
33	Державний природознавчий музей НАН України	м. Львів	природничі та медичні
34	Археологічний музей ЛНУ ім. І Франка	м. Львів	історико-археологічні
35	Музей пивоваріння	м. Львів	науково-технічні
36	Музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької	м. Львів	музичні
37	Меморіальний музей М.Грушевського	м. Львів	меморіальні
38	Літературно-меморіальний музей І.Франка	м. Львів	літературні
39	Музей народної архітектури та побуту (Шевченків Гай)	м. Львів	народної архітектури та побуту
40	Художньо-меморіальний музей І.Труша	м. Львів	меморіальні
41	Художньо-меморіальний музей Л.Левецького	м. Львів	меморіальні
42	Художньо-меморіальний музей Олени Кульчицької	м. Львів	меморіальні
43	Художньо-меморіальний музей О.Новаківського	м. Львів	меморіальні
44	Меморіальний музей-майстерня Т.Бриж	м. Львів	меморіальні
45	Музей альманаху "Русалка Дністрова"	м. Львів	літературні
46	Музей давніх графічних технік	м. Львів	різних мистецтв
47	Музей меблів і фарфору	м. Львів	інші
48	Музей історії медицини Галичини ім. М.Панчишина	м. Львів	медичні
49	Галерея українського військового однострою	м. Львів	військово-історичні
50	Мінералогічний музей ім. Є.Лазаренка	м. Львів	природничі
51	Каплиця Боїмів	м. Львів	історико-архітектурні
52	Музей мистецтва давньої української книги	м. Львів	літературні
53	Національний музей у Львові ім.А.Шептицького	м. Львів	музеї різних мистецтв
54	Державний історико-культурний заповідник "Нагуєвичі"	с. Нагуєвичі	історико-культурні
55	Музей-заповідник "Одеський замок"	смт Олесько Буського р-ну	історико-архітектурні
56	Перемишлянський краєзнавчий музей	м. Перемишляни	краєзнавчі

57	Музей-заповідник "Підгорецький замок"	с. Підгірці Бродівського р-ну	історико-архітектурні
58	Музей-садиба Маркіяна Шашкевича	с. Підлісся Золочівського р-ну	меморіальні
59	Музей "П'ятничанська вежа"	с. П'ятничани Жидачівського р-ну	історико-архітектурні
60	Музей-меморіал гетьмана України І.Виговського	с. Руда Жидачівського р-ну	меморіальні
61	Історико-етнографічний музей "Бойківщина"	м. Самбір	етнографічні
62	Стрийський краєзнавчий музей "Верховина"	м. Стрий	краєзнавчі
63	Єпархіальний музей в м. Трускавець	м. Трускавець	історико-культурні
64	Музей народного художника М.Біласа	м. Трускавець	художні
65	Державний історико-культурний заповідник "Тустань"	с. Урич Сколівського р-ну	історико-культурні
66	Художній музей "Сокальщина"	м. Червоноград	етнографічні
67	Червоноградська філія Львівського музею історії релігії	м. Червоноград	історичні
68	Кристинопільський палац Потоцьких	м. Червоноград	історико-архітектурні
69	Музей пам'яті жертв НКВС у с. Щирець	с. Щирець Пустомитівського р-ну	меморіальні
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Вознесенський художній музей ім.Є Кібрика	м. Вознесенськ	художні
2	Кримківський музей "Партизанська іскра"	с. Кримка Первомайського р-ну	військово-історичні, військово-технічні
3	Музей "Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині у роки Великої Вітчизняної війни"	м. Миколаїв	військово-історичні, військово-технічні
4	Музей суднобудування і флоту	м. Миколаїв	науково-технічні
5	Миколаївський обласний художній музей ім. В.Верещагіна	м. Миколаїв	художні
6	Миколаївський обласний краєзнавчий музей	м. Миколаїв	краєзнавчі
7	Очаківський військово-історичний музей ім.О.Суворова	м. Очаків	військово-історичні, військово-технічні
8	Очаківський музей мариністичного живопису ім. Р.Судковського	м. Очаків	художні

9	Національний історико-археологічний заповідник "Ольвія" Інституту археології НАН України	с. Парутине Очаківського р-ну	історико-археологічні
10	Первомайський краєзнавчий музей	м. Первомайськ	краєзнавчі
ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Ананіївський історико-художній музей	м. Ананіїв	історичні
2	Білгород-Дністровський краєзнавчий музей	м. Білгород-Дністровський	краєзнавчі
3	Болградський історико-етнографічний музей	м. Болград	історичні
4	Ізмаїльський музей О.Суворова	м. Ізмаїл	меморіальні
5	Ізмаїльський краєзнавчий музей Придунав'я	м. Ізмаїл	краєзнавчі
6	Ізмаїльська картинна галерея	м. Ізмаїл	художні
7	Іллічівський музей витончених мистецтв ім. О.Білого	м. Іллічівськ	художні
8	Музей С.Олійника	с. Ливадівка Миколаївського р-ну	меморіальні
9	Одеський літературний музей	м. Одеса	літературні
10	Музей "Степова Україна"	м. Одеса	природничі
11	Меморіал героїчної оборони Одеси	м. Одеса	військово-історичні, військово-технічні
12	Музей "Філікі Етерія"	м. Одеса	археологічні
13	Музей нумізматики	м. Одеса	інші
14	Музей Одеського порту	м. Одеса	науково-технічні
15	Музей морського флоту України	м. Одеса	науково-технічні
16	Будинок-музей ім. М.Реріха	м. Одеса	художні
17	Музей К. Паустовського	м. Одеса	меморіальні
18	Літературно-меморіальний музей О.Пушкіна	м. Одеса	меморіальні
19	Військово-історичний музей Південного оперативного командування	м. Одеса	військово-історичні, військово-технічні
20	Одеський археологічний музей	м. Одеса	археологічні
21	Муніципальний музей особистих колекцій ім.	м. Одеса	художні

	О.Блещунова		
22	Одеський музей західного та східного мистецтва	м. Одеса	художні
23	Одеський художній музей	м. Одеса	художні
24	Одеський історико-краєзнавчий музей	м. Одеса	краєзнавчі
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Березоворудський народний історико-краєзнавчий музей	с. Березова Рудка	краєзнавчі
2	Державний літературно-меморіальний музей Мате Залки	с. Білики Кобеляцького р-ну	літературні
3	Великосорочинський літературно-меморіальний музей М.Гоголя	с. Великі Сорочинці	літературні
4	Мануйлівський державний літературно-меморіальний музей О.Горького	с. Верхня Мануйлівка	літературні
5	Гадяцький літературно-меморіальний музей родини Драгоманових	м. Гадяч	літературні
6	Заповідник-музей –заповідник М.Гоголя	с. Гоголеве Шишацького р-ну	літературні
7	Диканський державний історико-краєзнавчий музей	смт Диканька	краєзнавчі
8	Кобеляцький державний музей літератури і мистецтва	м. Кобеляки	літературні
9	Кременчуцький краєзнавчий музей	м. Кременчук	краєзнавчі
10	Лохвицький краєзнавчий музей ім. Г.Сковороди	м. Лохвиця	краєзнавчі
11	Лубенський краєзнавчий музей	м. Лубни	краєзнавчі
12	Миргородський краєзнавчий музей	м. Миргород	краєзнавчі
13	Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні	с. Опішня Зіньківського р-ну	етнографічні
14	Полтавський державний літературно-меморіальний музей В.Короленка	м. Полтава	літературні
15	Полтавський державний літературно-меморіальний музей Панаса Мирного	м. Полтава	літературні
16	Полтавський музей авіації і космонавтики	м. Полтава	науково-технічні

17	Полтавський державний літературно-меморіальний музей І.Котляревського	м. Полтава	літературні
18	Полтавський художній музей	м. Полтава	художні
19	Державний історико-культурний заповідник "Поле Полтавської битви"	м. Полтава	історико-культурні
20	Полтавський обласний краєзнавчий музей	м. Полтава	краєзнавчі
21	Літературно-меморіальний музей-садиба Олеся Гончара	с. Суха Кобеляцького р-ну	меморіальні
22	Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г.Сковороди	смт Чорнухи	літературні
РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Березнівський районний краєзнавчий музей	м. Березне	краєзнавчі
2	Літературно-меморіальний музей М.Островського	с. Віля Острозького р-ну	меморіальні
3	Музей історії партизанського руху на Рівненщині	с. Дібрівськ Зарічненського р-ну	краєзнавчі
4	Державний історико-культурний заповідник м. Дубно	м. Дубно	історико-культурні
5	Зарічненський районний краєзнавчий музей	м. Зарічне	краєзнавчі
6	Корецький районний краєзнавчий музей	м. Корець	краєзнавчі
7	Костопільський краєзнавчий музей	м. Костопіль	краєзнавчі
8	Млинівський районний краєзнавчий музей	м. Млинів	краєзнавчі
9	Острозький краєзнавчий музей	м. Острог	краєзнавчі
10	Нумізматична виставка	м. Острог	історичні
11	Музей книги та друкарства	м. Острог	літературні
12	Державний історико-культурний заповідник м. Острог	м. Острог	історико-культурні
13	Культурно-археологічний центр Пересопницького Євангелія	с. Пересопниця	історико-археологічні
14	Державний історико-меморіальний заповідник "Поле Берестецької битви"	с. Пляшева Радивилівського р-ну	історичні
15	Радивилівський районний краєзнавчий музей	м. Радивилів	краєзнавчі

16	Літературний музей Уласа Самчука	м. Рівне	літературні
17	Рівненський обласний краєзнавчий музей	м. Рівне	краєзнавчі
18	Сарненський історико-етнографічний музей	м. Сарни	краєзнавчі
СУМСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Національний заповідник "Глухів"	м. Глухів	історико-культурні
2	Музей археології Національного заповідника "Глухів"	м. Глухів	археологічні
3	Глухівський міський краєзнавчий музей	м. Глухів	краєзнавчі
4	Конотопський краєзнавчий музей	м. Конотоп	краєзнавчі
5	Кролевецький краєзнавчий музей	м. Кролевець	краєзнавчі
6	Лебединський міський художній музей	м. Лебедин	художні
7	Лебединський районний краєзнавчий музей	м. Лебедин	краєзнавчі
8	Охтирський краєзнавчий музей	м. Охтирка	краєзнавчі
9	Державний історико-культурний заповідник у Путивлі	м. Путивль	історико-культурні
10	Путивльський краєзнавчий музей	м. Путивль	краєзнавчі
11	Музей партизанської слави "Спадщанський ліс"	м. Путивль	військово-історичні, військово-технічні
12	Державний історико-культурний заповідник "Посулля"	с. Пустовійтівка	історико-культурні
13	Роменський краєзнавчий музей	м. Ромни	краєзнавчі
14	Сумський обласний краєзнавчий музей	м. Суми	краєзнавчі
15	Сумський художній музей	м. Суми	художні
16	Музей декоративно-прикладного мистецтва	м. Суми	декоративно-прикладного мистецтва
17	Будинок-музей А.Чехова	м. Суми	меморіальні
18	Шосткинський краєзнавчий музей	м. Шостка	краєзнавчі
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ			

1	Бережанський районний музей книги	м. Бережани	літературні
2	Бережанський районний краєзнавчий музей	м. Бережани	краєзнавчі
3	Музей переслідуваної церкви	м. Бережани	історичні
4	Бережанський Державний історико-культурний заповідник	м. Бережани	історико-культурні
5	Літературно-меморіальний музей Б.Лепкого	м. Бережани	літературні
6	Меморіальний музей С.Крушельницької	с. Біла	меморіальні
7	Борщівський обласний краєзнавчий музей	м. Борщів	краєзнавчі
8	Художньо-меморіальний музей Л.Левицького	с. Бурдяківці	художні
9	Бучацький районний краєзнавчий музей	м. Бучач	краєзнавчі
10	Обласний комунальний етнографічно-меморіальний музей В.Гнатюка	с. Велеснів Монастирського р-ну	етнографічні
11	Великобережецький літературно-меморіальний музей О.Неприцько-Грановського	с. Великі Бережці	літературні
12	Літературно-меморіальна музейна кімната Івана Франка	с. Вікно Гусятинського р-ну	меморіальні
13	Музей історії села Вікно	с. Вікно Гусятинського р-ну	краєзнавчі
14	Музейна кімната історії села Гадинківці	с. Гадинківці Гусятинського р-ну	історичні
15	Етнографічна музейна кімната "Берегиня"	с. Глібів Гусятинського р-ну	етнографічні
16	Літературно-меморіальна кімната Д.Дукіяновича	с. Городниця Гусятинського р-ну	меморіальні
17	Літературно-меморіальний музей Івана Пулюя	смт Гримайлів Гусятинського р-ну	меморіальні
18	Музей природи природного заповідника "Медобори"	смт Гримайлів Гусятинського р-ну	природничі та медичні
19	Гусятинський районний краєзнавчий музей	смт Гусятин	краєзнавчі
20	Денисівський районний краєзнавчий музей	с. Денисів Козівського р-ну	краєзнавчі
21	Заліщицький районний краєзнавчий музей	м. Заліщики	краєзнавчі
22	Національний заповідник "Замки Тернопілля"	м. Збараж	історико-культурні
23	Збараський краєзнавчий музей	м. Збараж	краєзнавчі
24	Історико-краєзнавчий музей "Зборівська битва"	м. Зборів	краєзнавчі
25	Меморіальна музейна кімната Дениса Січинського	с. Ключинці Гусятинського р-ну	меморіальні
26	Копичинецький музей театрального мистецтва	м. Копичинці Гусятинського р-ну	музеї різних мистецтв

	Тернопільщини		
27	Музейна кімната борців за волю України	м. Копичинці Гусятинського р-ну	краєзнавчі
28	Музейна кімната народознавства	м. Копичинці Гусятинського р-ну	етнографічні
29	Літературно-меморіальна музейна кімната Миколи Тарновського	с. Коцюбинці Гусятинського р-ну	меморіальні
30	Музейна кімната місцевого сільського побуту	с. Красне Гусятинського р-ну	народної архітектури та побуту
31	Кременецько-Почаївський державний історико-культурний заповідник	м. Кременець	історико-культурні
32	Кременецький районний краєзнавчий музей	м. Кременець	краєзнавчі
33	Кременецький літературно-меморіальний музей Ю.Словацького	м. Кременець	літературні
34	Літературно-меморіальний музей Богдана Лепкого	с. Крогульці Гусятинського р-ну	меморіальні
35	Меморіальний музей "Молотківська трагедія"	с. Молотків Ланівецького р-ну	меморіальні
36	Почаївський меморіальний музей художника І.Хворостецького	м.Почаїв	меморіальні
37	Почаївський історико-художній музей	м. Почаїв	історичні
38	Музейна кімната "Пам'ять"	с. Раштівці Гусятинського р-ну	краєзнавчі
39	Меморіальний музей-садиба Леся Курбаса	с. Ст.Скалат Підволочиського р-ну	меморіальні
40	Теребовлянський історико-краєзнавчий музей	м. Теребовля	краєзнавчі
41	Тернопільський обласний художній музей	м. Тернопіль	художні
42	Історико-меморіальний музей політичних в'язнів	м. Тернопіль	історико-меморіальні
43	Тернопільський обласний краєзнавчий музей	м. Тернопіль	краєзнавчі
44	Меморіальний музей Уласа Самчука	с. Тилявка Шумського р-ну	меморіальні
45	Меморіальна музейна кімната Михайла Палія	м. Хоростків Гусятинського р-ну	меморіальні
46	Чортківський районний краєзнавчий музей	м. Чортків	краєзнавчі
47	Шумський районний краєзнавчий музей	м. Шумськ	краєзнавчі
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ			

1	Балаклійський краєзнавчий музей	м. Балаклія	краєзнавчі
2	Барвінківський краєзнавчий музей	м. Барвінкове	краєзнавчі
3	Богодухівський краєзнавчий музей	м. Богодухів	краєзнавчі
4	Валківський краєзнавчий музей	м. Валки	краєзнавчі
5	Історико-археологічний музей-заповідник "Верхній Салтов"	с. Верхній Салтов Вовчанського р-ну	археологічні
6	Дворічанський краєзнавчий музей	смт Дворічна	краєзнавчі
7	Історико-краєзнавчий музей Зміївського ліцею №1	м. Зміїв	краєзнавчі
8	Зміївський краєзнавчий музей	м. Зміїв	краєзнавчі
9	Золочівський історико-краєзнавчий музей	смт Золочів	краєзнавчі
10	Ізюмський краєзнавчий музей	м. Ізюм	краєзнавчі
11	Красноградський краєзнавчий музей	м. Красноград	краєзнавчі
12	Куп'янський краєзнавчий музей	м. Куп'янськ	краєзнавчі
13	Лозівський краєзнавчий музей	м. Лозова	краєзнавчі
14	Люботинський краєзнавчий музей	м. Люботин	краєзнавчі
15	Пархомівський історико-художній музей	с. Пархомівка Краснокутського р-ну	художні
16	Первомайський краєзнавчий музей	м. Первомайський	краєзнавчі
17	Печенізький краєзнавчий музей	м. Печеніги	краєзнавчі
18	Сахновщинський районний історико-краєзнавчий музей	смт Сахновщина	історичні
19	Національний літературно-меморіальний музей Г.Сковороди	с. Сковородинівка Золочівського р-ну	меморіальні
20	Музей бойового братерства	с. Соколове	військово-історичні, військово-технічні
21	Національний меморіальний комплекс "Висота маршала І.Конєва"	с. Солоничівка Дергачівського р-ну	військово-історичні, військово-технічні
22	Музей гвардійців-широнінців	с. Таранівка Зміївського р-ну	військово-історичні, військово-технічні
23	Харківський музей автотранспорту	м. Харків	науково-технічні

24	Харківська міська художня галерея	м. Харків	художні
25	Музей історії жіноцтва, історії жіночого та гендерного руху	м. Харків	інші
26	Харківський приватний музей міської садиби	м. Харків	архітектурні
27	Музей керамічної плитки та сантехніки	м. Харків	науково-технічні
28	Музей історії Південної залізниці	м. Харків	науково-технічні
29	Клуб-музей К.Шульженко	м. Харків	музичні
30	Музей історії органів внутрішніх справ Харківської області	м. Харків	історичні
31	Музей театральних ляльок	м. Харків	різних мистецтв
32	Харківський музей холокосту	м. Харків	історичні
33	Меморіальний музей-квартира сім'ї Гризодубових	м. Харків	меморіальні
34	Музей природи	м. Харків	природничі і медичні
35	Морський музей	м. Харків	науково-технічні
36	Музей археології та етнографії Слобідської України ХНУ ім. В.Каразіна	м. Харків	краєзнавчі
37	Харківський літературний музей	м. Харків	літературні
38	Музей народного мистецтва Слобожанщини	м. Харків	етнографічні
39	Харківський художній музей	м. Харків	художні
40	Харківський історичний музей	м. Харків	історичні
41	Чугувський історико-культурний заповідник ім. І.Рєпіна	м. Чугув	історико-культурні
ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Бериславський історичний музей	м. Берислав	історичні
2	Генічеський краєзнавчий музей	м. Генічеськ	краєзнавчі
3	Каховський історичний музей	м. Каховка	історичні
4	Новокаховська картинна галерея	м. Нова Каховка	художні
5	Херсонський обласний краєзнавчий музей	м. Херсон	краєзнавчі

6	Літературний музей "Літературна Херсонщина"	м. Херсон	літературні
7	Херсонський музей природи	м. Херсон	природничі та медичні
8	Херсонський художній музей ім. О.Шовкуненка	м. Херсон	художні
9	Цюрупинський історико-краєзнавчий музей	м. Цюрупинськ	краєзнавчі
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Волочиський районний історичний музей	м. Волочиськ	історичні
2	Городоцький районний краєзнавчий музей	м. Городок	краєзнавчі
3	Дунаєвецький районний історичний музей	м. Дунаївці	історичні
4	Ізяславський історико-краєзнавчий музей	м. Ізяслав	краєзнавчі
5	Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник	м. Кам'янець-Подільський	історико-культурні
6	Картинна галерея	м. Кам'янець-Подільський	художні
7	Державний історико-культурний заповідник "Меджибіж"	смт Меджибіж	історико-культурні
8	Міський краєзнавчий музей м. Нетішин	м. Нетішин	краєзнавчі
9	Новоушицький районний історико-краєзнавчий музей	смт Нова Ушиця	краєзнавчі
10	Державний історико-культурний заповідник "Самчики"	с. Самчики Старокостянтинівського р-ну	історико-культурні
11	Історичний музей м. Славути	м. Славути	історичні
12	Літературно-меморіальний музей А.Ахматової	с. Слобідка Деражнянського р-ну	меморіальні
13	Старокостянтинівський районний історичний музей	м. Старокостянтинів	історичні
14	Музей Проскурівського підпілля	м. Хмельницький	краєзнавчі
15	Хмельницький обласний літературний музей	м. Хмельницький	літературні
16	Музей історії Хмельницького	м. Хмельницький	історичні
17	Хмельницький обласний художній музей	м. Хмельницький	художні
18	Хмельницький обласний краєзнавчий музей	м. Хмельницький	краєзнавчі
19	Обласний літературно-меморіальний музей М.Островського	м. Шепетівка	меморіальні

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Ватутінський міський історичний музей	м. Ватутіне	історичні
2	Музей історії с.Вільшана	с. Вільшана Городищенського р-ну	історичні
3	Городищенський краєзнавчий музей	м. Городище	краєзнавчі
4	Городищенський літературно-меморіальний музей Івана Ле	м. Городище	меморіальні
5	Драбівський краєзнавчий музей	смт Драбів	краєзнавчі
6	Жашківський історичний музей	м. Жашків	історичні
7	Звенигородський краєзнавчий музей	м. Звенигородка	краєзнавчі
8	Золотоніський краєзнавчий музей	м. Золотоноша	краєзнавчі
9	Кам'янський державний історико-культурний заповідник	м. Кам'янка	історико-культурні
10	Кам'янський історичний музей	м. Кам'янка	історичні
11	Кам'янський державний літературно-меморіальний музей О.Пушкіна та П.Чайковського	м. Кам'янка	літературно-меморіальні
12	Кам'янська картинна галерея	м. Кам'янка	художні
13	Державний історико-культурний заповідник "Трахтемирів"	м. Канів	історико-культурні
14	Шевченківський національний заповідник	м. Канів	історико-культурні
15	Канівський музей народного декоративного мистецтва	м. Канів	декоративно-ужиткового мистецтва
16	Канівський історичний музей	м. Канів	історичні
17	Бібліотека-музей ім. А.Гайдара	м. Канів	літературні
18	Катеринопільський краєзнавчий музей	смт Катеринопіль	краєзнавчі
19	Меморіальний музей К.Стеценка	с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну	меморіальні
20	Корсунь-Шевченківська художня галерея	м. Корсунь-Шевченківський	художні

21	Корсунь-Шевченківський історичний музей	м. Корсунь-Шевченківський	історичні
22	Корсунь-Шевченківський історико-культурний заповідник	м. Корсунь-Шевченківський	історико-культурні
23	Музей історії Корсунь-Шевченківської битви	м. Корсунь-Шевченківський	військово-історичні, військово-технічні
24	Державний історико-культурний заповідник "Трипільська культура"	с. Легедзене Тальнівського р-ну	археологічні
25	Лисянський історичний музей	смт Лисянка	історичні
26	Медведівський краєзнавчий музей	с. Медведівка Чигиринського р-ну	краєзнавчі
27	Меморіальний музей родини Симиренків	с. Мліїв Городищенського р-ну	меморіальні
28	Монастирищенський краєзнавчий музей	м. Монастирище	краєзнавчі
29	Смілянський краєзнавчий музей	м. Сміла	краєзнавчі
30	Музей історії с. Старосілля	с. Старосілля Городищенського р-ну	історичні
31	Літературно-меморіальний музей І. Нечуя-Левицького	смт Стеблів	меморіальні
32	Стецівський етнографічний музей	с. Стецівка Чигиринського р-ну	етнографічні
33	Суботівський історичний музей	с. Суботів Чигиринського р-ну	історичні
34	Тальнівський музей історії хліборобства	м. Тальне	історичні
35	Музей –квартира Н.Суворова	м. Умань	меморіальні
36	Музей діячів літератури та мистецтв Уманщини	м. Умань	літературні
37	Уманський художній музей	м. Умань	художні
38	Уманський краєзнавчий музей	м. Умань	краєзнавчі
39	Музей культури та побуту Уманщини	м. Умань	етнографічні
40	Черкаський художній музей	м. Черкаси	художні
41	Музей В. Симоненка	м. Черкаси	меморіальні
42	Музей "Кобзаря" Т. Шевченка	м. Черкаси	літературні
43	Черкаський обласний краєзнавчий музей	м. Черкаси	краєзнавчі
44	Чорнобаївський краєзнавчий музей	смт Чорнобай	краєзнавчі
45	Музей археології Середнього Подніпров'я	м. Чигирин	археологічні
46	Музей Б. Хмельницького	м. Чигирин	меморіальні

47	Національний історико-культурний заповідник "Чигирин"	м. Чигирин	історико-культурні
48	Національний заповідник "Батьківщина Тараса Шевченка"	с. Шевченкове Звенигородського р-ну	історико-культурні
49	Літературно-меморіальний музей Т.Г.Шевченка	с. Шевченкове Звенигородського р-ну	меморіальні
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Музей історії села Бернове	с. Бернове Кельменецького р-ну	історичні
2	Кіцманський історичний музей	м. Кіцмань	історичні
3	Хотинський історичний музей	м. Хотин	історичні
4	Державний історико-архітектурний заповідник "Хотинська фортеця"	м. Хотин	історико-архітектурні
5	Літературно-меморіальний музей М.Емінеску	м. Чернівці	меморіальні
6	Літературно-меморіальний музей О.Кобилянської	м. Чернівці	меморіальні
7	Чернівецький музей історії і культури євреїв Буковини	м. Чернівці	етнографічні
8	Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту	м. Чернівці	народної архітектури та побуту
9	Чернівецький музей буковинської діаспори	м. Чернівці	етнографічні
10	Меморіальний музей В.Івасюка	м. Чернівці	меморіальні
11	Чернівецький обласний художній музей	м. Чернівці	художні
12	Літературно-меморіальний музей Ю.Федьковича	м. Чернівці	меморіальні
13	Чернівецький краєзнавчий музей	м. Чернівці	краєзнавчі
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ			
1	Національний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця"	смт Батурин	історико-культурні
2	Бахмацький історичний музей	м. Бахмач	історичні

3	Березнянський історико-меморіальний музей ім.Г.Верьовки	смт Березна	краєзнавчі
4	Борзнянський художньо-меморіальний музей "Садиба народного художника України О.Саєнка"	м. Борзна	художні
5	Вертіївський історико-меморіальний музей М.Кирпоноса	с. Вертіївка Ніжинського р-ну	меморіальні
6	Іржавецький меморіальний музей Л.Ревуцького	с. Іржавець Ічнянського р-ну	меморіальні
7	Ічнянський краєзнавчий музей	м. Ічня	краєзнавчі
8	Національний історико-культурний заповідник "Качанівка"	с. Качанівка Ічнянського р-ну	історико-культурні
9	Козелецький музей історії ткацтва на Чернігівщині	смт Козелець	етнографічні
10	Коропський регіональний історико-археологічний музей	смт Короп	історичні
11	Меморіальний музей М.Кибальчича	смт Короп	меморіальні
12	Корюківський історичний музей	м. Корюківка	історичні
13	Кунашівський історико-меморіальний музей М.Подвойського	с. Кунашівка	меморіальні
14	Менський краєзнавчий музей	м. Мена	краєзнавчі
15	Мізинський археологічний музей	с. Мізин	археологічні
16	Музей "Поштова станція"	м. Ніжин	інші
17	Ніжинський краєзнавчий музей	м. Ніжин	краєзнавчі
18	Музей історії с. Піски	с. Піски Бобровицького р-ну	історичні
19	Новгород-сіверський краєзнавчий музей	м. Новгород-Сіверський	краєзнавчі
20	Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник "Слово о полку Ігоревім"	м. Новгород-Сіверський	історико-культурні
21	Остерський краєзнавчий музей	м. Остер	краєзнавчі
22	Меморіальний музей О.Кошового	м. Прилуки	меморіальні
23	Прилуцький краєзнавчий музей	м. Прилуки	краєзнавчі
24	Яхнівський історичний музей	с. Світанок Ніжинського р-ну	історичні
25	Семенівський краєзнавчий музей	м. Семенівка	краєзнавчі
26	Сосницький літературно-меморіальний музей	смт Сосниця	меморіальні

	О. Довженка		
27	Сосницький краєзнавчий музей ім. Ю.Виноградського	смт Сосниця	краєзнавчі
28	Чернігівський історико-культурний заповідник "Чернігів стародавній"	м. Чернігів	історико-культурні
29	Чернігівський обласний художній музей ім. Г.Галагана	м. Чернігів	художні
30	Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.Коцюбинського	м. Чернігів	меморіальні
31	Музей народного декоративного мистецтва	м. Чернігів	декоративно-ужиткового мистецтва
32	Військово-історичний музей	м. Чернігів	військово-історичні, військово-технічні
33	Чернігівський обласний історичний музей ім. В.Тарновського	м. Чернігів	історичні
34	Щорський історико-меморіальний музей М.Щорса	м. Щорс	історичні

М. КИЇВ

	М. КИЇВ	
1	Національний музей народної архітектури та побуту в с.Пирогів	народної архітектури та побуту
2	Державний історико-меморіальний заповідник "Биківнянські могили" с. Биківня	меморіальні
3	Педагогічний музей України	інші
4	ДП Національний культурно-мистецький та музейний комплекс "Мистецький Арсенал"	музеї різних мистецтв
5	Національний музей літератури України	літературні
6	Приватний музей Якубовські	приватні, музеї різних мистецтв
7	Археологічний музей Київського національного університету ім. Т.Шевченка	археологічні
8	Музей воскових фігур	музеї різних мистецтв
9	Музей історії туалету	приватні, науково-технічні

10	Музей сучасного мистецтва України	художні
11	Державний музей авіації України	науково-технічні
12	Національний музей "Київська фортеця"	історико-археологічні
13	Національний музей Бджільництва України	інші
14	Будинок М.Рильського	меморіальні
15	Музей радянської окупації	історичні
16	"Хата" – меморіально-художній музей І-В Задорожного	меморіальні
17	Музей Національної телекомпанії України	різних мистецтв
18	Музей ветеринарної медицини	природничі та медичні
19	Музей спортивної слави України	інші
20	Музей подарунків	інші
21	Музей кіно- фототехніки	науково-технічні
22	Музей циркового мистецтва України	різних мистецтв
23	Музей вторинної сировини	інші
24	Музей культурної спадщини	історичні
25	Музей Національної кіностудії художніх фільмів ім. О.Довженка	різних мистецтв
26	Музей історії податкової служби України	інші
27	Музей В.Чорновола	меморіальні
28	Музей обсерваторії	науково-технічні
29	Національний музей медицини України	природничі та медичні
30	Музей повітряного транспорту при КНУЦА	науково-технічні
31	Національний заповідник "Софія Київська"	історико-архітектурні
32	Музей хліба	інші
33	Андріївська церква	історико-архітектурні
34	Кирилівська церква	історико-архітектурні
35	Меморіальний будинок-музей Г.П.Світлицького	меморіальні
36	Меморіальний кабінет-музей В.Косенка	меморіальні

37	Лук'янівський державний історико-меморіальний заповідник	меморіальні
38	Золоті ворота	історико-архітектурні
39	Виставка мікромініатюри М.Сядристого	різних мистецтв
40	Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник	історико-культурні
41	Національний музей "Чорнобиль"	історичні
42	Національний науково-природничий музей НАН України	природничі та медичні
43	Історико-меморіальний музей М.Грушевського	меморіальні
44	Державний музей іграшки	інші
45	Національний музей історії України	історичні
46	Музей історичних коштовностей	історичні
47	Державний політехнічний музей при НТУУ "КПІ"	науково-технічні
48	Музей води	науково-технічні
49	Міський музей "Духовні скарби України"	приватні
50	Національний художній музей України	художні
51	Центральний музей прикордонних військ України	військово-історичні, військово-технічні
52	Центральний музей Збройних Сил України	військово-історичні, військово-технічні
53	Український центр народної культури "Музей І.Гончара"	етнографічні
54	Державний історико-культурний заповідник "Стародавній Київ"	історико-архітектурні
55	Музей Гетьманства	історичні
56	Літературно-меморіальний музей-квартира П.Тичини	меморіальні
57	Музей українського народного декоративного мистецтва	декоративно-ужиткового мистецтва
58	Меморіальний будинок-музей М.Заньковецької	меморіальні
59	Музей театрального, музичного та кіномистецтва України	музеї різних мистецтв
60	Музей видатних діячів української культури Л.Українки, М.Лисенка, П.Саксаганського, М.Старицького	меморіальні
61	Музей книги і друкарства України	літературні
62	Національний музей мистецтв ім. Б. та В.Ханенків	художні
63	Київський національний музей російського мистецтва	художні
64	Музей культурної спадщини	художні

65	Київський музей О.Пушкіна	літературні
66	Музей історії м. Києва	історичні
67	Літературно-меморіальний музей М.Булгакова	літературні
68	Київський літературно-меморіальний музей М.Рильського	меморіальні
69	Національний музей медицини України	природничі та медичні
70	Музей-майстерня І. Кавалерідзе	меморіальні
71	Літературно-меморіальний музей-квартира М.Бажана	меморіальні
72	Музей однієї вулиці	краєзнавчі, приватні
73	Меморіальний комплекс "Український державний музей Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр."	військово-історичні, військово-технічні
74	Аптека-музей	природничі та медичні
75	Меморіальний будинок-музей Т.Шевченка	меморіальні
76	Київський літературно-меморіальний будинок-музей Т.Шевченка	меморіальні
77	Національний музей Т.Шевченка	літературні
м.СЕВАСТОПОЛЬ		
1	Севастопольський художній музей	художні
2	Будинок-музей "Севастопольське комуністичне підпілля 1942-1944 рр."	військово-історичні, військово-технічні
3	Воєнно-історичний музей Чорноморського флоту	військово-історичні, військово-технічні
4	Музей історії Севастопольської Червонопрапорної комсомольської організації	історичні
5	Оборонна башта Малахова кургану	військово-історичні, військово-технічні
6	Панорама "Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р."	військово-історичні, військово-технічні
7	Панорама "Оборона Севастополя 1854-1855 рр."	військово-історичні, військово-технічні
8	Музей героїчної оборони та визволення Севастополя	військово-історичні, військово-технічні
9	Фортеця "Чембало"	історико-архітектурні
10	Національний заповідник "Херсонес Таврійський"	історико-археологічні
11	Музей побуту Західної України	етнографічні

Примітка: складено за джерелами: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=Page>,
<http://prostir.museum/museums/ua/>

Додаток К

СПИСОК

соціально-культурних заповідників України

№	Назва заповідника	Розташування
1	1 Національний заповідник «Софія Київська»	Київ, вул. Володимирська, 24
2	2 Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник	Київ, вул. Івана Мазепи, 21
3	3 Державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ»	Київ, Андріївський узвіз, 5
4	4 Державний історико-меморіальний заповідник «Лук'янівський цвинтар»	Київ, вул. Дорогожицька, 7
5	5 Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»	Київ, селище Биківня
Автономна Республіка Крим		
6	1 Архітектурно-історичний заповідник «Судацька фортеця» (філія Національного заповідника «Софія Київська»)	м Судаки
7	2 Державний історико-культурний заповідник у м. Бахчисараї	м.Бахчисарай
8	3 Державний історико-культурний заповідник у м. Керчі	м.Керч
9	4 Державний палацо-парковий музей-заповідник у м. Алуці	м.Алупка
10	5 Республіканський історико-археологічний заповідник «Калос Лімен»	смт Чорноморське
11	6 Історико-культурний заповідник «Старий Крим»	м.Старий Крим
12	7 Національний заповідник «Херсонес Таврійський»	м.Севастополь

Вінницька область

13	1	Державний історико-культурний заповідник «Буша»	с.Буша Ямпільського району
----	---	---	----------------------------

Волинська область

14	1	Історико-культурний заповідник у м. Луцьку	м.Луцьк
----	---	--	---------

15	2	Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир»	м.Володимир-Волинський
----	---	--	------------------------

Донецька область

16	1	Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську	м.Святогірськ
----	---	---	---------------

Запорізька область

17	1	Національний заповідник «Хортиця»	м.Запоріжжя
----	---	-----------------------------------	-------------

18	2	Державний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила»	с.Мирне Мелітопольського району
----	---	--	---------------------------------

19	3	Історико-архітектурний заповідник " Садиба Попова "	м.Василівка
----	---	---	-------------

Івано-Франківська область

20	1	Національний заповідник «Давній Галич»	с.Крилос, м.Галич
----	---	--	-------------------

Київська область

21	1	Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав"	м.Переяслав-Хмельницький
----	---	--	--------------------------

22	2	Державний історико-культурний заповідник у м. Вишгороді	м.Вишгород
----	---	---	------------

23	3	Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році»	с.Нові Петрівці Вишгородського району
----	---	--	---------------------------------------

Кіровоградська область

24	1	Державний музей-заповідник І. К. Тобілевича	с.Миколаївка Кіровоградського району
----	---	---	--------------------------------------

Львівська область

25	1	Державний історико-архітектурний заповідник у м. Львові	м.Львів
26	2	Історико-культурний заповідник «Личаківський цвинтар»	м.Львів
27	3	Державний музей-заповідник «Одеський замок»	смт Олесько Буського району
28	4	Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві	м.Жовква
29	5	Музей-заповідник «Золочівський замок»	м.Золочів
30	6	Державний історико-культурний заповідник «Тустань»	с.Урич Сколівського району
31	7	Державний історико-культурний заповідник у м. Белз	м.Белз
32	8	Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі»	с.Нагуєвичі Дрогобицького району
Миколаївська область			
33	1	Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія»	с.Парутине Очаківського району
Полтавська область			
34	1	Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви»	м.Полтава
35	2	Національний музей-заповідник українського гончарства в смт Опішні	смт Опішня Зіньківського району
36	3	Національний музей-заповідник М. В. Гоголя	с.Гоголеве Шишацького району
Рівненська область			
37	1	Державний історико-культурний заповідник у м. Дубно	м.Дубно
38	2	Державний історико-	м.Острог

		культурний заповідник у м. Острозі	
39	3	Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»	с.Пляшева Радивилівського району
Сумська область			
40	1	Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові	м.Глухів
41	2	Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі	м.Путивль
42	3	Державний історико-культурний заповідник «Посулля»	с.Пустовійтівка
Тернопільська область			
43	1	Національний заповідник "Замки Тернопілля"	м.Збараж
44	2	Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник	м.Кременець, м.Почаїв
Харківська область			
45	1	Історико-археологічний музей-заповідник «Верхній Салтів»	с.Верхній Салтов Вовчанського району
46	2	Чугуївський історико-культурний заповідник ім. І. Репіна	м.Чугуїв
Хмельницька область			
47	1	Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»	м.Кам'янець-Подільський
48	2	Історико-культурний заповідник «Самчики»	с.Самчики Старокостянтинівського району
49	3	Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»	смт Меджибіж
Черкаська область			
50	1	Національний історико-	м.Чигирин

		культурний заповідник «Чигирин»	
51	2	Шевченківський національний заповідник у м. Каневі	м.Канів
52	3	Державний історико- культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» [8]	с.Шевченкове
53	4	Державний історико- культурний заповідник у м. Кам'янці	м.Кам'янка
54	5	Державний історико- культурний заповідник «Трахтемирів»	с.Трахтемирів , с. Григорівка
55	6	Державний історико- культурний заповідник у м. Корсуні-Шевченківському	Канівського району м.Корсунь- Шевченківський
		Чернівецька область	
56	1	Державний історико- архітектурний заповідник «Хотинська фортеця	м.Хотин
		Чернігівська область	
57	1	Національний архітектурно- історичний заповідник «Чернігів стародавній»	м.Чернігів
58	2	Національний історико- культурний заповідник «Гетьманська столиця»	смт Батурін
59	3	Національний історико- культурний заповідник «Качанівка»	с.Качанівка Ічнянського району
60	4	Державний історико- культурний заповідник «Слово о полку Ігоревім»	м.Новгород- Сіверський